

STUDIA
UNIVERSITATUM
VICTOR BABEŞ ET BOLYAI

TOMUS III NR.8

S E R I E S I V
F A S C I C U L U S 2
H I S T O R I A

C L U J
1958

Buletinul Universităților „Victor Babeș” și „Bolyai” din Cluj apare începând cu anul 1958 sub denumirea de *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai*, în următoarele serii:

- I. matematică, fizică, chimie;
  - II. geologie, geografie, biologie;
  - III. filozofie, economie politică, psihologie, pedagogie, științe juridice;
  - IV. istorie, lingvistică, literatură.
- «Fiecare serie apare anual în 2 fascicule.

A kolozsvári Victor Babeș és a Bolyai Tudományegyetem Közleményeinek címe 1958-tól kezdődően *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai*. Sorozatai:

- I. matematika, fizika, kémia;
- II. geológia, földrajz, biológia;
- III. filozófia, politikai gazdaságtan, lélektan, pedagógia, jogtudomány;
- IV. történet-, nyelv- és irodalomtudomány.

Minden sorozatban évenként két füzet jelenik meg.

Вестник университетов имени Виктора Бабеша и Бойай города Клужа, начиная с 1958 года, выходит под названием *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai* в следующих сериях:

- I. математика, физика, химия;
- II. геология, география, биология;
- III. философия, политэкономия, психология, педагогика, юридические науки;
- IV. история, языковедение, литературоведение.

В каждой серии ежегодно выходят два выпуска.

Le Bulletin des Universités Victor Babeș et Bolyai de Cluj paraît à partir de 1958 sous le titre de *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai* dans les séries suivantes:

- I^e mathématiques, physique, chimie;
- IIe géologie, géographie, biologie;
- IIIe philosophie, économie politique, psychologie, pédagogie, sciences juridiques;
- IVe histoire, linguistique, littérature.

Chaque série comprend deux fascicules par année.

STUDIA
UNIVERSITATUM
VICTOR BABEȘ ET BOLYAI

TOMUS III NR.8

SERIES IV
FASCICULUS 2
HISTORIA

C L U J
1958

COMITETUL DE REDACTIE:

Redactori responsabili:
Acad. prof. CONSTANTIN DAICOVICIU,
Prof. univ. TAKATS LAJOS.

Membri :

Acad. EMIL PETROVICI, acad. RALUCA RIPAN, prof. univ. PÉTERFI ISTVAN, membru corespondent al Acad. R.P.R., prof. univ. EUGEN PORA, membru corespondent al Acad. R.P.R., prof. univ. LASZLO TIHAMER, prof. univ. MARTON GYULA, prof. univ. ALEXANDRU ROŞCA, conf. VIRGIL CIMPIANU, conf. FELSZEGHY ÖDÖN, conf. KALLOS MIKLÓS, conf. IOSIF PERVAİN, lector ANDREI ROTH.

SZERKESZTŐ BIZOTTSAG :

Felelős szerkesztők :

CONSTANTIN DAICOVICIU egyetemi tanár, akadémikus,
TAKATS LAJOS egyetemi tanár.

Tagok :

EMIL PETROVICI akadémikus, RALUCA RIPAN akadémikus, PÉTERFI ISTVAN egyetemi tanár, az RNK Akadémiájának levelezőtagja, EUGEN PORA egyetemi tanár, az RNK Akadémiájának levelezőtagja, LASZLO TIHAMER egyetemi tanár, MARTON GYULA egyetemi tanár, ALEXANDRU ROŞCA egyetemi tanár, VIRGIL CIMPIANU előadótanár, FELSZEGHY ÖDÖN előadótanár, KALLOS MIKLÓS előadótanár, IOSIF PERVAİN előadótanár, ANDREI ROTH lektor.

REDACTIA :

Cluj, Str. 23 August nr. 14.

SZERKESZTŐSEG :

Kolozsvár, Augusztus 23 utca 14. sz.

S U M A R — T A R T A L O M

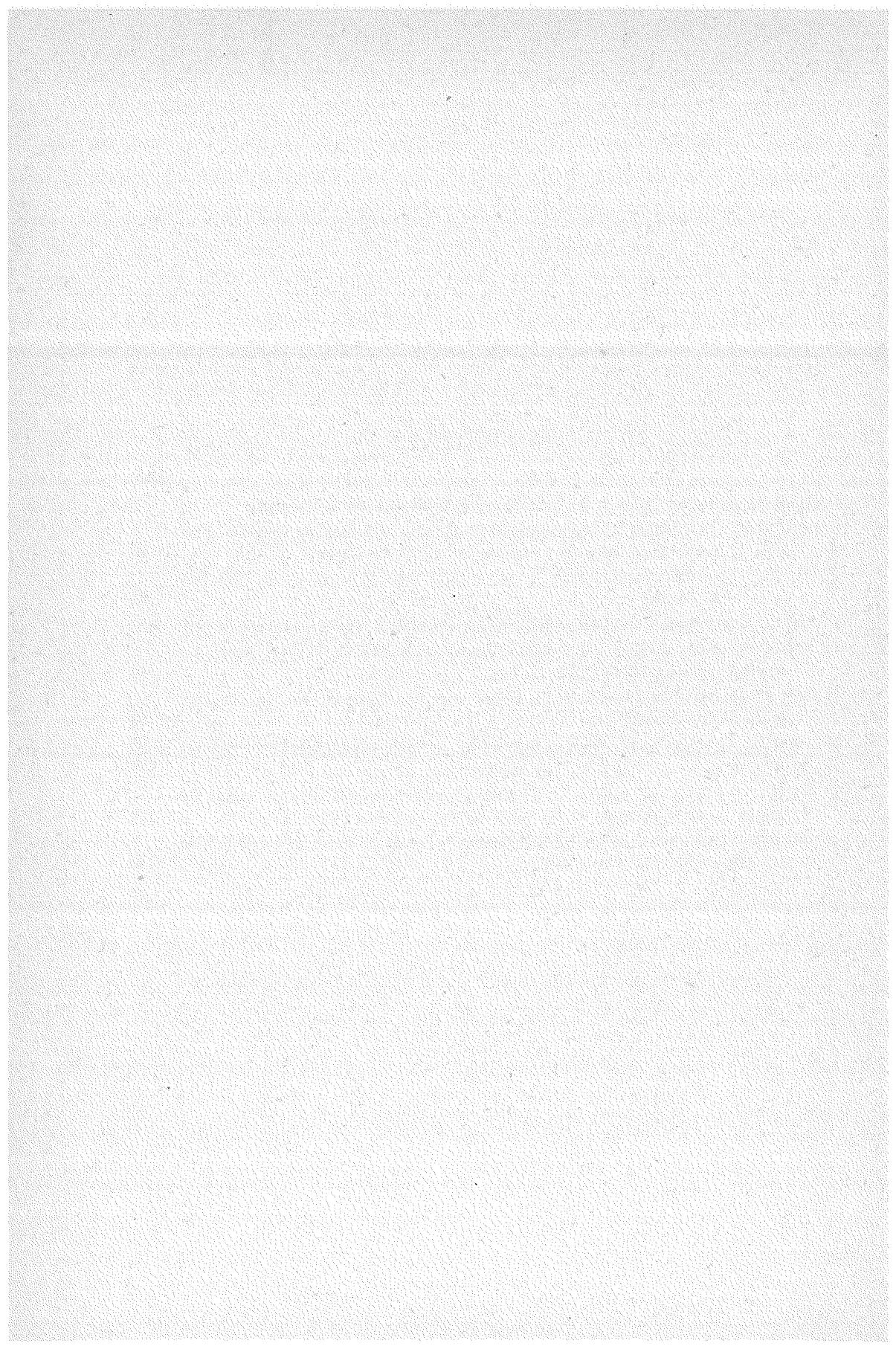
	Pag. oldal
Realizări și sarcini de viitor în activitatea istoricilor din patria noastră	7
FERENCZI G., FERENCZI I., Régészeti-helyrajzi kutatások a Nagy-Küküllő völgyének felső részében 1955—1956-ban	15
JAKÓ ZS., Ujabb adatok Dés város legrégebb kiváltságleveleinek kritikájához . .	35
PATAKI J., Az 1437-es felkelés kirobbanásának történetéhez	55
C. ENEA, Relațiile comerciale româno-ruse la mijlocul secolului XVII. Privilegiul comercial din 1656	67
IMREH I., A bereckiek moldvai kapcsolatairól a XIX. század első felében	83
Șt. PASCU, Contribuții la cunoașterea mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova	95
M. ROȘCA-ROSEN, A. PATICA, Răscoala țăranilor în anul 1848 în Țara Românească	113
KOVACS J., Az erdélyi parasztság támadása a tőkés-földesúri hatalom helyi szervei ellen 1918 novemberének első felében	125
A. PATICA, I. BOGOSAVLIEVICI, Contribuții la studierea legii conversiunii datoriilor agricole din aprilie 1932	145

СОДЕРЖАНИЕ

	СТР.
Достижения историков нашей страны и их задачи в последующей деятельности	7
ФЕРЕНЦИ Г., ФЕРЕНЦИ И., Археологическо-топографические изыскания в 1955—1956 годы в верхней части долины Тырнава Маре	15
ЯКО Ж., Новые данные к критике самых древних льготных грамот города Дежа	35
ПАТАКИ И., К истории начала восстания 1437 года	55
К. ЭНЕА, Румыно-русские экономические отношения в середине XVII века. Коммерческая привелегия 1656 года	67
ИМРЕ И., О молдавских отношениях жителей Берецк в первой половине XIX века	83
ШТ. ПАСКУ, Вклад в изучение революционного движения 1848 года в Молдавии	95
М. РОШКА-РОЗЕН, А. ПАЦИКА, Крестьянские восстания 1848 года в Цара Ромыняскэ	113
КОВАЧ И., О нападении трансильванского крестьянства в первой половине ноября 1918 года на местные органы буржуазно-феодальной власти	125
А. ПАЦИКА, И. БОГОСАВЛИЕВИЧ, К исследованию закона о конверсии сельскохозяйственных долгов от апреля 1932 г.	145

S O M M A I R E

	Page
Réalisations et tâches futures de l'activité des historiens de notre patrie	7
FERENCZI G., FERENCZI I., Recherches de topographie archéologique en 1955—1956 dans la partie supérieure de la vallée de la Tîrnava Mare	15
JAKO ZS., Nouvelles contributions à la critique des plus anciennes patentes de la ville de Dej	35
PATAKI J., Contribution à l'histoire du commencement de la révolte paysanne de 1437	55
C. ENEA, Relations économiques roumano-russes au milieu du XVII-e siècle. Le privilège commercial de 1656	67
IMREH I., Rapports des habitants de Brețcu avec la Moldavie dans la première moitié du XIX-e siècle	83
ST. PASCU., Contributions à l'étude du mouvement révolutionnaire de 1848 en Moldavie	95
M. ROȘCA-ROSEN, A. PATICA., Les soulèvements paysans de 1848 en Valachie	113
KOVACS J., La lutte des paysans de la Transylvanie contre les organes locaux du régime de la bourgeoisie et des propriétaires fonciers en novembre 1918	125
A. PAȚICA, I. BOGOSAVLIEVICI, Contributions à l'étude de la loi de la conversion des dettes agricoles d'avril 1932	145

REALIZĂRI ȘI SARCINI DE VIITOR ÎN ACTIVITATEA ISTORICILOR DIN PATRIA NOASTRĂ

Apariția unei publicații de specialitate, care cuprinde aspecte ale preocupărilor istoricilor grupați în jurul catedrelor de la cele două universități clujene, „Victor Babeș” și „Bolyai”, constituie un prilej potrivit de prezentare a orientării generale în munca de cercetare istorică din ultimii ani și a sarcinilor ce se impun în viitor istoricilor noștri, în strădaniile lor de elucidare a modului în care s-a dezvoltat societatea pe pământul patriei noastre.

Munca cercetărilor din domeniul istoriei a fost călăuzită de învățătura marxistă, de îndrumările primite din partea partidului, considerînd că cea mai importantă sarcină actuală este cea trasată de congresul II al P. M. R. istoricilor noștri: de a elabora primul tratat al istoriei României „care să sintetizeze de pe pozițiile învățăturii marxist-leniniste tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul științei istorice” (Gh. Gheorghiu-Dej). Astfel, întocmirea tratatului figurează pe primul plan al preocupărilor și eforturilor atît pentru membrii catedrelor din învățămîntul superior, cît și pentru cercetătorii din institutele Academiei R. P. R.

Pentru realizarea în optime condiții a acestor lucrări — ce va reprezenta o sinteză și un progres substanțial al științei istorice noi din țara noastră —, munca colectivelor de cercetători din istoria veche s-a îndreptat mai întîi asupra capitolelor și problemelor mai puțin clare, care necesitau încă unele precizări și completări, analiza și reconsiderarea materialelor documentare, a problemelor de interpretare ridicate de acestea, precum și noi cercetări pe teren, săpături, sondaje, periegeze și studiu mai atent al unor categorii de materiale din muzee și colecții. În ce privește comuna primitivă, este necesară o intensificare a cercetărilor cu privire la paleolitic, la începuturile societății omenești și apariția omului pe teritoriul R. P. R.; în acest scop s-au făcut săpături și cercetări în peșterile din sud-estul țării (în colaborare cu colectivele din București). Pentru celelalte perioade ale orînduirii comunei primitive, materialul abundent este pe cale de a fi sistematizat și supus unui examen critic de ansamblu, care să dea o imagine justă și complexă a dezvoltării societății și culturii materiale pînă la apariția claselor și statului. Cu privire la perioada sclavagismului începător, cercetările arheologice s-au îndreptat cu deosebire asupra așezărilor și cetăților daco-getice din zona munților dintre Orăștie și Petroșani, care au fost explorate și studiate sistematic în mai multe campanii de săpături (1949—1958) și a căror importanță istorică

este considerabilă pentru lămurirea și ilustrarea traiului și formelor social-politice, ca și a culturii materiale și a formelor economice ale populației indigene traco-dace în perioada premergătoare cuceririi romane.

Epoca ocupației romane a țării noastre (provincia Dacia a. 106—271 e. n.), este și era mult mai bine cunoscută prin explorările și materialul abundent colecționat încă în deceniile precedente, iar munca actuală — avînd o bază documentară amplă și complexă — se poate limita aproape numai la coordonarea și reconsiderarea ideologică a perioadei de ocupație romană, care a fost denaturată de interpretările științei burgheze din trecut, cu tendințe naționaliste și „romanofile”. În această perioadă istorică se încadrează cea mai importantă problemă a istoriei noastre vechi: formarea limbii și poporului român, acel proces social și cultural-istoric complex pentru a cărui elucidare Academia a instituit o Comisie cu un vast plan de lucru; aici istoricii, arheologii și filologii-lingviști din Cluj colaborează, aducînd aportul muncii de bibliotecă și de teren cu privire la populațiile autohtone, la elementul roman și la factorul slav. În problema etnogenezei romînilor, principalul punct este elucidarea și relevarea în lumină justă a factorului etnic-social și lingvistic autohton, geto-dacic, în funcție de componenta romană și de romanizare. Procesul etnogenezei romîne e strîns legat de simbioza și sinteza cu elementul slav, al cărui aport important la alcătuirea comunității noastre social-etnice și lingvistice este pus în lumină și prin săpături și materiale arheologice, care permit o apreciere mai adîncă și justă a fenomenului istoric al simbiozei slavo-romîne ce a durat mai mult de 5 secole, pînă în epoca stabilirii relațiilor feudale pe teritoriul țării noastre. Problemele ce se leagă de cristalizarea relațiilor de producție feudale necesită în chip firesc colaborarea și contribuția specialiștilor în istoria medie. Istoricii clujeni au colaborat și la marile lucrări colective de documentare (Reperoriul arheologic al R. P. R., Culegerea de inscripții etc.). Ei au depus și vor depune toate eforturile pentru a da lucrări de specialitate la un nivel științific și ideologic ridicat, răspunzînd apelului și încrederii partidului și guvernului țării noastre.

Pe tărîmul istoriei medievale, vechea istoriografie n-a dat importanța cuvenită aspectelor social-economice ale dezvoltării istorice, nu le-a văzut just, uneori chiar le-a ignorat.

Pentru înlăturarea acestor lipsuri s-a simțit, în primul rînd, necesitatea înzestrării istoriografiei noastre cu o serie de instrumente de lucru, pe măsura noilor sarcini ce i se puneau. Cercetătorii trebuiau dotați, printre altele, cu noi publicații de izvoare, care să scoată la lumină bogatele materiale încă inedite pentru lămurirea multilaterală a vieții materiale, social-politice și culturale a Transilvaniei în epoca feudală. Acestei necesități corespunde publicarea mării lucrări colective de izvoare documentare „*Documente privind istoria Romîniei*”, a cărei serie ardeleană se elaborează de sectorul de istorie medie al Institutului de istorie din Cluj. Colectivul din Cluj a publicat pînă acum 6 volume (pentru perioada 1075—1350), 2 volume au fost predate spre publicare (pentru anii 1351—1370), alte volume fiind în curs de elaborare. În același timp, un colectiv mai restrîns, lucrează la întocmirea unor *indici sistematici*, pentru înlesnirea folosirii, în cît mai bune condiții, a acestei vaste colecții.

școală naționalistă burgheză a insistat în mod deosebit în a prezenta realitățile vieții istorice a Transilvaniei într-o lumină denaturată, servind scopurile de ațîțare naționalistă-șovină. De aceea nici documentația scoasă la iveală de istoricii din trecut nu are un caracter complet și nu a fost publicată cu toată obiectivitatea, ci în chip selectiv, în funcție de demonstrarea unor teze tendențioase.

O primă sarcină care apare astfel în fața istoricilor specializați în problemele veacului al XIX-lea și al XX-lea este luarea în considerare și pregătirea pentru publicare, în perspectiva mai multor ani, a imensului material documentar. Cantitatea sa va impune, fără îndoială, o selecție, care va trebui făcută de astă dată după criterii științifice, urmărind să se obțină o oglindire obiectivă a multiplelor aspecte ale dezvoltării Transilvaniei de la 1848 încoace și a integrării ei în istoria patriei noastre.

Pînă la înfăptuirea acestui deziderat de lungă scadență, studiile de istorie modernă și contemporană vor trebui orientate înspre o temeinică documentare arhivistică, părăsind metoda uzată cam prea mult pînă acum, a informării pe temeiul unor lucrări editate sau pe acela destul de nesigur uneori, al presei.

Această substanțială îmbunătățire a metodelor de documentare va contribui și la realizarea sarcinilor ce stau în fața istoricilor noștri în sfera problemelor de interpretare.

Istoria Transilvaniei, de mai multe veacuri, este istoria luptei comune de eliberare socială și națională a poporului român și a naționalităților conlocuitoare care locuiesc aici.

Pe această linie trebuie adîncită — lucru care s-a și început — problema complexă a revoluției din 1848 în Transilvania, degajînd-o de reminiscențele vechii istoriografii. Trebuie scos la lumină rolul maselor populare în această revoluție, lupta comună pentru libertate a poporului român și a minorităților naționale, identificînd în mod just poziția pe care s-a situat burghezia naționalităților, precum și diversele sale curente, — atitudinea progresistă sau reacționară a reprezentanților lor.

În același sens e necesar să se abordeze problemele istoriei Transilvaniei între 1849—1918. Este de asemenea o epocă prezentată de istoriografia burgheză într-o perspectivă falsă. Conținutul ei economico-social a fost în mare măsură estompat, făcîndu-se loc doar luptelor politice-naționale. Aceste lupte erau înfățișate ca un apanaj exclusiv al burgheziei române, care, după istoriografia burghezi, ar fi avut un rol progresist, de conducere a năzuințelor de eliberare națională, secundată fiind în unanimitate de masele populare, acestea neavînd, în toată epoca amintită, alte revendicări decît ale burgheziei. Ciocnirea de interese dintre burgheziile naționalităților din Transilvania era arătată drept o luptă între naționalitățile înseși, la baza căreia ar fi stat sentimente de ură reciprocă.

Reconsiderarea obiectivă a evenimentelor epocii dezvoltării însă adevărata lor față. Pe temeiul analizei dezvoltării capitalismului în Transilvania se impune așezarea pe prim plan a unui fenomen aproape complet neglijat în trecut : apariția, dezvoltarea, organizarea și rolul clasei muncitoare în viața Transilvaniei, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea. E necesară apoi relevarea efectelor capitalismului în relațiile

O importantă realizare în domeniul publicării izvoarelor documentare este elaborarea vol. V (1438—1457) al cunoscutei colecții întemeiate de Franz Z i m m e r m a n n, volum care urmează să apară sub egida Academiei R. P. R. A început și culegerea bogatului material privind marea răscoală țărănească din 1785, de sub conducerea lui H o r i a.

În ceea ce privește *izvoarele narative* s-a întocmit, de asemenea și e gata pentru tipar, partea privind Transilvania din „*Repertoriul manuscriselor de cronici de pe teritoriul României*”, care cuprinde evidența a 320 de cronici române, maghiare și săsești.

Elaborarea Corpusului de documente medievale a dat imbold unor cercetări în domeniul *științelor auxiliare ale istoriei*, mai ales în acela al paleografiei și diplomatiei latine cu referire la Transilvania, cercetări neglijate la noi în trecut, deși ele sînt indispensabile pentru publicarea științifică și valorificarea critică a izvoarelor, precum și pentru formarea unor cadre tinere bine pregătite. E un început care va trebui încurajat pentru remedierea lipsurilor serioase ce se mai constată în această privință chiar și în pregătirea unora din cadrele noastre mai vechi. Pentru remedierea acestor lipsuri și pentru formarea cadrelor noi de cercetători și de arhiviști ar fi necesară publicarea de mai multe manuale din domeniul științelor menționate și de albume paleografice.

Progresele realizate de medievistii noștri în ultimii ani în *munca de interpretare* a diverselor aspecte ale dezvoltării istorice sînt apreciable. Cercetătorii romîni în colaborare tot mai fructuoasă cu cercetătorii din rîndurile naționalităților conlocuitoare și-au dedicat eforturile reconstituirii științifice a trecutului istoric comun și a legăturilor multilaterale și strîns ale Transilvaniei cu celelalte două țări romîne.

Punînd la contribuție numeroase materiale publicate și inedite ei au început să studieze *producția și schimbul de mărfuri*: dezvoltarea meșteșugurilor, apariția manufacturilor, mineritul, legăturile comerciale interne și externe, circulația monetară. Ca urmare au apărut sau sînt în curs de lucru o serie de studii individuale și unele încercări de sinteză pentru perioade mai cuprinzătoare închinată acestei probleme.

În problema *relațiilor dintre clasele sociale și a luptei de clasă* au apărut și sînt în elaborare alte cercetări privind renta feudală, formele de împotrivire a țărănimii la exploatare, îndeosebi răscoalele țărănești, precum și luptele sociale din orașele ardelenne.

Deși efortul principal al cercetărilor se îndreaptă asupra problemelor economice și sociale, nu sînt neglijate nici studiile cu privire la feluritele aspecte ale *suprastructurii*: instituțiile feudale, problemele de natură juridică și de organizare politico-administrativă pe care le ridică studierea istoriei medievale a Transilvaniei.

Toată această tematică a cercetărilor reprezintă în mare parte preocupările de viitor ale medievistilor clujeni, prin îndeplinirea cărora se vor umple importante goluri, sau se vor îndrepta orientări greșite, datorite istoriografiei trecute.

Sarcinile școlii noastre istorice marxiste și îndeosebi ale cercetătorilor preocupați de problemele istoriei Transilvaniei sînt numeroase și importante mai ales în domeniul istoriei moderne și contemporane. Pe acest tărîm, vechea

agrare : diferențierea masivă a țărănimii, proletarizarea ei, adâncile contradicții care separă tot mai mult moșierimea și burghezia de masele populare țărănești, indiferent de naționalitatea căreia aparțin, solidaritatea acestora din urmă în lupta pentru revendicările lor specifice, pe care clasele dominante încearcă să le abată pe alt făgaș, să le îngusteze, străduindu-se a înșela masele.

În felul acesta lupta pentru nimicirea putredei monarhii austro-ungare, stat ce apăra interesele burgheziei și moșierimii austriace și maghiare împotriva maselor populare, indiferent de naționalitate, apare în adevărata ei semnificație, ca o luptă de eliberare socială și națională a acestor mase populare, de cele mai multe ori împotriva burgheziei proprii naționalități, care se arată dispusă să susțină statul austro-ungar, de teama creșterii spiritului revoluționar al maselor muncitorești și țărănești, cât și pentru menținerea profiturilor rezultate din exploatarea acestora. Actul unirii de la 1918 este o înfăptuire în primul rând a maselor, de care însă burghezia a profitat, înlocuind formele de aspirare din vechea monarhie austro-ungară cu altele, în cadrele statului burghezo-moșieresc român.

După 1918 lupta comună a maselor populare din țara noastră a continuat, sub conducerea P. C. R., pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice, pentru preluarea puterii politice de către clasa muncitoare, ducând la actul de la 23 august 1944, când forțele progresiste conduse de P. C. R. au dus la eliberarea patriei noastre cu ajutorul armatei sovietice. Se deschide astfel o nouă epocă istorică în viața patriei noastre, care prezintă aspecte deosebit de importante, ce trebuie să formeze obiectul de cercetare al istoricilor.

Încadrându-se în lupta întregului popor, sub conducerea P. M. R., naționalitățile din patria noastră, înfrățite într-o superioară unitate moral-politică, își continuă eforturile lor pentru desăvârșirea transformării socialiste a patriei noastre. Modul în care s-a rezolvat problema națională, formele concrete în care masele populare, indiferent de naționalitate, colaborează în toate domeniile, pentru înfăptuirea țelului de mai sus, riposta pe care ele au dat-o și o dau încercărilor reacțiunii de a tulbura această armonie frățască, realizările mărețe pe calea dezvoltării economice și a creării unor noi instituții de învățămînt și cercetare științifică — baze și focare ale culturii socialiste —, sînt cîteva doar din problemele care trebuie să îndemne munca istoricilor, preocupați de evenimentele actualității imediate.

Conștienți de realizările, dar cu atît mai mult de sarcinile viitoare ale activității lor, istoricii de la cele două universități clujene își propun ca, și prin paginile publicației de față, să lărgească și să sistematizeze preocupările lor, în lumina sarcinilor trasate de partid și guvern, îndreptîndu-și contribuțiile în cea mai largă măsură spre evenimentele epocii moderne și contemporane, combătînd orice manifestare contrară învățaturii marxist-leniniste și străduindu-se astfel să contribuie în a da poporului nostru muncitor adevărata sa istorie.

ДОСТИЖЕНИЯ ИСТОРИКОВ НАШЕЙ СТРАНЫ И ИХ ЗАДАЧИ В ПОСЛЕДУЮЩЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.

(Краткое содержание)

В данной статье излагаются в общих чертах главнейшие достижения и задачи, стоящие перед коллективами историков клужских университетов имени „В. Бабеша” и имени „Боян”.

Изложение этих проблем сделано в хронологическом порядке, по эпохам. В области древней истории особенно подчеркивается значение исследования процесса образования румынского народа и его языка, тема, в разработке которой принимают участие и клужские историки и филологи.

Историки медиевисты много потрудились над разработкой и печатанием свода документов, относящихся к истории Трансильвании, который включается в большую коллекцию документарных источников обо всей территории нашей страны и должен выйти из печати в ближайшее время в издательстве Академии Р.Н.Р. На основе этого труда создалась возможность возобновить и углубить интерпретативные исследования разных вопросов истории средневековья в Трансильвании.

Важная задача стоит перед исследователями новой и современной истории. Их обязанностью является разоблачение многочисленных искажений, допущенных буржуазной историографией, особенно в вопросе о национально-политической борьбе в Трансильвании в последние столетия. Неограничиваясь лишь обличением ложных тезисов, наши историки обязаны перестроить на научных марксистских основах эту часть истории Трансильвании, выявляя большие экономические, политические и культурные достижения нашего народа в послевоенный период.

RÉALISATIONS ET TÂCHES FUTURES DE L'ACTIVITÉ DES HISTORIENS DE NOTRE PATRIE

(Résumé)

L'article comprend un exposé général des principales réalisations et des tâches qui s'imposent à l'avenir aux collectifs d'historiens groupés autour des chaires respectives des Universités V. Babeş et Bolyai de Cluj.

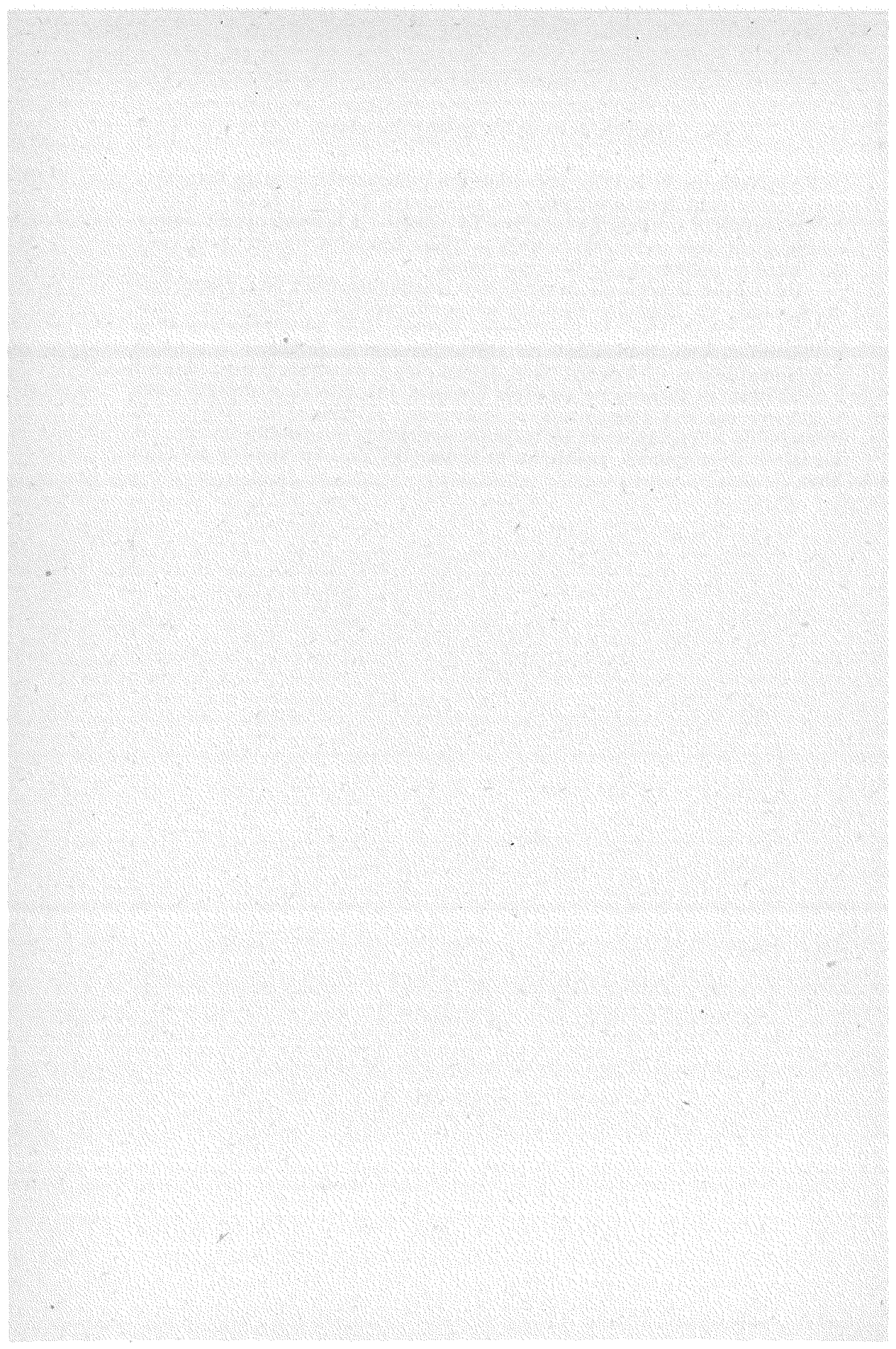
L'exposé de ces problèmes est ordonné chronologiquement par époques. Dans le domaine de l'histoire ancienne on relève particulièrement l'importance des recherches sur le processus de formation du peuple et de la langue roumaine, thème pour lequel collaborent en outre un groupe d'historiens et de philologues de Cluj.

Les historiens médiévistes ont travaillé avec ardeur à la publication d'un corpus des documents relatifs à l'histoire de la Transylvanie dans le cadre de la grande collection en cours de publication sous les auspices

de l'Académie de la R.P.R., collection qui embrasse les sources documentaires concernant tout le territoire de notre pays. Sur la base de ce travail on a pu procéder — tâche à poursuivre à l'avenir — à la reprise et à l'approfondissement des recherches interprétatives touchant divers problèmes de l'histoire médiévale de la Transylvanie.

Une tâche importante revient tout particulièrement aux chercheurs du domaine de l'histoire moderne et contemporaine. Ceux-ci ont pour mission de combattre les nombreuses déformations et altérations dues à l'historiographie bourgeoise, en particulier sur le problème des luttes politico-nationales de Transylvanie depuis plus d'un siècle. Sans se borner à combattre les théories ou les idées erronées, nos historiens doivent aussi réélaborer sur des fondements scientifiques, marxistes, ce chapitre de l'histoire de la Transylvanie, en insistant avant tout sur les importantes réalisations économiques, politiques et culturelles qui ont suivi le 23 août 1944.

RÉGÉSZET-HELYRAJZI KUTATÁSOK A NAGY-KÜKÜLLŐ VÖLGYÉNEK FELSŐ RÉSZÉBEN 1955—1956-BAN

(Előzetes jelentés)

FERENCZI GÉZA és FERENCZI ISTVÁN

Erdély keleti részei, de különösen a Görgényi-havasok meg a tágabb értelemben vett Hargita nyugati „előterepe” mind természettudományi, mind társadalomtudományi tekintetben meglehetősen ismeretlenek. Ezeket a területeken régészek sem kutattak hosszabb időtartamon keresztül, kimerítően, rendszeresen.

Az említett vidéken megforduló első jelentősebb, de szakképzetlen kutatók sorában Orbán Balázst¹, Jakab Eleket², valamint Téglás Gábort³ említhetjük. Az 1933—1936 közötti időszakban Ferenczi Sándor keresett fel több jelentős régészeti emléket. 1940-ben egy Constantin Daicoviciuból, Mihail Macreaból és Ferenczi Sándorból összetevődő kicsi munkaközösség látogatta meg az egykori Udvarhely megye néhány, régészeti tekintetben nevezetes tereppontját⁴. A terep-bejárás alkalmakor fölvetődött régészeti kérdések egyikének tisztázására Ferenczi Sándor ásott szerényebb keretek között a kisgalambfalvi „Omláson”. Ennek a tájékozódó jellegű kisebb feltárásnak az eredményei egyelőre közöletlenek. 1942-ben Paulovics István járta be Udvarhely környékének római erődítéseit a római Dacia határvédelmének felderítésével kapcsolatban⁵.

¹ *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból.* I. köt. Pest, 1863.

² *Budvári és Budvár környéki leletek.* *AE*, XIV (1894), 210—216.

³ *Dák várak Udvarhely megye keleti és északi hegyvidékein.* *EM*, XII (1895), 227—247, 312—319; *A jánosfalvi római kőbánya és annak három falképe Udvarhely megyében.* *AE*, VI (1886), 21—26; *A limes dacicus keleti része.* *Ak. Ért.*, VI (1895), 413—422; *A limes dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhely megye északi és keleti hegységeiben Oroszfalutól (!) Alsórákosig.* *AK*, XIX (1895), 5—54; *A rómaiak végvárai a Hargita-hegység alján s a keleti határvédelem célja és rendszere.* *EM*, XIII (1896), 384—389; 416—427. *A két Küküllő völgyfejenél látható római végvárak és határtöltések viszonya Dacia katonai és tartományi székhelyeihez.* *HÉ*, IX (1897), 53—59; *Dacia keleti határvonala és annak védelmi rendszere a Maros felső völgyétől az Olt rákos—hévizi szorosáig.* *EM*, XVII (1900), 261—269, 313—324; *A Hargita alji töltésvonalak eredetére vonatkozó néphagyományok.* *Ethn.*, XVI (1905), 38—40; *A székelyudvarhelyi római castrum és katonai főúrbje.* *EM*, XIV (1897), 257—268.

⁴ *Vö. Daicoviciu, C., Neue Mitteilungen aus Dazien.* *Dacia*, VII—VIII (1937—1940), 318—321.

⁵ *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-erüstkincsek kérdése.* *ETI.* Kolozsvár, 1944

A fentebb megnevezett kutatók tevékenységén kívül meg kell említenünk Székely Zoltánnak, a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum igazgatójának a „Zetevárában”⁶, valamint az énlaki római vár (római tábor) területén végzett, méreteiben kisebb terjedelmű, de mégis érdekes ásatásait⁷. Udvarhely környékén utoljára 1950-ből számolhatunk be kiterjedtebb régészeti tevékenységről. Ekkor az RNK Tudományos Akadémiája kolozsvári Történeti Intézetének több tagú kutatócsoportja vette szemügyre a vidék néhány nevezetesebb lelőhelyét s ásatott a Firtoson, az énlaki táborban, meg egyebütt is⁸.

Bár az előbbiekből kitűnően az egykori Udvarhely megye területén, látszat szerint meglehetősen sokan megfordultak, még mindig távol állunk eme terület összes régészeti és történelmi emlékeinek ismeretétől. Az egykori Udvarhelyszék régészeti és történelmi lelőhelyeinek meglehetősen jelentős voltára való tekintettel a székelyudvarhelyi Rajoni Múzeum vezetősége, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Történelem-Nyelvtudományi Kara alulírott tagjának közreműködésével tervbe vette a rajon régészeti kataszterének, az összes régészeti és történelmi érdekességű tereppontok jegyzékének elkészítését. Ez a munkálat több évre terjedő alapos, rendszeres terepkutatást, csekélyebb, rövidebb lélekzetű tájékozódó jellegű ásatásokat, valamint mentőásatásokat követel meg. A terv szerint a kutatások a rajon kisebb természetes földrajzi egységeinek szem előtt tartásával folytatódnak, a kitűzött feladatok minél teljesebb, minél sikeresebb megoldása érdekében.

Ennek a gondolatmenetnek a keretében elsősül a Nagy-Küküllő felső medencéjét választottuk kutatási területül, a folyó forrásaitól egészen annak a Kisgalambfalva és Betfalva közötti szorosáig. A munkálatok az 1955. évi nyári terepkutatásokkal kezdődtek és 1956 azonos időszakában folytatódtak. Jóllehet sok nehézség akadályozta a terepen való tevékenységet (nem volt megfelelő közlekedési eszköz, amellet nagyon esős volt az 1955. év egész nyara), mégis sikerült körülbelül 25 falu területét többé-kevésbé részletesen bejárni; a szakirodalmi adatok, valamint a helyszínen nyert értesülések alapján több, már ismert régészeti lelőhelyet szabatosabban meghatároznunk, illetőleg új településnyomokat felkutatnunk. Két jelentősebb tereppont: a Varság (Virşag) fölötti „Tartód-vára”, valamint az Oroszhegytől (Dealu) északra emelkedő „Kápolna-domb” kivételével minden tervbe vett emléket meglátogattunk. Ez utóbbiak leírása a közeljövő feladatát képezi majd.

A következőkben röviden, előzetes jelentés-szerűen igyekszünk beszámolni a tapasztalatokról, az anyagot időrendben és földrajzi tekintetben csoportosítva.

I. **Csiszolt kőkor.** 1. A bögözi (*Mugeni*) „Pagyvan-tetőről” hírből már régebb idő óta ismeretes volt egy „tiszai” jellegű edénművességi termé-

⁶ Zetevára. Jelentés a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum 1946. évi ásatásáról. Sepsiszentgyörgy, 1946. 39—43, 52.

⁷ Újabb régészeti kutatások Énlakán. Jegyzetek Dácia történetéhez. Sepsiszentgyörgy, 1949.

⁸ Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de şantierul arheologic Sft. Gheorghe-Breţcu, 1950. SCIV, II/1 (1951), 286, 303—306.

keket szolgáltató újabb kőkori település⁹. Ezzel kapcsolatban azonban eddigelé hiányzott a bővebb tudósítási, leírási anyag.

A „Pagyvan-tető” a Küküllő jobb partjának egyik, Bögöztől északra emelkedő térs padja (teraszja). Ennek a keleti végződése félszigetszerűen ugrik ki a Küküllő völgye, meg a Bétai-patak völgyének a találkozása fölé. A padot három oldalról nagyon meredeken alábocsátkozó oldalak, martos részek kerítik. Északon széles nyakkal csatlakozik a fölötte emelkedő alacsonyabb hegyháthoz. A hegyfok hossza eléri a 120–130 m-t, szélessége 35–45 m között váltakozik. A víz közelében levő, a természettől eleve védett lapos „fennsík” nagy számban heverő edénytöredékek tanúsága szerint ezen a területen hosszabb ideig lakótelep volt. A felületi megfigyelés alkalmakor különösen két, egyenként kb. 100 m²-nyi felületen kerültek elő igen nagy számban cserepek. Bizonyára itt állottak legsűrűbben a vesszővel font, vályoggal tapasztott, karóvázak kunyhók. Az előkerült kiegészítő faltapasz-maradványok (szuivatrogók) alapján ugyanis csakis erre következtethetünk.

A Küküllő mai tükre fölé kb. 20–25 m magasságra emelkedő (ún. „városi”) pad déli martjában, a szálában álló folyami kavicsréteg felső részében sem, de az azon képződött humuszban sem sikerült agyagműveségi termékeket lelteni. A telep tehát valószínűleg nem terjedt a hihetőleg már akkor is omlásos, veszélyes oldal pereméig.

A felületről gyűjtött edénytöredékek egytől-egyig újabb kőkoriaknak bizonyultak, meghozzá valóban „tiszai” jellegűek. A települést felületi feltárással sürgős volna megásni, mert mennél tovább művelik a területet a mélyre hatoló gépi szántással, annál kevesebb a reménye esetleges későbbi ásatások sikerének. Pedig az itt esetleg megejtendő ásatás nagyon szép eredményekkel kecsegtetne ezzel, az Erdélyben még alig ismeretes, figyelemre kiváló méltatott műveltséggel kapcsolatban.

2. *Patakfalva (Văleni)* az irodalomban¹⁰ szintén újabb kőkori telepéről ismeretes. Innen, állítólag (részben „tiszai” jellegű) edénytöredékek, orsó-gombok, szövőszék-nehezékek, agyag-gyöngyök, stb. kerültek elő, „meghatározatlan bronzkori műveltség edénytöredékeivel egyetemben.”

A helyszínen kint járva, nem sikerült rábukkannunk az említett nyomokra, noha igyekeztünk a megtalálásáról szóló minden hírforrást felhasználni. A falu középső részén, Ferenczi Pál kertjében, egy aránylag kis terjedelmű padon (teraszon), a telektulajdonos állítása szerint még az első világháború előtt, valószínűleg későbbi korszakból (talán a rézkorból vagy éppen a korai vaskorból) eredő durva anyagú, vastag falú „hamvvedrek” („urnák”) töredékei kerültek elő. Ugyaninnen, tehát hasonlóképpen a „Szőlőpatak” feletti részből jutottak a napvilágra római kori edénytöredékek, közöttük *terra sigillata* darabok is. Mindezek azonban elkallódtak. Mindenekelőtt ez utóbbiak alapján ítélve, itt a Székelyudvarhelyről Homoródszentpálra

⁹ Roska, *Rep.*, 48, 192. sz.; 1. még az RNK készülében levő régészeti repertóriumának *Bögöz (Mugeni)* címszava alatt.

¹⁰ Koch Antal, *EME Évkönyvei*, V (1876), 133; Gooss, C., *Chronik*, 43; uő., *AVSL*, XIII (1876), 414; Marjani, I., *Rep.*, 544. sz.; Roska, *Rep.*, 220, 14. sz.; 1. még az RNK régészeti repertóriumának *Patakfalva (Văleni)* címszavát.

vezető ókori, római út közvetlen közelében levő kedvező helyen *villa rustica* állhatott.

A falu területéről különben, a Roska-féle Repertórium végén levő V. sz. térkép adatán kívül, a szakirodalomban sehol sem esik szó „tiszai” jellegű telepről¹¹. Ez alighanem a nevezett tévedése révén „keletkezett”. A Repertórium szövegében (vö. 220. l.) különben szintén nem fordul elő ilyesmi, ott csupán *eneolitikus* maradványokról olvashatunk.

II. Bronzkor. 1. *Székelymagyarós (Aluniş)*. A Küküllő völgyének Decsfalva és Nagyalambfalva közötti rövid szorulata előtt, a folyó jobb partján elterülő falucska fölött közvetlenül, a „Leshegy” (724 m) magaslatának alsó részén található a terasz-szerű „Kisvár” területe. A hegyoldalnak ez a lapos része valójában suvadás révén keletkezett, eléggé csekély méretű (kb. 200 m hosszú, 40–50 m széles) tereplépcső. A suvadás csúszási felülete mentén víz fakadt föl, bővizű forrás keletkezett. Ez a lapos, vízzel is bőségesen ellátott terület magához vonzotta a bronzkor telepeseit, s azok hosszabb-rövidebb időre tanyát is ütöttek itten. Ennek az ékes bizonyoságaképpen a szántásokban, nagyobb felületen, elszórtan jellegtelen, de anyaguk, égetésük foka szerint ítélve valószínűleg bronzkori cserepek kerülnek elő meglehetősen szép számmal. E település tudtunkkal eddig nem szerepelt a szakirodalomban.

Minthogy egyelőre a falu egész területéről nem ismerünk egyetlen más bronzkori lelőhelyet sem, nagyon valószínűnek tartjuk, hogy erről a fennebb leírt telepről került a Sepsiszentgyörgyi Múzeumba az ismeretes középső bronzkori „mükénái-i”-jellegű bronz szablya¹². Föltevésünket a helybeliek állítása is igazolni látszik, miszerint „azon a helyen régebben nagy késforma tárgyat találtak”. (Lt. sz. 16/1884.) Valószínűleg ugyancsak ennek a településnek a területéről jutott Kovács Ferenc egykori marosvásárhelyi gyűjteményébe négy db. bronz sarló is.

2. *Székelyudvarhely (Odorhei)*. A város központjában, a Szabadság tér déli részén, a Küküllő alsó padjának a lábánál, a római katolikus templom feljárója alatti lapályos részen az 1955. évi csatornázási munkálatok idején bronzkori (valószínűleg Kolozskorpád II. — Wietenberg—jellegű) edénytöredékek jutottak felszínre, más korokból származó emlékek társaságában. Az azon a helyen évszázadok óta folytatódott építkezések az egykori ősi települési-rétegeket teljesen megzavarták. Ennek következtében még csak megközelítő alaposágú rétegtani megfigyelésekre sem nyílt alkalom. A bronzkori anyag római kori, népvándorláskori, sőt középkori emlékekkel keverten fordul elő. Eddig Székelyudvarhely város belterületéről nem voltak ismeretesebb őskori települési nyomok.

III. Késői bronzkor — korai vaskor. 1. *Nagyalambfalva (Porumbeni Mari)* község területén, a mai településtől nagyjában északkeleti irányban emelkedő „Vártetőről” az irodalomban¹³ korai vaskori telephelyről emlékeznek meg. Az ugyancsak a község területén levő „Várfele” nevű határ-

¹¹ Roska, *Rep.*, 321–322, 85. sz.

¹² Téglás Gábor, OTTÉ, XIII (1888), 70; Nagy Géza, SzNM É, I (1890), 51; Martjan, I., *Rep.*, 412. sz.; Roska Márton, SzNM Emlékk., 281, 41. kép; *Rep.*, 269, 181. sz.; Childe, *Danube*, 389; Popescu, D., *Bronzeseit*, 128.

¹³ Gooss, C., *Chronik*, 21; Roska, *Rep.*, 192, 31. sz.; SCIV, II/1 (1951), 306.

résszel kapcsolatban az előbbi helyről előkerülttel mindenben megegyező agyagművességi termékeket említenek. A két, feltehetően azonos lelőhelyet szintén fel kellett keresni, azok külön-külön voltának vagy azonosságának tisztázása végett. Terep-bejárásunk nyomán a következőket állapíthattuk meg: a „Várfele” meg „Vártető” ugyanannak a határrésznek a felváltva használatos elnevezése. E mellett a kétségtelenül jelentős mértékben megerősített település mellett¹⁴, attól nem is túlságosan távol ugyanabból a korszakból származó másik, nyílt település fekszik. — Vegyük sorra ezeket.

a) Nagygalamfalvától keletre, nem messze a Vágás-Székelydob felől lesiető Vágás-pataka igyekszik a Küküllőbe. A két völgy között a Székelymagyaróssal kapcsolatban már említett Leshegy (724 m) végső nyúlványa emelkedik. A Székelyudvarhely—Székelykeresztúr közötti tartományi útszakasznak a Vágás-patakán keresztülvezető hídja közelében ezt a hegynyúlványt három, egymás fölött következő tereplépcső tagozza. Első pillantásra az alsó talán mesterségesnek vélhető, azonban föltétlenül természetes úton keletkezett „pihenő” szántásaiban elszórta nagyon sok edényművességi termék található. Ezek jellegzetes durva kidolgozású, vastag falú, homokszemekkel telített, olykor grafitos festésű, grafit bevonatú korai vaskori edények töredékei. Ferenczi Sándor szóbeli közlése alapján Roska ezeket „villanova típusú” agyagművességi termékeknek könyvelte el¹⁵. Nagyon sok darabon jól megfigyelhető a szokásos hornyolt bordadísz. Szuvatrögöt azonban, várakozásunk ellenére sem sikerült találnunk. Ennek a feltűnő jelenségnek egyelőre nem ismerjük az okát. E fölött a terjedelmes folyóterasz fölött, amint már említettük, még két, jóval kisebb tereplépcső következik. Felületük a legcsekélyebb régészeti nyomot sem szolgáltatva, bár a felső egészen biztosan mesterséges készítmény, emberi kéz műve, világosan megfigyelhetők az elegyengetési munkálatok nyomai. Orbán ez utóbbiakat mesterséges eredetű halmoknak vélte.

b) Erről a magasatról leereszkedve s utunkat a Vágás-pataka völgyén felfelé folytatva, a tartományi út vonalától kb. 700 m-re észak-északkeletre, a folyók szokásos, középső padjainak magasságában, bizonyos mértékig elszigetelten magasodó teraszmaradvány meredek, sziklás oldalaiba ütközünk. A fennsíkszerű emelkedést három oldalról ui. szakadékosan lejtő sziklafalak védik. Végeredményben ez a magaslat is a Leshegy utolsó kiágazásainak egyike. A déli részen széles nyakkal csatlakozik ez utóbbinak a tömegéhez.

A fennsíkszerű oldalmagaslaton hatalmas védő-árkok és töltések meglehetősen „bonyolult” rendszere ébreszt bámulatot az arrafelé tévedő idegenben. Az így megerősített település védelmi rendszeréről egyelőre nem áll módunkban bővebben beszélni, elemeinek felmérése és szakszerű térképezése egyelőre még közelebbi feladataink közé tartozik. Ott-jártunkkor, néhány korábban, kincskeresőkötől ásott gödörben félreismerhetetlenül korai vaskori, hallstatti-jellegű edények darabjait gyűjtöttük össze. Más korszak maradványaira nem bukkantunk.

A „Vártető” elrejtett helyzetére való tekintettel csakis arra gondolhatunk, hogy azt menedékhelyként, menedékvárként használhatták. Ebbeli

¹⁴ Orbán Balázs, *Székelyföld*, I, 29–30; Gooss, C., *Chronik*, 21; Roska, *Rep.*, 192. 31. sz.

¹⁵ Roska, *Rep.*, 192, 31. sz.

véleményünk fenntartására készlet a hasonló földrajzi fekvésű, hasonló elrendezésű és egykorú más erdélyi várak példája, akár a hidegszamosi¹⁶, akár a bánffyhunyadi¹⁷, vagy éppen a szeretfalvi várra gondolunk.¹⁸

Az időrend tekintetében hasonló helyzet alapján joggal tételezhetjük föl, hogy a Nagyalambfalva területének „meghatározatlan” helyéről előkerült bronz szerszámok (három késő-bronzkori sarló¹⁹, egy ugyanabból a korból való bronz lándzsacsúcs²⁰, meg egy hasonló korú bronz tokos-füles balta²¹) a fennebb leírt lelőhelyekről jutottak gyűjteményekbe.

2. A *Telekfalva* (*Teleac*) belterületétől északnyugatra, jóval a falu alatt, a Telekfalva meg Sándorfalva (Alexandrița) felől folydogáló patakok találkozásánál levő mezőcske vakondtúrásaiban késő bronzkori vagy korai vaskori jellegű díszítetlen edénycserép-töredékeket találtunk. Ezen, a nevénel („Tamafalva”) fogva eleve „gyanúsnak” tűnő²² helyen, úgy látszik megtelepedtek a mostan szóbanforgó korszak emberei. A területet fű borítja s ezért a lakottság mértékére és tartamára nem volt alkalmunk biztosabban következtetni.

3. *Máréfalvával* (*Satu Mare*) kapcsolatban, a „Fenyédi-patak” völgye fölé kimagasló „Várnyakfokról” Orbán nagy kövekből felrakott falú, szabatosabban meg nem határozható korú erődítést ír le²³. A nevezett hegyfokon csakugyan szembeűnnek az ősrégi erődítés, „Márévára” nyomai. A vár a hargitai vulkáni fennsík egy, a központi résztől a Fenyéd völgyével elválogott „csonkján”, a Csíkszeredába vezető országgúttal ellentétes oldalon, a Fenyédi-patak jobb partján emelkedő végső hegynyúlványon, helyesebben hegoryon van. Lejtői nagyon meredek s a völgy aljától elválasztó magassága is tekintélyes, meghaladja a 150 métert. Helyzete nagyon emlékeztet a távoli Kolozsvár környéki Hidegszamos várának helyzetéhez.

A várnak egyetlen erődítési eleme ismeretes: az egyedüli könnyű megközelítési lehetőséget biztosító nyugati oldalon védi árok meg töltés. Az utóbbit faragatlan, nagy kötömbökből emelték, kötőanyag nélkül. A töltés, jelenlegi állapotában semmiképpen sem kelti összeomlott fal képzetét. Szokatlan volta csak annak a következménye, hogy megfelelő mennyiségű föld hiányában kötömbökből hányták fel. Hosszúsága 42 m, alapszélessége pedig 10—12 m körül jár, magassága helyenként eléri az 1,80—2 m-t.

A „vár” belterületén két magassági szint különböztethető meg. Mindkettő nagyjából 60—60 m hosszú, szélességük (= a hegory szélessége) 8—20 m között váltakozik. Hosszas kutatgatás ellenére sem sikerült akár egyetlen edénytöredéknek is a nyomára akadnunk. Éppen ezért egyelőre nem merjük biztosan keltezni. Nem lehetetlen, hogy „kutyafuttában”

¹⁶ Az itteni „Várhegy” területén régebben bronzkori bronz lándzsacsúcsot találtak (Kolozsvári régészeti múzeum, It. sz. 2526).

¹⁷ A bánffyhunyadi „bóllik-teteji” földvár egyelőre közöletlen.

¹⁸ Rusu M. és Protase D. szíves szóbeli közlése.

¹⁹ Kolozsvári régészeti múzeum, It. sz. 1062—1063; Székelykeresztúri múzeum; Marțian, I. *Rep.*, 525. sz.

²⁰ Kolozsvári régészeti múzeum, It. sz. IV, 2590; Roska, SzNM Emlékk., 284; uő., *Rep.*, 192, 31. sz.

²¹ 1944-ig a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumban.

²² Vö. Roska, *Rep.*, 280, 25. sz; l. még az RNK régészeti repertórium, *Telekfalva* (Teleac) címszava alatt.

készült, de az is megtörténhetett, hogy az építőknek nem volt alkalmuk felhasználniuk. Nagy viszonylagos magassága és meglehetősen tekintélyes töltése alapján esetleg mégis korai vaskori menedékvárnak vélhetjük.

IV. „Őskori“ települések. A dák korszakból származó anyag tárgyalására való áttérés előtt korra szabatosan be nem osztható, de bizonyosan az ősközösségi társadalom korába tartozó településekről kell röviden megemlékeznünk. Ezeket csupán kisebb próbaásatás révén lehet időrendi tekintetben is pontosabban meghatározni.

1. Ilyen pl. az előbbieik folyamán Székelymagyarósról (*Aluniș*) jelzett „Kisvár” fölött, annál jóval magasabban levő őskori település. Ez a Leshegy (724 m) déli lejtőjének körülbelül a fele magasságában, a Székelydobóra (Dobeni) átkapaszkodó szekérút mellett van. Ezen a részen a hegylejtő egy, csuszamlások révén keletkezett, kisebb terjedelmű tereplépcsőbe simul. A határrész a helybeliek „Vágás”-nak nevezik. Ezen a területen a szántóföldeken elszórtan jellegtelen, korongolatlan edénytöredékek kerülnek elő, szuvatrögökkel egyetemben. A település kicsiny síkja fölött körülbelül 200 m-re forrás is fakad, úgy hogy a hely szinte „magától kínálkozott” emberi megtelepülés helyének. A telep „körvonalait” (vízszintes értelemben) nem sikerült szabatosabban meghatározni, hiszen a szántással nagyon megbolygathatták a valószínűleg amúgyis vékony művelődési réteget, de semmiesetre sem haladta meg a suvadás határait. Ez a település eddigelé ismeretlen volt a szakirodalomban.

2. Bögöztől (*Mugenii*) keletre, a Küküllő középső szintű terjedelmes padjának a nyugati felén, a „Tóhely” nevű dűlőben, nagy területen elszórtan jellegtelen, korongolatlan agyagművességi töredékek hevernek szerte-szét. Anyaguk meglehetősen durva, sok kavics-szemcsével és egyéb tisztátalansággal. Rendszerint vörös meg sötét-szürke színűek. Korukat nem tudtuk meghatározni. Szuvatrög csak nagyon kevés került elő. Sem erődítési nyomok nem figyelhetők meg, sem művelődési rétegnek nem találtuk bizonyítékait. A településről eddig nem tudtunk.

Ehelyütt kell megemlítenünk, hogy a bögözi GTÁ egyik műszerészének réz (harci?) csákány jutott a birtokába. Az illető forrasztó anyagul használta fel! A bögözi hét osztályos iskola gyűjteményében (valószínűleg a „Pagyvan-tetőről” származó) kőbalta látható.

3. Patakfalvától (*Văleni*) délkeletre a Kénos (*Chinușu*) felé eső részen, a falu templomától kb. másfél kilométer távolságra, a „Gáron-pataka” völgyén fölfelé, a „Gazoda” meg a kénosi „Veresmart” nevű magaslat közötti mélyedésben a helybeliek állítása szerint egykoron település: „Gáronfalva” lett volna. A nevezett helyen, a közvetlenül a patak fölé emelkedő padokon nagyon ritkán, nagyon elszórtan, jellegtelen, korong nélkül készült őskori edények töredékei szedhetők össze. Társaságukban középkor végi vagy újkor eleji edénymaradványok is előfordulnak. Egyéb megfigyelésekre nem nyílt alkalom. A lelőhely eddig ismeretlen volt a régészeti szakirodalomban.

²³ Orbán, *Székelyföld*, I, 69; Gooss, *Chronik*, 34; Téglás Gábor, OTTÉ, XII (1887), 194; Könyöki-Nagy, *Középkori várak*, 294; lásd még az RNK régészeti repertóriumát, *Máréfalva* (Satu-Mare) címszava alatt.

4. *Oroszhegytől (Dealu)* északra, a „Deskő” nevű magaslat töszomszédságában emelkedik a „Mákvárát” hordozó magaslat. A szakirodalom adatai szerint²⁴ a „Mákvár” földvár lett volna. Orbán a nála jóval északabbra fekvő „Tartódvára” elő-erődjének tartja, Téglás Gábor az Udvarhely megyei dák várak rendszerébe sorozza.

Márévárához hasonlóan ez a vár is a hargitai vulkáni fennsík egyik utolsó, félszigetszerűen előreugró kiágazásán van. A hegykiágazást három felől igen hosszú meredek lejtők veszik körül; megmászásuk meglehetősen erőfeszítést kíván. Két oldal-aszó visszavágódása következtében keskeny hegynyereggel is elhatárolt felületén valóban földtöltés-szerű földalakulatok tűnnek a megfigyelő szemébe. Az összekapcsoló nyereg legkeskenyebb részétől mindjárt keletre, a jelenleg tárgyalt tető felé eső felületet védő-árokkal vágta át. Ennek körvonalai, az időközben belémosódott földtömeg ellenére is még mindig eléggé jól kivehetők. Az árokból kitermelt földet védőtöltés emelésére használták fel. A kettő (az árok alja meg a töltés teteje) közötti szintkülönbség csaknem eléri a 2 m-t. Az egész orrot átszelő árokkal ellentétben a töltés nem folytatódik mind a két peremig, hanem bizonyos távolság után elvégződik, illetőleg (halványan kivehetően) derékszögben megtörve, két, egymással párhuzamosan vonuló töltést alkotva fut még egy darabig. A negyedik, szabadon maradt oldalon is megfigyelhető valamelyes földdomborodás, töltés-szerű emelkedés, aminek a révén mintha teljesen négyszögletes alaprajzú (?) erődítés körvonalai rajzolódna ki. Egyedül a helyszíni vizsgálat eredményeire támaszkodva azonban ezt a kérdést nem merjük véglegesen eldöntöttnek mondani. Határozottan csakis kisebb kutatóárok alapján válaszolhatunk erre. Biztos erődítési elemként kell azonban elfogadnunk a nyugati oldal árkat és töltését. A „vár” alatt, attól mindjárt keleti irányban, mintha két nagyobb (esetleg mesterségesen elegyengetett) tereplépcső következne egymás végtében.

A kutatáskor semmiféle, útbajgazítással szolgáló tárgyra nem sikerült akadnunk s így keletkezésének idejével kapcsolatban egyelőre csak a találgatások mezején kell megállapodnunk. Márévárával és társaival való összehasonlítás alapján, nagy fönttartással, esetleg korai vaskorinak mondhatjuk. Ez azonban semmi esetre sem több egyszerű feltételezésnél.

V. **Ifjabb vaskor. Dák kor.** Téglás Gábor a múlt század 90-es éveiben végzett Udvarhely megyei kutatásai alapján egész „sereg” dák várat ismertetett az „Erdélyi Múzeum” hasábjain²⁵. Ezek között leírta a székelyudvarhelyi „Budvárát”, valamint a zetelaki „Zetavárát” is. Mind a kettő valóban dák eredetű; újabb kutatások, sőt részben ásások révén is még ismertebbé váltak. Látszólag tehát nem lenne értelmé ismét foglalkoznunk velük. Mégis meg kell állanunk egy pillanatra s föl kell vetnünk néhány, eddig nem igen érintett, velük kapcsolatos kérdést.

1. A *Székelyudvarhely (Ódorhei)* nyugati szomszédságában magasodó „Budvár”²⁶, a hamisítványnak bizonyult „Csíki Székely Krónika” szerint

²⁴ Orbán, *Székelyföld*, I, 104; Téglás G., *EM*, XII (1895), 314–317; XIII (1896), 424; *SzNM Jelentése*, 1910, 49; Martjan, *Rep.*, 567. sz.; Roska, *Rep.*, 214, 66. sz.

²⁵ Vö. jelen dolgozat 3. sz. jegyzetével.

²⁶ Jakab Elek, *i. m.*; Téglás G., *Kik építették a székelyudvarhelyi Budvárt?* *AE*, XVII (1897), 116–127.

az egykori pogány székelység politikai, katonai és vallási székhelye volt. Ez az elképzelés azonban a tárgyilagosan ítélő, a valóságot kideríteni akaró kutatók megfigyelései nyomán csak regényes mesének bizonyult. A „Budvár” valóban hosszú időn keresztül menedékhely lehetett, sőt egy időben valószínűleg törzsi székhellyé is „előlépett”. Lakták a rézkortól kezdve a dák korig. Ez utóbbiban játszott talán egész történelme folyamán a legnevezetesebb szerepet. A kutatások mai állása szerint azonban a római uralom korszakától kezdve többé már nem használták állandó lakhelyként és a székelység történetében is jóval kisebb, szinte elenyésző lehetett a szerepe a neki eddig jogtalanul tulajdonítottnál.

Orbán Balázs szerint „Budvárának” előretolt erődtámasza lehetett a vele átellenben, tőle nagyjából nyugatra emelkedő „Csicseren”²⁷. Terepkutatásunk alkalmakor azonban nem sikerült a legcsekélyebb erődtámasz nyomot sem felfedeznünk rajta. A meglehetősen sima hegytetőn megfigyelhető töltésszerű alakzatok részben természetes úton keletkeztek, részben — kincskeresőknek a kutatógödrei. Egyiküket sem tekinthetjük igazi erődtámasz elemnek, mert sem egyik, sem másik végződésük nem fut ki a tető peremére. Különben is, már elhelyezésük miatt sem „védhetek” semmit. A hegytetőn semmi néven nevezendő régészeti jellegű tárgyat nem leltünk.

2. Terep-bejárásaink során eljutottunk a híressé vált „Zetevárához” (Cetatea Zetea) is. Bár már meglehetősen sokan írtak²⁸ erről a várról, sőt a régész ásója is megforgatta felületének egyes részeit²⁹, mégis újabban még senki sem vetette fel a kérdést: vajon önmagában, elszigetelten álló erősség volt-e vagy sem, s ha voltak más várakkal kapcsolatai, azok milyen természetűek lehettek; végül egyáltalában mi lehetett a szerepe?

a) Elsőül talán földrajzi helyzetét lenne ajánlatos szemügyre vennünk, méghozzá közvetlen környezeténél nagyobb keretben.

A vár a Nagy-Küküllő medencéjének felső részéből a Sikaszó-pataka völgyének közvetítésével a Gyergyai-medencébe vezet egyetlen járhatóbb útvonal *keleti* oldalán levő, némiképpen önálló magaslaton fekszik. Végeredményben tehát az Erdélyi-medencéből a Gyergyai-medencébe vezető egyetlen, hadműveletek elvégzésére is lehetőséget biztosító átjárót védelmezi³⁰.

b) A vár helyzetének elemzéséből kitűnően, annak igen jelentős útvonal őrzése, felülvizsgálása jutott osztályrészül. Feladatát tehát a Görvényi havasok-Hargita vonulatán túl fekvő kis zárt medencék (a Gyergyai- és Csíki-medence népességének) dél, vagy délnyugat felől ide irányuló bármilyen támadástól való megóvása képezhette. Ez magyarázza meg a

²⁷ Székelyföld, I, 62; Roska, *Rep.*, 270–271, 188. sz.

²⁸ Orbán, *Székelyföld*, I, 66–67; Kóvári László, *Erd. ép. eml.*, 46–47; Téglás Gábor, *EM*, XII (1895), 246; Jakab Elek — Szádeczky Lajos, *Udm. tört.*, 134–146; Könyöki-Nagy, *Középkori várak*, 294; Martjan, *Rep.*, 758. sz.; uő., *Urme*, 25; Daicovicu, C., *Dacia*, VII–VIII (1937–1940), 319; Roska, *Rep.*, 310, 17. sz.

²⁹ Székely, *Zetevára*.

³⁰ E mellett az út mellett még valószínűleg két másik útvonalat is felhasználhattak: 1. a Parajdtól keletre emelkedő Bucsin-hágó (1200 m fölött), 2. a Maros Maroshévíz és Déda közötti hosszú szorosos útját.

Küküllő völgyében elfoglalt helyzetét is, a Hargita vonulatának nyugati lába előtt.

c) A saját megfigyeléseinkkel mindenben azonosnak látszó korábbi észleletekkel megegyezően a vár nagyon kis terjedelmű, Orbán szavaival élve „kicsiny sásfészek”. Ez mindenesetre nagyon feltűnő körülmény. Ha — a Hunyad tartományi dák várrendszer elemeitől eltekintve — sorra vesszük az egykorú, vagy közel egykorú erdélyi dák várakat, akár a csíkiakat³¹, akár a háromszékieket³² vagy a Zilah környékieket (pl. a mojgrádi Magurát-Várhegyet³³), egy-két kivételtől eltekintve³⁴, általában mind jóval tekintélyesebb méretűek. Számunkra ezért egyáltalán nem tűnik valószínűnek, hogy „Zetevára” valamelyik dák törzsnek lett volna a középpontja. Nemcsak egyedül a vár csekély kiterjedése mondatja ezt velünk, hanem az a körülmény is, hogy itt, a zártabb bükkös területén nem igen volt meg nagyobb társadalmi egységek számára az életlehetőség³⁵. Mindenesetre nem igen szolgálhatott egész törzs védő-váráként, menedékhelyül.

d) „Zetevárának” viszonylag csekélyebb jelentőségére utal falának nagyon kezdetleges építési módja is. Éppen kezdetlegessége, hitvány volta miatt, még a későbbi lakosság romboló hatása előtt sokat rontott rajta az idő „vasfoga”. Másrészt az is feltűnő, hogy bár edényművészeti maradványai alapján ítélve kétségtelenül dák kori, mégis hiányzanak a közvetlenül vele kapcsolatos mindennapi életnek, pl. az élelem biztosításához szükséges tevékenységnek a nyomai, nincsenek földművelésre alkalmas tereplépcsői, mesterséges teraszai.

Az elmondottak alapján, szerintünk ez a kicsiny vár a Gyergyai-, valamint a Csíki-medence szabad dák lakosságának védelmére épített előretolt védelmi állás volt. Bár az eddigi kutatások régégtani eredményeire támaszkodva nem mondható határozott vélemény, azt sem tartjuk éppen lehetetlennek: a római foglalás, előrenyomulás idején, vagy a megszállás alatt épült a szomszédos római területek csapatmozdulatainak megfigyelésére, szemmel tartására. Történetéről, a vele összefüggő eseményekről, a kutatások mai, kezdetleges állapota alapján természetesen igen elhamarkodott lenne beszélni.

VI. A római uralom ideje. A római megszállás korával kapcsolatban mindössze két pontot említhetünk.

1. Az első *Székelyudvarhely (Odorhei)* város középső része. A múlt iránt érdeklődő, azok emlékét szeretettel figyelő udvarhelyi polgárok közül többen már a XVJII. századtól kezdve tudták, hogy a mai székely „anyaváros” helyén egykoron római polgári és esetleg katonai település emelkedett³⁶. Az első biztos nyomokat azonban csak 1874-ben találták meg a

³¹ Ferenczi S., *Cetăți antice în județul Ciuc*. ACMIT, IV (1932–1938), 235–352.

³² Ferenczi S., *Régészeti kutatások Háromszék vármegye régi váraiban*. Sajtó alatt. Előzetes jelentését l. az ACMIT, I (1926–1928), 242–246.

³³ Ferenczi I., *Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán*. EM, XLVI (1941), 199–206.

³⁴ Vö. pl. Ferenczi S., *Cetăți antice*, 288–290.

³⁵ Ez a terület, Küküllőkeményfalva és Zetelaka belső részeit kivéve csaknem a XIX. század végéig teljesen lakatlan volt.

³⁶ Vö. Müller, Fr., MCC, IV (1859), 165; AÉ, VIII (1874), 160; Szombathy J., *Udvarhelyszék és Udvarhely város rövid története*. Székelyudvarhely, 1874, 62; Papp M., TL (1874),

hajdani baromvásártér, a mai piactér területén. Földmunkálatok kapcsán itt kétségtelenül római jellegű, mészhabarcsos építkezés nyomaira bukkantak. A romokat személyesen megtekintő, a szakirodalomban először jelző C. Gooss azokat római fürdő maradványainak tartotta, mivel az épületmaradványok környékén több, agyagból égetett vízvezető (esetleg azonban meleg vezetőt) csövet találtak. Hasonlóan vélekedett az itt 1894-ben kisebb leutató-árkokat húzó Téglás Gábor is. A fürdőnek nyilvánított, esetleg azonban csak közönséges, „központi”- (*hypocaustum*-os) fűtéssel felszerelt lakóház romjaiban számos római kori tárgy került napvilágra: a *C(ohors) I VB(iorum)* bélyeges téglája, *Antonius triumvir*-rel kezdődő, *Vespasianus*-szal és *Traianus*-szal folytatódó, *Philippus Arabs*-szal végződő császári érmek stb. A közölt megfigyelések szerint az épületmaradvány egyik fala mellől csontvázas temetkezés mellékletei jutottak felszínre. Ezek azonban — sajnos — elvesztek.

Székelyudvarhelyre, az egykori római határvonal közelébe sok kutató „helyezett” római tábort. Véleményük nagyon valószínűnek tűnik. Mindazonáltal a terepen eddig még senkinek sem sikerült felismernie. A középkori vár, a „Csonkavár” helyén levő római tábort illetően kétségek merültek fel.

Éppen ezért tűnik nagyon is jelentősnek számunkra az 1955. évi vízvezetési munkálatokkor hosszabb árok-szakaszon előkerült szabadságtéri bőséges római edényanyag. Bár — sajnos — rétegtani megfigyelésekre, elhatárolásra, a korábban említett okok következtében nem nyíltak alkalom, hiszen a római kori edénytöredékek bronzkoriakkal meg népvándorláskoriakkal összekeverten feküdtek a földben, helyrajzi tekintetben azonban kétségtelenül utalnak arra, hogy Székelyudvarhely római kori őse jóval kiterjedtebb volt még a legvérmesebb reményű kutatók elképzelésében megszülető településnél is. A mai legtávolabbi lelőhely legalább 600—700 m-re van az egykori baromvásártéri lelőhelytől. A Bethlen utcai római kori anyag pedig a „Csonkavár” déli falaitól csak mintegy 100—120 m távolságra került elő. Néhány, nem is erre a célra készült árok régészeti anyagából természetesen egyelőre túl nagy merészség lenne bármiféle következtetést levonni a hajdani római településsel kapcsolatban. Véleményünk szerint azonban föltétlenül ez a felfedezés is támogatja a Székelyudvarhely város belső területén római tábort keresők véleményét. Mi a magunk részéről ui. nehezen tudjuk elképzelni, hogy a rómaiak mindennemű védelem nélkül hagytak volna egy nyílt polgári települést itt, a keleti „végeken”, úgyszólván „az ellenség torkában”, a szabad dák törzsek területeinek tőszomszéd-

9. sz., 137—138; Gooss, Programm — Schässburg, 1873—1874, 46—47; uő., AVSL, XII (1874), 173—175; uő., *Chronik*, 116; uő., AEM, I (1877), 32; uő., Programm — Schässburg, 1879—1880, 74; Orbán, AÉ, VII (1887), 86. sz.; Románul, 1887, 92. sz.; Jakab Elek, AÉ, XIV (1894), 213; (XIX. sz. elejéről szóló tudósítások); Jung, J., *Fasten*, 138; Téglás Gábor, AK, XIX (1895), 34—41; uő., AÉ, XV (1895), 92; uő., EM, XIII (1896), 419—420; XIV (1897), 257—268; uő., Klio, XI (1901), 509; Szeles J.—Szájdel J., EM, XV (1898), 391 (XVIII. sz. végi kézirat tudósítás); Jakab—Szádeczky, *Udvm. tört.*, 146—150, 186—284; Martjan, *Rep.*, 475. sz.; Christescu, *Viața ec.*, 103; uő., *Ist. mil.*, 109—120, 191; Roska, Székelység, III/6 (1933), 50—51; Wagner, W., *Dislokation*, 196; Daicovicu, C., *Dacia*, VII—VIII, (1937—1940), 321; Paulovics I., *Dacia keleti határvonala*, 48—53; Szilágyi J., *Téglabélyegek*, 17; SCIV, II/1 (1950), 306.

ságában. Az egyoldalú szemlélet vádjának elkerülése végett meg is fordíthatjuk a kérdést. Az okozattal, a kiterjedt római településsel érvelhetünk az ok, a római tábor mellett. Ha itt nem lett volna ilyesmi, nem tudjuk elképzelni, miért épült volna a római polgári település, hiszen legjobb tudomásunk szerint sem ismerünk egyetlen földrajzi tényezőt sem, akár a helyi, akár a helyzeti energiákról essék szó, amely csak polgári település létrehozását vonta volna maga után. Más, hasonlóan nyomós okokat már Paulovics István is említett előttünk, ezeket nem akarjuk szükségtelenül ismételni³⁷.

2. A *Homoród-fürdő (Băile Homorod) környékén levő római erődítések*. A szakirodalom Máréfalva területéről, a Csíkszereda felé vezető út mellől, a „Cekend-tetőről” négyzetes földerődítményt említ³⁸. Oldalai 36×36 m hosszúak lennének, egyetlen bejárata kelet felé nyílnék. Ettől látszólag függetlenül, Homoród-fürdőtől északra egy másik, valószínűleg középkori (?) földerődítményről is esik szó³⁹.

Mint hogy a szóbanforgó két település szomszédos egymással, s a Csíkszereda felé vezető országút mind a kettő mellett végigkanyarog elege gyanúsnak látszott: vajon nem egy és ugyanazon emlékről van-e szó?

A „Cekendtető” széles, lapos hátának a felső részén, a tulajdonképpeni tetőn semmiféle régészeti jelentőségű tereptárgyat sem sikerült felfedeznünk. Csak néhány vörhenyeges színű sziklahalmaz emelkedik, ezek azonban nyilvánvalóan természetes úton keletkeztek.

a) A „Cekendtető” tulajdonképpeni téres fennsíkja enyhe keleti lejtőjének a végén, egy már Homoród-fürdő területén levő előreugró fennsík-fokocskán, az országút fölött nem messze, valóban négyszögletes földerődítmény maradványa ötlík a figyelmesen szemlélődő szemébe. A fokocska oldalai meredeken tornyosulnak a Homoród csekély mértékben visszavágódó völgye fölé s ezért meglehetősen védelmi adottságokat biztosítanak a fennsík végződésének birtokosai számára. Észak felől a Földvár-patakának árka, keletről a Homoród völgye, délről egy mélyen és elég messze visszavágódott száraz árok övezi. (Ez utóbbit felhasználva ereszkedett le nem is olyan túlságosan régen a maradványai révén ma is egészen jól megfigyelhető középkori csíki út.)

A jó állapotban levő 41×38 lépés méretű, lekerekített sarkú erődítményt kívülről védőárok keríti. Töltésének koronája szinte mindenütt azonos képző, csupán az északkeleti sarokban, vagy ahhoz közel ékteleníti el néhány kincskereső gödör. „Bejárat” nyomát sehol sem vehettük ki.

Az erődítmény belsejében nem sikerült a legkisebb nyomravezető tárgyat sem találnunk, bár a kincskereső gödrökből kihányt földtömegben is kerestünk. Annyi mégis valószínűnek látszik: a védő-töltés sziklatörmelékekkel vegyes földből épült fel.

Noha jelen pillanatban, egyelőre nem rendelkezünk a kormeghatározást

³⁷ *I. m.* 52–53.

³⁸ Téglás Gábor, *Ak. Ért.*, VI (1895), 417; *u.ó.*, AK, XIX (1895), 17; *u.ó.*, EM, XIII (1896), 423; 1. még az RNK régészeti repertórium: *Máréfalva (Satu Mare) és Homoród-fürdő (Băile Homorod)* címszavát.

³⁹ Ezzel szemben I. Müller, *Fr.*, MCC, IV (1859), 164; Orbán, *Székhelyföld*, I, 70; Marțian, *Urme*, 86; Roska, *Rep.*, 108, 51. sz.

lehetővé tevő legkisebb tárggyal sem, mégis, pusztán az emlék földrajzi helyzete alapján, valamint nagyon tiszta, félre nem ismerhető alaprajza után ítélve is csaknem biztosan római korinak vehetjük.

b) Kutatásunk meglepetéseként ettől az erődítménytől körülbelül 180—200 m távolságra *délnyugatra* egy eddig ismeretlen, teljességgel hasonló erődítési elemre bukkantunk. Ez utóbbi az elsőt délről védelmező száraz völgy magasabb részén van, ott, ahol a száraz árok két ágra szakad. Az így keletkezett másik, jelentéktelen hegyfokocskán újabb négyszögletes alaprajzú erődítés maradványai látszanak, az elsőhöz képest sokkal rosszabb állapotban. Töltése körös-körül csaknem mindenütt egészen jól kivehető, védőárka viszont sokhelyütt elmosódottabb, már betömődött. Ennek a különben 24 × 24 lépés méretű erődöcskének a sarkai is lekerekítettek. Az említett jellegzetességek miatt ezt az emléket is egykorúnak, rómainak kell vélnünk. Rosszabb fenntartását tekintetbe véve szerintünk ezt építhették korábban, a másíknak az elkészülte után pedig felhagyták. Itt sem sikerült különben más, szabatosabb kormeghatározást lehetővé tevő régészeti elemre bukkannunk.

Szerepüket tekintve, ezeket talán a római határvédelem messze előretolt figyelő állomásaiként, előőrs állásokként foghatjuk fel. Szerintünk azonban semmi közük sincsen a sokaktól római eredetűnek tartott, de valószínűleg más korszak embereitől készített hargitai töltésvonulatokhoz: a „Tatórok”-, „Tündérek-útjához”-, a „Kakasbaráz-dához” stb.

VII. Népvándorlaskor és korai középkor. Ma egyelőre csupán *Székelyudvarhely (Odorhei)* területéről említhetünk effajta nyomokat⁴⁰. Mint arról futólag már szó esett, a Szabadság téri munkálatok idején nemcsak bronzkori és római kori edénytöredékek, hanem népvándorlaskori és középkori agyagművességi termékek is felszínre jutottak. Ez utóbbiak között három csoportot különböztethetünk meg: a) vannak IV—V. századiak; b) VI—VII. századiak és c) XI—XII. századiak. A IV—V. századi anyag megerősítene a baromvásártéri római épület mellett előkerült csontvázás temetkezésnek erre az időre való keltezését⁴¹. Emellett érvelne a csontváz jellegzetes, a népvándorlaskor első szakaszában divatos torzított koponyája, de emellett szólnak az 1850-ben a város különböző pontjain előkerült késői-császárkori bronz-, ezüst- és aranyérmek. Közülük 10 Nagy *Constantinus*-é, 20 *Constantius*-é, *Constans*-é, *Valens*-é stb⁴².

A VI—VII. századi emlékeket bővebb adatok hiányában átugorva^{42a}, bátran elmondhatjuk hogy a késői (XI—XII. századi) agyagművességi termékek közelebb visznek a Székelyudvarhely külső területein, az egykori „Gyárosfalva” részén ma is teljesen ép állapotban levő „Jézus-kápolna” biztosabb keltezéséhez, a magyar királyság itteni korai tevékenysége

⁴⁰ Ez a körülmény különben önmagában is szintén római tábor megléte mellett beszél.

⁴¹ Bartucz L., Laur. Aquin. I, 18.

⁴² Ackner, M. J., MCC (1856), 101; Gohl Ö., NK, XIII (1914), 22; Roska, *Rep.*, 271, 188. sz.

^{42a} 1957 nyarán a kiskalambfalvi „Galat-tetőn” végzett ásítás révén felfedezett VI—VIII. század közötti nevezetes gepida társadalmi-politikai központ közelsége miatt ezeknek a leleteknek is megnőtt a jelentősége.

első elemeinek megragadásához és esetleg az udvarhelyszéki székelyek betelepédése korának és körülményeinek alaposabb megértéséhez.

A történeti Erdélyben egyedül ismeretes effajta építmény, az unikum-számba menő „Jézus-kápolna” másai csak távolabbi területekről, Közép-Európa nyugatabbi részéről, elsősorban a nyugati-szlávok lakta országokból: Cseh- és Lengyelországból, továbbá a Balkán-félsziget nyugati vidékeiről: Dalmáciából ismeretesek. A négykaréjos alaprajzú kápolna-típus kialakulásának okai és körülményei egyelőre nem ismeretesek ugyan, de mivel az összes többiek biztosan a XI—XIII. század között épültek, a székelyudvarhelyit is biztosan legalább XII. századnak kell tartanunk⁴³.

A kápolna, az agyagművességi termékek, meg egy legalább XII. századi királyi vár tanúsága szerint a magyar hűbéri királyság szervezésében ez a katonai tekintetben jelentős hely valószínűleg már a székelyek megtelepedése előtt nevezetes szerepet játszhatott. Erre vall különben a székely területi-nemzetségi szervezettel semmi kapcsolatba nem hozható helynév: az *Udvarhely* név maga is.

Ugyancsak a város közepén, 1955-ben került napvilágra egy körülbelül XIII—XV. századi, szokatlan, és a középkori kézművességek, de általában a székely városok fejlődésének kérdésével kapcsolatban nagyon jelentős vas-szerszám lelet.

VIII. Nevüknél fogva gyanúsnak tűnő, de semmi régészeti emléket nem szolgáltató helyek. A vidék helynévanyagában meglehetősen sűrűn fordulnak elő esetleg régészeti lelőhelyekként számba vehető határrészek. A terepen megfordulva azonban ezek egyike — lehet csupán egyelőre — sem bizonyult régészeti vagy történelmi emlékeket szolgáltató helyeknek. Éppen ezért inkább csak a teljesség kedvéért említjük meg, körülményesebb leírásuk túlságosan meghosszabbítaná jelentésünket. Ezek a következők:

1. a *Székelymagyarós (Aluniș)* területén jelzett „Abavára” meg „Csákvára”⁴⁴;
2. *Bögöz (Mugeni)* határában „Fancsikafalva”⁴⁵ és a „Hangyivár”;
3. *Ocfaivától (Oțeni)* északnyugatra a Küküllő jobb partján „Mihályfalva”⁴⁶;
4. a *Béta (Beta)* és *Vágás (Tăietura)* közötti „Tatárhalmok” természetes képződmények;
5. a *Sükő (Cireșeni)* határában emlegetett „vár” azonos az alsósiménfalvi „Kadicsavarával”;
6. a *telekfalvi (Teleac)* „Somoserdő” barlangjai⁴⁷ biztosan emberi kéz munkája révén készültek, belsejük azonban nem szolgáltatott régészeti maradványokat;

⁴³ Orbán, *Székelyföld*, I, 45 (kép); Petranu, C., *L'art roumain de Transylvanie*. Bucarest, 1938. 87—88; Gerevich T., *Magyarország románkori emlékei*. [Budapest], 1938. 27.

⁴⁴ Jakab—Szádeczky, *Udm. tört.*, 135.

⁴⁵ Orbán, *Székelyföld*, I, 35.

⁴⁶ Orbán, *Székelyföld*, I, 39; mondottai szerint itt durva anyagú, vastag falú (valószínűleg őskori) edények cserepei kerültek volna napvilágra. L. még az RNK régészeti repertórium *Ocfaiva (Oțeni)* címszavát.

⁴⁷ Orbán, *Székelyföld*, I, 176 (kép); Roska, *Rep.*, 280, 25. sz.

⁴⁸ Orbán, *Székelyföld*, I, 176.

7. a *telekfalvi* (*Teleac*) „Csomafalva” és „István” nevű régi településről nem tudnak a mostaniak⁴⁸;

8. *Ábránfalván* (*Obrănești*) egyelőre nem sikerült megtalálnunk a Szabárcstetőről említett⁴⁹ „Szent László várát”;

9. nem sikerült rábukkannunk az állítólag középkori falvakként ismeretes *székelyudvarhelyi* (*Odorhei*) „Záldog”⁵⁰ és „Tihodár”⁵¹ maradványaira sem, pedig innen különben állítólagos római nyomokról is beszélnek.

Összefoglalás és következtetések

Jelentésünk végére érve a következőképpen összegezhetjük gondolatainkat. Összesen 18 régészeti nevezetességű tereppontot vizsgáltunk meg. Az ezen felül felkeresett további 13 határrész gyanúsnak tűnő neve ellenére nem szolgáltatott régészeti leletanyagot.

I. Terepkutatásaink eredményeként a következőket említhetjük:

1. Sikerült bővebb újabbkőkori anyaggal gazdagítani a székelyudvarhelyi múzeum állagát a bögözi „Pagyvan-tető” településéből;

2. a székelymagyarósi „Kisvár” területén bronzkori település nyomait figyelhettük meg;

3. ugyanebből a korból származó telepnymok kerültek elő Székelyudvarhely belső területén és esetleg Telekfalván;

4. sikerült tisztáznunk a nagygalambfalvi két korai vaskori település kérdését;

5. esetleg ugyanannak a kornak a készítménye a máréfalvi „Márévára”;

6. a székelyudvarhelyi római kori település jóval nagyobb kiterjedésű volt, mint azt eddig a legtúlzóbbak is gondolták;

7. Székelyudvarhely városa az egyetlen népvándorláskori (IV—V., VI—VII.) és XI—XII. századi anyagot és adatokat szolgáltató helység. Ez a mindenkori lakottság a város helyének földrajzi energiáiról tanúskodik.

II. Terepbejárásaink nyomán nyugodtan elmondhatjuk, hogy a Nagy-Küküllő völgyének eddigi vizsgálódásaink területét képező felső vízgyűjtő-medencéje a korábbi vélekedéseknél sűrűbben lakott vidék volt. Bizonyossá vált az is, hogy az effajta kutatások jelentős mértékben hozzájárulnak a helytörténetírás kérdéseinek a megoldásához. Ennek a munkának az első szakaszaként nagyobb lélekzetű, még kiadásra váró tanulmányban az irodalmi adatok alapján igyekeztünk megírni az egykori Udvarhely megye nagyobb részének ókori történetét. A második szakaszba lépve kisebb földrajzi egységekként tanulmányozva a terület ókori települési viszonyait, ahol kell, helyesbítjük, más alkalommal kiegészítjük, teljessé igyekszünk tenni eddigi ismereteinket. Végső célunk, mint azt már a bevezetésben is említettük, a vidék régészeti kataszterének a megalkotása. Tervünk szerint ezt a munkát szakaszokra bontva a jövőben is tovább szeretnők folytatni.

Bolyai Tudományegyetem
RNK története tanszék

⁴⁸ Orbán, *Székelyföld*, I, 175.

⁵⁰ Orbán, *Székelyföld*, I, 44.

⁵¹ Paulovics, *i.m.* 53.

*A jegyzetekben előforduló rövidítések jegyzéke*a) *Folyóiratok, gyűjteményes munkák:*

1. AÉ	Archaeologiai Értesítő
2. ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania
3. AEM	Archäologisch-Epigraphische Mittheilungen
4. AK	Archaeologiai Közlemények
5. Ak.Ért.	A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője. Akadémiai Értesítő
6. AVSL	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde
7. Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie
8. EM	Erdélyi Múzeum
9. EME Évkönyvei	Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei
10. Ethn.	Ethnographia (= Népélet)
11. HÉ	A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve
12. Laur. Aquin.	Laureae Aquincenses
13. Klio	Klio. Beiträge zur alten Geschichte. Leipzig.
14. MCC	Mittheilungen der k.u.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale
15. NK	Numizmatikai Közöny
16. OTTÉ	Orvos-Természettudományi Értesítő
17. Programm-Schässburg	Programm des evangelischen Gymnasiums in Schässburg
18. Romînul	Romînul literar și politic, București.
19. SCIV	Studii și Cercetări de Istorie Veche
20. SzNM Emlékk.	Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára
21. SzNMÉ	A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője
22. SzNM Jelentése	Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum ... évi állapotáról
23. TL	Történeti Lapok. Kolozsvár, I, (1874)

b) *Önálló munkák:*

1. Childe, Danube	Childe, G. V., The Danube in prehistory. Oxford. 1929.
2. Christescu, Viața ec.	Christescu, Vasile, Viața economică a Daciei romane. Pitești, 1929.
3. Christescu, Ist. mil.	Christescu, Vasile, Istoria militară a Daciei romane. București, 1937.
5. Gooss, Chronik	Gooss, Carl, Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. AVSL, XIII (1876), 203–338 és kny. Hermannstadt, 1876.
6. Jakab—Szádeczky, Udvm. tört.	Jakab Elek—Szádeczky Lajos, Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig. Budapest, 1901.
7. Jung, Fasten	Jung, Julius, Fasten der Provinz Dacien mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte. Innsbruck, 1894.
8. Könyöki-Nagy, Középkori várak	Könyöki József-Nagy Géza, A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Budapest, 1901.
9. Kővári, Erd. ép. eml.	Kővári László, Erdély építészeti emlékei. Kolozsvár, 1866.
10. Marțian, Rep.	Marțian, Iulian, Repertoriu arheologic pentru Ardeal. Bistrița, 1920.
11. Marțian, Urme	Marțian, Iulian, Urme din războaiele romanilor cu dacii. Publ. Comisiunii Monumentelor Istorice, secț. pt. Transilvania. Nr. I Cluj, 1921.
12. Popescu, Bronzezeit	Popescu, Dorin, Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen. București, 1944.
13. Roska, Rep.,	Roska Márton, Erdély régészeti repertórium. I. Őskor. Kolozsvár, 1942.
14. Szilágyi, Téglabélyegek	Szilágyi János, A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek. Diss. Pann. II. sor. 21. sz. Budapest, 1946.

15. Wagner, Dislokation   Wagner, Walter, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus. Berlin, 1938.
- c) *Egyéb rövidítések:*
1. ETI   Erdélyi Tudományos Intézet]
2. It. sz.   leltári szám.

АРХЕОЛОГИЧЕСКО-ТОПОГРАФИЧЕСКИЕ ИЗЫСКАНИЯ В 1955—1956 ГОДЫ В ВЕРХНЕЙ ЧАСТИ ДОЛИНЫ ТЫРНАВА МАРЕ

(Краткое содержание)

Авторы исследования решили приготовить археологический „кадастр” района Одорхей. В данном случае авторы дают стчёт о результатах этих работ, законченных в течение 1955 и 1956 годов, значит о результатах первой фазы их многолетнего исследовательского плана. Всего они обследовали 18 точек археологического значения. Кроме того, они посетили 13 участков местностей, которые привлекли их внимание своими названиями.

I. Более значительные результаты изысканий местностей следующие:

1) На территории села Муджени, на так называемой „Падьявантетё” террасе—Тырнава, находится неолитическое поселение „тисанского” типа:

2) На территории „Кишвар” в Алунише наблюдаются следы более значительного поселения бронзовой эпохи;

3) Также наблюдаются следы поселения бронзовой эпохи, типа Витемберг, на территории города Одорхей, открытые по случаю проведения водопровода.

4) Авторам удалось выяснить вопрос двух поселений и фортификаций раннего железного века из Порумбени Мари.

Возможно, что „Маревара” из Сату-Маре является также изделием раннего железного века (Галлштатт-века).

6) Поселение римского века из Одорхей было гораздо большего размера, как это казалось бывшим исследователям.

7) На территории района Одорхей, пока только город Одорхей является единственной местностью времени великого переселения народов, которая даёт материалы и данные XI—XII веков.

II. На основе осмотра местности можно сказать спокойно, что верхний бассейн долины Тырнава Маре — составляющий бывшую территорию исследований авторов — была гуще населённой местностью, чем думали до сих пор. Стало несомнено и то, что археологические испытания местности способствуют в известной мере для того, чтобы под-

винуть вперёд вопросы краеведения. Как первый этап этой работы, авторы старались написать, по известным данным специальной литературы, древнюю историю большей части прежнего комитата Одорхей. Вступая во вторую фазу работы, они исследуют более мелкие географические единицы, чтобы пополнить и исправить актуальные сведения. Авторы хотели бы и в будущем продолжать по фазам эту работу.

RECHERCHES DE TOPOGRAPHIE ARCHÉOLOGIQUE EN 1955—1956 DANS LA PARTIE SUPÉRIEURE DE LA VALLÉE DE LA TÎRNAVA MARE

(Résumé)

Les auteurs se sont proposé d'établir le cadastre archéologique du district d'Odorhei. La première étape en a été exécutée en 1955/1956 : 18 points topographiques d'importance archéologique ont été examinés, en outre 13 autres secteurs de terrain ont été visités qui ont attiré leur attention par leurs noms.

I. Les résultats les plus importants des recherches topographiques sont les suivants :

1. Dans le territoire de la commune de Mugeni, sur la terrasse de la Tîrnava appelée Pagyvantető il y a un établissement néolithique du type dit „de la Tisa”.

2. Dans le territoire de „Kisvár”, à Aluniş, les traces d'un assez important établissement de l'âge de bronze peuvent être observées.

3. D'autres traces d'un établissement de l'âge de bronze — mais du type Wietenberg — ont été observées sur le territoire même de la ville d'Odorhei lors des travaux de construction de l'aqueduc.

4. Les auteurs ont réussi à éclaircir le problème des deux établissements ou fortifications de l'âge inférieur du fer de Porumbeni Mari.

5. Il se peut que la „Márévára” de Satu Mare soit de même une oeuvre de l'âge inférieur du fer (Hallstatt).

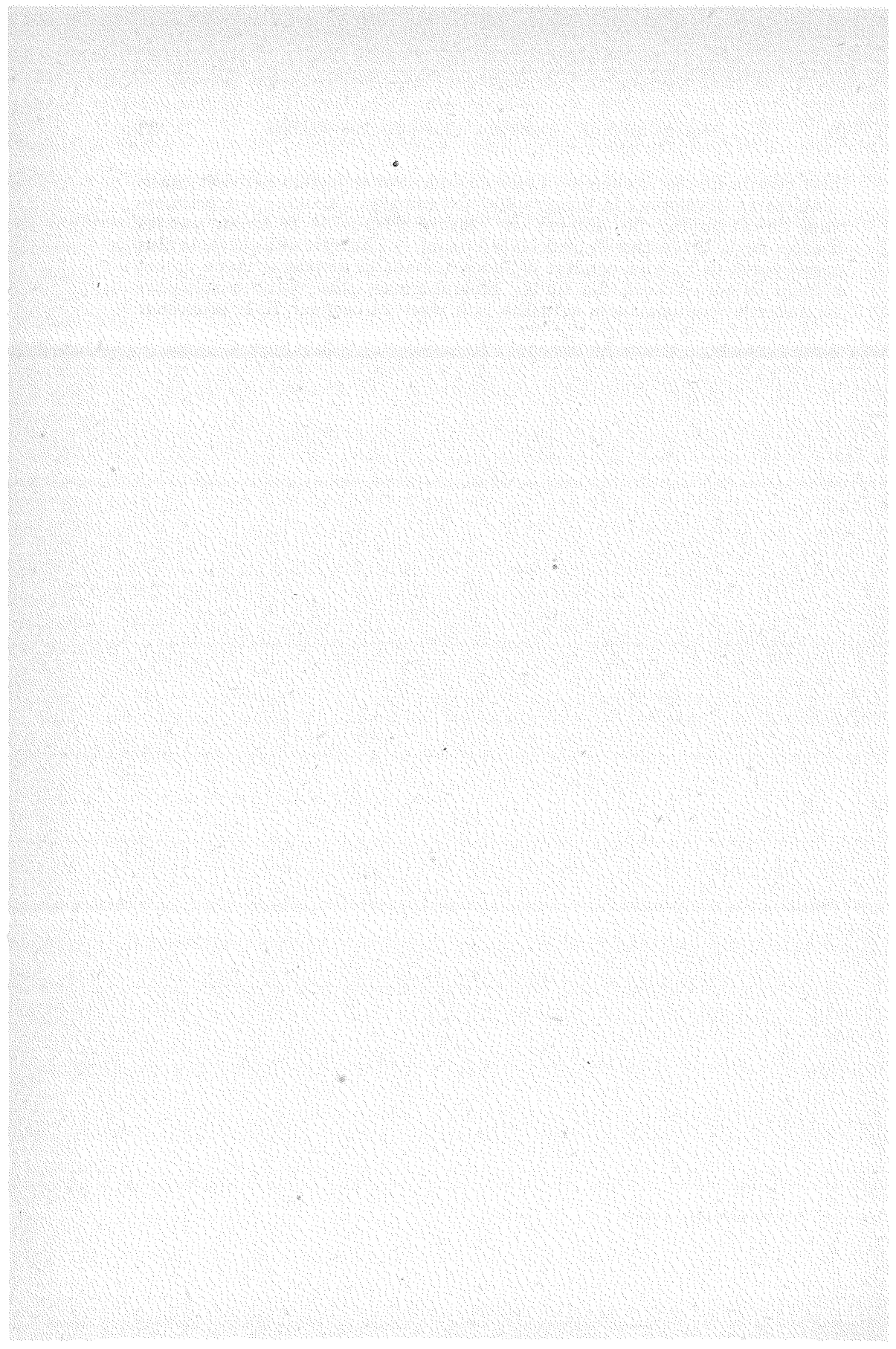
6. L'établissement de l'époque romaine à Odorhei a été beaucoup plus étendu que les chercheurs ont cru jusqu'à présent.

7. Dans le territoire du district d'Odorhei, pour le moment la ville même d'Odorhei est la seule localité pouvant fournir du matériel et des données de l'époque des grandes migrations et des XI-e et XII-e siècles.

II. Comme suite à l'examen topographique effectué, on peut affirmer avec certitude que la partie supérieure de la vallée de la Tîrnava Mare a eu dans le passé un peuplement beaucoup plus dense qu'on n'a cru jusqu'ici.

Il est certain que les recherches archéologiques sur le terrain peuvent considérablement développer la topographie archéologique. Comme une première étape de cet ouvrage les auteurs ont essayé d'écrire — se basant sur les données de la littérature de spécialité connue — l'histoire antique de la plus grande partie de l'ancien comitat d'Odorhei. Dans la deuxième étape de cet ouvrage ils recherchent des unités géographiques plus réduites soit pour compléter les connaissances actuelles, soit pour les corriger. Ils se proposent de poursuivre cet ouvrage par étapes.

ÚJABB ADATOK DÉS VÁROS LEGRÉGIBB KIVÁLTSÁG- LEVELEINEK KRITIKÁJÁHOZ

JAKÓ ZSIGMOND

Memoriae Emerici Szentpétery sacrum

Az a nagyszabású forráskiadó tevékenység, amelyet az RNK Akadémiája az ország teljes régi oklevéltanyagának a közzétételére évek óta folytat, rendre felszínre hozza középkori kutatásunk gyengéit. Ezek között talán a legsúlyosabbakként a forráskritika fejletlenségét és a források felhasználása körüli módszertelenségeket kell felemlíteni. Kutatóink átneveléséhez, forráskritikánk megerősítéséhez a *Documente privind istoria României* eddigi kötetei, kiadási technikájuk következtében, — sajnos — szintén nem nyújtottak annyi lehetőséget, mint amennyit egy ilyen hatalmas tudományos vállalkozástól várni lehetett volna. Ma is előfordul, hogy historikusaink feldolgozó munkájuk rendjén nem mindig vetik középkori forrásaikat módszeres és alapos ellenőrzés alá, hajlandók a számukra kedvező adatokat készpénznek venni és így könnyen áldozatul eshetnek sok száz évvel ezelőtti hamisítók agyafúrtságának vagy a régebbi irodalom tévedéseinek. Mindenképpen indokoltnak látszik tehát, hogy a forráskritikai kérdések nagyobb súlyt kapjanak történelmi szakirodalmunkban, és hogy a kutatók éberségének felkeltésére, valamint a régi hibaforrások fokozatos kiküszöbölése érdekében közzétegyük az Akadémia publikációs tevékenysége során felgyülemelő kritikai eredményeket is. Az alábbiak azokat a vizsgálatokat kívánják ismertetni, amelyeket magunk e munkálatok rendjén Dés városnak 1949 őszén megmentett oklevelein végeztünk.

Dés levéltára ma is őriz a város legrégibb privilégiumaiként egy 1236-ban, IV. Béla magyar király neve alatt kelt hártyaoklevelet, valamint két 1261-ben, István ifjabb király (*rex iunior*) nevében kiállított diplomát.¹ Ez utóbbiak közül az egyik szintén hártya eredetiben, a másik viszont csak III. Endre király 1291. július 10-én kelt átiratában van meg. Mindhárom privilégiumot hosszú időn át az erdélyi városfejlődés és bányatörténet korai, becses emlékeként idézgette a történelmi irodalom, részben még napjaink-

¹ Legjobb kiadásai: Franz Zimmermann—Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. (ezután: Ub) Hermannstadt, 1892. I. 65—66, 84—86. — Wenzel Gusztáv, *Árpádkori új okmánytár*. (ezután ÁUO.) Pest, 1870. VIII. 8—9, Bp., 1873. XI. 285—286.

ban is², jóllehet az oklevélkritika már évtizedekkel ezelőtt óvatosságra intett velük szemben.

Wertner Mór már a századfordulón észrevette, hogy az 1236. évi oklevél keltezése elfogadhatatlan, mert az abban kiállítóként megnevezett Smaragd királyi alkancellár két évtizeddel későbbben viselte ezt a tiszt-séget³. Azonban ő is, akárcsak Karácsonyi János, ezt az ellentmondást kiküszöbölhetőnek vélte az oklevél keltezésének 1256-ra való javításával.⁴ Minthogy a dátumok hibái és ellentmondásai önmagukban még nem feltétlenül utalnak hamisításra, az 1236-os oklevél hitele e figyelmeztetések ellenére sem rendült meg. Amikor azonban Szentpétery Imre az Árpád-házi királyi oklevelek kritikai jegyzékének a készítése során a dési privilégiumok szövegét is rendszeres diplomatikai vizsgálatnak vetette alá, mind az 1236. évi, mind pedig a bővebb szövegezésű 1261. évi kiváltságlevél valóságára ellen olyan nyomós érveket sorakoztatott fel, amelyek önmagukban is elegendők volnának e privilégiumok hamissá nyilvánítására.⁵ A modern oklevélkritika tanítása azonban csak a belső és külső jegyek együttes mérlegelése alapján alkotható végleges ítélet egy forrás hitelessége felől. Ezért fogalmazta meg Szentpétery a véleményét óvatosan, fenntartásokkal és tette a dési oklevelek felőli végső döntést az eredetiek vizsgálatának az eredményétől függővé. Bár az eredetiek tanulmányozására Szentpéterynek nem nyílt alkalma, afelől nem hagyott senkit sem kétségben, hogy már a kezében lévő bizonyítékok alapján is hamisnak tartja a dési privilégiumokat. Ezt kifejezésre is juttatta azzal, hogy kritikai jegyzékébe mind az 1236., mind pedig az egyik 1261. évi oklevelet hamisítványként vette fel.⁶

Az alábbi soroknak az eredeti célkitűzése csak annyi volt, hogy Szentpéterynek az oklevelek belső ismertető jelei alapján tett megállapításait kiegészítsék a külső sajtáságok vizsgálatának az eredményeivel. A munka során azonban kiderült, hogy a dési hamisítványok csoportja nemcsak a Szentpétery által leleplezett két oklevélből áll, hanem még több más darab is tartozik hozzá. Az ezek között mutatkozó összefüggések tették szükségessé az egész dési hamisítvány-sorozat újbóli megvizsgálását. Désnek az erdélyi

² Gheorghe Manzat, *Monografia oraşului Dej*. Bistriţa, 1926. 23. — Szabó T. Attila (szerk.), *Szolnok-Doboka magyarsága*. Dés, 1944. 132. — Gustav Gündisch, *Deutsche Bergwerkssiedlungen in dem siebenbürgischen Erzgebirge*. Deutsche Forschungen im Südosten 1942. 54. — Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*. (Bucureşti), 1954. 46.

³ Wertner Mór, *Megjegyzések okmánytáraink egy-néhány erdélyi vonatkozású darabjához*. EM. 1901. 224—225.

⁴ Karácsonyi János, *A hamis, hibáskeletű és keltezeilen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Bp., 1902. 50—51.

⁵ Szentpétery Imre, *V. István ifjabbkirálysága*. Századok 1921. 82—83.

⁶ Szentpétery Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Bp., 1923. 618, 1784. sz. — A magyar történeti irodalom ettől kezdve mindkét oklevelet hamisként kezeli. Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp., 1940. 23. Sőt Karácsonyi egyenesen odáig elmegy, hogy a désieknak a szatmáriakkal való kapcsolataira vonatkozó 1310 előtti összes okleveleket hamisnak nyilvánítja (i. m. 222.). — Mindkét oklevelet hamisként tartja nyilván az RNK Akadémiájának legújabb nagy oklevéltára is: *Documente privind istoria României. C. veacul XI—XIII*. Bucureşti, 1951. I. 350, II. 483. — Mindkét oklevél Dés városnak a kolozsvári Állami Levéltárban őrzött levéltárában található nr. 1 (1236) és 3 (1261) jelzet alatt.

várostörténetben és bánya-munkásságunk történetében elfoglalt fontos helye is hasznosnak mutatta, hogy e közlemény a Szentpétery által az oklevelek hitelessége ellen felhozott érvekre szintén kiterjeszkedjék. Szentpétery ugyanis a dési privilégiumokkal külön sehol sem foglalkozott. Különböző helyeken tett rövid kritikai megjegyzéseinek az együttes kifejtése tehát elkerülhetetlennek látszott e kérdés végleges lezárásához. Befejezésül pedig választ kellett keresni arra a későbbi kutatások szempontjából nem közömbös kérdésre is, hogy e hamisítványok mikor és mi célból készülhettek.

2.

Az 1236. évi privilégiumot az alább kifejtendő érvek alapján kell hamisnak minősítenünk⁷.

A dési oklevél IV. Béla király címei között szerepelteti a *rex Bulgariae* titulust, amelyet pedig a magyar uralkodók csak 1255-től kezdődően használtak. E címet ugyan valóban IV. Béla vette fel, de — amiként ezt Szentpétery Imre Bolgárországnak IV. Béla király címében való szerepeltetéséről írott tanulmányában megállapította, — nem uralma elején, hanem annak második felében.

A dátum menthetetlenül hibás. Nemcsak azért, mert az említett Smaragd mester 1255—1258 között volt Béla király alkancellárja.⁸ A keltezést még gyanúsabbá teszi, hogy a kiállítási hely a dátum végén áll, Jézus nevét is tartalmazza, holott mindez ismeretlen a magyar királyok kancelláriájának akkori gyakorlatában. Feltűnő és szokatlan végül az a felületesség is, amely még grammatikai hibát (*ab incarnationis!*) is elnéz ebben a hitelesség szempontjából annyira fontos oklevélrészben. Mindezek a hibák teljességgel menthetetlenek, hiszen az oklevél eredetiben maradt reánk. Nem feltételezhető tehát, hogy a dátum az átíráskor torzult volna el. Az évszám különben az eredetiben tisztán olvashatóan, végig betűkkel megadott, az elírásnak a lehetősége tehát nem áll fenn. Ezért a keltezésnek 1256-ra való javítása, amint Karácsonyi és Wertner tették, indokolhatatlan és szükségtelen. E hibák forrása ugyanis egyedül az, hogy a hamisító a céljainak megfelelő dátum egybeszerkesztésekor mintaokleveleinek a keltezéseit összekeverte.

Az oklevél szerkezete rendkívül kusza. A narratio megelőzi az arengát. Bár a magyar királyok kancelláriájának a gyakorlata véglegesen éppen ebben a korban volt kikristályosodóban, ilyen elemi hiba elkövetése az udvarban dolgozó alkalmi oklevélszerkesztők részéről is teljességgel elképzelhetetlen.⁹ A többi dési privilégiummal való összevetés különben megadja e szokatlan szerkezet magyarázatát. A hamisító ugyanis az 1261. évi

⁷ A következők kiindulási pontjául Szentpéterynek a megállapításai szolgálnak. Ezeket igyekszünk alátámasztani újabb érvekkel, amelyek a dési levéltár egész anyagának az átvizsgálása során merültek fel.

⁸ Smaragd életpályája meglehetősen részletesen tisztázott. Vö. Fejérpataky László, *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Bp., 1885. 105—106. — Hajnal István, *IV. Béla király kancelláriájáról*. Turul 1914. 6, 14—15.

⁹ Vö. Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*. A magyar történettudomány kézikönyve II. 3. Bp., 1930. 88—112. — Hajnal, i.m. 2—10.

valódi kiváltságlevél arengájának és narratiójának a sorrendjét cserélte fel, hogy ezzel a primitív eljárással kölcsönözzön tákolmányának valami önálló jelleget. E szerkesztési zavar különben azért sem írható a királyi kancellária rovására, mert e formulák az 1254–1291 közötti időből három valódi városi kiváltságlevélben szószerint ugyanezzel a szövegezéssel előfordulnak — de természetesen a helyes sorrendben. Minthogy ezek az oklevelek három különböző uralkodótól valók, kétségtelennek vehető, hogy ez az arenga ismeretes és használatos volt a XIII. század második felében a magyar királyok kancelláriájában — de persze mindig a helyes sorrendben.¹⁰

Az 1236. évi kiváltságlevélnek azonban nem csupán a szerkesztése gyanúsán szabályellenes, hanem tartalmilag is zavaros, szokatlan és a tényleges viszonyokkal ellentétes. A dési privilégiumok ugyanis sehogyan sem illelnek bele a IV. Bélától és az utolsó Árpádoktól származó, meglehetősen bőséggel ismeretes egyéb városi kiváltságleveleknek a sorába.¹¹ A vajdai joghatóság és descensus alól való felmentésen, valamint a bíró jogkörének a körülírásán kívül hiába keresnők benne a városi kiváltságleveleknek a többi elmaradhatatlan rendelkezését. De a meglévő szokásos részeknek a szövegezése is feltűnően zavaros és a szokványostól eltérő. Nem is szólva arról, hogy tartalmuk részben nem egyeztethető össze Désnek más, hiteles forrásokból megismerhető XIII. századi viszonyaival.

Igy például: a városnak a vajdai descensus alóli mentességéről Dés mindegyik XIII. századi, hiteles oklevele következetesen hallgat.¹² Meggondolkoztató továbbá az is, hogy az 1236-os oklevél — Szatmár és Szalacs (Bihar vm.) szabadságaira való utalással — a bíraskodási autonómia olyan széles körét adja Désnek, amelyet 1230. és 1271. évi privilégiumának bizonyosága szerint a XIII. században nemcsak Szatmár, hanem más, még sokkal jelentősebb város sem élvezett.¹³ Amíg ugyanis ebben a korban a király önmagának, illetve tárnokmesterének. Erdélyben vajdájának is a bíraskodás jogát bizonyos esetekre vonatkozóan a városokban általában fenn szokta tartani, az 1236. évi oklevélből azt hihetnők, hogy Dés bírása mindenkitől teljesen függetlenül ítéltetett a polgárok felett.¹⁴ A valóság ezzel szemben az, hogy amíg a többi erdélyi sóbányász-településnek csak a király és a tárnokmester volt a fellebbezési fóruma, a désiak bizonyos esetekben még 1284-ben sem voltak mentesek a vajda ítélőszéke alól.¹⁵ S ez érthető is. A belsőszolnoki várbirtokok központjában élő désiak ugyanis a sókereskedelemben való bekapcsolódásuk révén éppen csak akkor kezdtek felszabadulni a vajda és officiálisának gyámkodása alól.

Ezeket tudva, szemet kell szűrjön, hogy bár az oklevél a kisebb ügyeket (*iudicia minuta*) utalja a dési bíró hatáskörébe, azok részletezésekor a vérontással, rablással kapcsolatos súlyosabb ügyeket (*causae maiores*) sorolja

¹⁰ Ub. I. 86, 169. — Stephanus Ladislaus Endlicher, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Sankt Gallen, 1849. 482.

¹¹ A XIII. századi magyarországi városi kiváltságleveleknek máig a leghasználhatóbb gyűjteménye Endlichernél (i.m. 399–608) található.

¹² Ub. I. 86, 140, 146–147, 181.

¹³ Endlicher, i.m. 426–428, 505–506. Ez utóbbi helyen az 1264-es dátum, mely közlési hiba, 1271-re javítandó. Vö. Szentpétery, i.m. Századok 1921. 81. 4. sz. jegyzet.

¹⁴ Endlicher, i.m. 456, 526–528, 546–547, 551–554.

¹⁵ Ub. I. 170, 182, 147.

fel. Azokat tehát, amelyeknek a megítélését mind a királyok, mind pedig a magánföldesurak csak rendkívüli kegyként engedték ki a kezükből.¹⁶

Hasonlóan félrevezetési törekvés figyelhető meg a szószállítással kapcsolatos rendelkezés szövegezésében. Ez a nehézkessé torzult passus csak az 1261. évi hamisítványban olvasható alapszöveggel egybevetve értelmezhető helyesen. Ez az összevetés viszont leleplezi a hamisítónak azt a szándékát, hogy a désiek szabad sókereskedelmét összebonyolítsa a királynak járó szószállításokkal.

Ebbe a keretbe állítva, a hamisítás áruoló nyomai közé sorozhatók az olyan anakronizmusok is, hogy Désen 1236-ban *villicus eorum et iudices* bíraskodnak, vagy, hogy Szatmár neve az oklevélben *Zathmar* alakban fordul elő. A városi bíró neve ugyanis a XIII. században *villicus*, a judex elnevezése pedig csak a századforduló óta kezdett elterjedni.¹⁷ A fenti szokatlan és ebben a formában értelmetlen kapcsolás bizonyára a maga korában divatozó *iudex et iurati civis* mintájára fogamzott meg a hamisítóban. A XIV. századra utal különben Szatmár nevének az írásmódja is. E város nevét ugyanis a valódi XIII. századi oklevelek következetesen *Zothmar*-nak írják, s a dési privilégiumban olvasható *a*-hangzós alak csak lassan terjedt el az Anjou-kortól kezdődően.¹⁸

Az oklevél külső ismertetőjeleinek az aprólékos elemzését nagyon megnehezítette, hogy e sorok írójának sem eredetiekben, sem pedig hasonmásokban nem állott elegendő összehasonlító anyag a rendelkezésére.

Az 1236. évi dési privilégium rendkívül vékonyra csiszolt, gondosan fehérre preparált, puha fogású pergamenra íródott, mely minden tekintetben erősen emlékeztet azokra a finom kivitelű, vékony, puha, fehér, elegáns hártványokra, amilyeneket Károly Róbert király kancelláriájából olyan nagy számmal ismerünk. Az 1236-ra keltezett dési oklevél pergamenje az általában merevebb és vastagabb XIII. századi hártványokkal összehasonlítva későbbi korszak termékének látszik.

Az írásösszehasonlítás bizonyosságát ennek az oklevélnek az esetében gyengíti az a tény, hogy — amint ismeretes — IV. Béla uralmának az elején „szinte minden újabb levéllel új írás lép fel.” Az uralmának első öt esztendejéből ismeretes 15 eredeti oklevél között csak két kéz írása fordul elő kétszer. A királyi kancelláriából ebben az időben kikerülő oklevelek között akadnak feltűnően gyakorlatlan, csúnya írásúak is.¹⁹ A dési oklevél tehát attól még lehetne valódi, hogy a kiállítás primitívebb, mint a királyi okleveleké általában, és hogy ettől a kéztől más oklevél IV. Béla kancelláriájából nem ismeretes. Az egyes betűformák nagyjából korszerűeknek fogadhatók ugyan el, az oklevél egészének a paleográfiai képe azonban magán viseli az utánzott írások bátortalanságát és unalmas jellegtenségét.²⁰ (1. sz. hasonmás) Legszembetűnőbben megmutatkozik ez a király

¹⁶ Endlicher, i.m. 463, 470—471, 546, 552, 614.

¹⁷ Az itt idézett helyek közül a *iudex* elnevezés XIII. századi használatát valójában egyik sem bizonyítja!

¹⁸ Karácsonyi, *Szatmár város eredete*. 218—219.

¹⁹ Hajnal, i.m. Turul 1914. 2, 3, 8.

²⁰ Összehasonlító anyagként az egyes okmánytárak faksimile-mellékletein kívül használtuk Hajnal István, *Írdstörténet az írásbeliség felújulása korából*. (ezután: *Írdstörténet*) Bp. 1921. és Hajnal, *Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im*

nevének az írásában; ott tehát, ahol a hamisító igyekezett utánozni a kancelláriában használatos díszbetűket.²¹ A lendület és a biztonság hiányzik ebből a különben egyáltalában nem gyakorlatlan kéznek az írásából. Éppen Béla nevének az írása mutatja, hogy a hamisító eredeti oklevél alapján dolgozott, annak írását utánozta. Mégis az írás összképe a XIII. század első feléből való eredeti oklevelek közé beállítva idegennek hat. A hamisítónak a kezét ugyanis befolyásolták saját korának megoldásai, amikor mintaoklevelének a ductusait igyekezett utánozni. Így lettek a betűszáraznak a sor alatti lendületes elkanyarításaiból a dési oklevélben mesterkéltén kirajzolt, fáradt hurkocskák (pl. az *m* vagy a *g* esetében).

Összefoglalva az eddigi megállapításokat azt mondhatjuk, hogy a külső sajátságok mostani vizsgálata teljességgel igazolta Szentpétery álláspontját és szintén azt bizonyítja, hogy az 1236-ra datált dési privilégium későbbi hamisítvány.

3.

A dési levéltár két 1261-re datált oklevele közül a város határainak a leírását is tartalmazó hosszabb privilégiumot, Szentpétery nyomán továbbhaladva, az alábbi okokból kell hamisnak minősíteni.

Az oklevél István ifjabb király titulusságában szerepelteti a *dominus Cumanorum* címet. Márpedig István ifjabb király ezt a címet 1262 decembere előtt sohasem használta. Az ő pontos titulusa 1261-ben az volt, amit a másik 1261. évi dési privilégiumban is olvashatunk: *rex primogenitus illustris regis Hungariae, dux Transsilvaniae*.²²

Az oklevél eredetijében a keltezésnek a legvégén — a Zimmermann-Werner-féle kiadástól eltérően és Wenzel szövegének megfelelően — ott olvasható a teljesen menthetetlen *Regni autem nostri anno tercio* kitétel.²³ De nemcsak ott van, hanem az is megállapítható, hogy a hamisító mérlegelte e formula alkalmazásának a kérdését és csak utólag írta oda. Az előző sorban *ti*. még lett volna elegendő helye az uralkodási évnek a kitételére is, de az író, hogy az oklevél ne végződjék csonka sorral, az évszám utolsó szavát (*primo*) kivetette a sor végére, a közből üresen maradt helyet pedig primitív diszítéssel töltötte ki. Az így egyszer már befejezett szöveghez hozzáragasztott új sor mutatja, hogy az uralkodási évet az eredeti fogalmazványtól eltérően, valamivel később írta oda az oklevelet hamisító kéz. Bár a hamisító ezt a kiegészítést oklevele hitelének az öregbítése érdekében vélte szükségesnek, tájékozatlanságában ezzel végleg elárulta önmagát, leleplezte hamisítványát. Ilyen keltezés ugyanis hiteles oklevélben nem csak azért nem fordulhat elő, mert kronológiailag is helytelen (István 1246 óta ifjabb király és 1257 óta oklevelezik ilyen minőségben!), hanem

12—13. *Jahrbücher*. (ezután: *Schriftproben*) Budapest-Leipzig-Milano, 1943. című munka fényképtábláit, valamint az RNK Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltárának (volt Erdélyi Múzeum Levéltárának) XIII. századi eredeti okleveleit.

²¹ Lásd Hajnal, *Schriftproben*, 19. tábláját és Knauz Nándor, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* (ezután: *MonEcclStr.*). Strigonii, 1874. I. 2. sz. mellékletét.

²² Szentpétery, i.m. Századok 1921. 82—83.

²³ A dátumot illetően tehát a jobb kiadás: ÁUO. VIII. 11.

főként azért, mert a magyar ifjabb királyok sohasem írtak, nem is írhattak okleveleikre uralkodási évet.²⁴ Az *annus regni* használatára ti. egyedül csak az ország valóságos uralkodójának, a megkoronázott királynak volt joga. A hamisítás tehát olyan időben történhetett, amikor a köztudomány az ifjabbkirályság közjogi helyzetét illetően már bizonytalan volt. Mindenestre tehát az Árpád-kor (azaz 1301) után.

Az 1261. évi oklevél jórészt szó szerint átveszi a hamisnak bizonyított első privilégium szövegét. Az 1236. évi oklevél XIV. század elejére mutató anakronizmusainak a változatlan átvétele önmagában is elegendő bizonyosság az 1261-re datált oklevél hamis voltára. Az első privilégium forrásértékéről mondtak tehát az 1261. évi kiváltságlevél legnagyobb részére is állanak. Ezért itt elegendő lesz csak azokkal a részekkel kapcsolatosan néhány megjegyzésre szorítkozni, amelyek újak a második kiváltságlevélben. Ilyen pedig csak kettő található: a város határainak a leírása és a téli sókereskedés kiváltsága.

A határleírással röviden végezhetünk. Ennek adatai a valósággal megegyezőknek fogadhatók el, hiszen a felsoroltak közül több határnevet a források később is emlegetnek, sőt néhányuk egészen napjainkig fennmaradt.²⁵ A désieknél különben sem állhatott érdekükben a ténylegestől lényegesen eltérő határleírással kihívni a szomszédok ellenállását és felkelteni a hamisítványukkal szemben az érdekeltek és a hatóságok figyelmét. A szomszédok által is jól ismert határt kellett írásba foglalniuk még akkor is, ha esetleges vitás határszakaszaiknál természetesen a saját álláspontjukat igazoló formában nevezték meg a határjeleket. A bomladozó királyi várbirtok keretei közül kitörni igyekvő Dés számára elsősorban annak a vitahatatlanná tétele volt fontos, hogy meddig tart az a terület, amelyen a vajdai joghatóság többé nem érvényesül.

A polgárok téli szabad sókereskedésére vonatkozó rendelkezést az 1261. évi hamisítvány a Béla-féle privilégiumra való rendkívül határozott utalással (*vidimus plene et plenius contineri*) igyekszik alátámasztani. Ott azonban erről tulajdonképpen szó sincsen. Az utalás alapján azonban a kevésbé figyelmes olvasó önkénytelenül hajlandónak mutatkozik az 1236. évi oklevélnek a királyi sókereskedelemmel kapcsolatos zavaros fogalmazású részébe a polgárok sókereskedelmét is belemagyarázni (*liberam habeant facultatem!*). De hiszen bizonyára ez is volt a célja a hamisítóknak! E részhez különben Désnek fontos anyagi érdekei fűződhetek. Ezt mutatja az is, hogy az 1261. évi hamisítvány ezen a helyen utal vissza nyomoték kedvéért az 1236-os oklevélre, az pedig II. Endrének (minden valószínűség szerint sohasem is létezett) misztikus oklevelére.

A későbbi hamisítás mellett érvként hozható fel az is, hogy az 1261. oklevélnek a téli sókereskedelemmel kapcsolatos része IV. László királynak 1290. május 21-én kelt és a dési levéltárban ma is meglévő okleveléből való átvétel.²⁶ Ez a különben nem minden-gyanú nélküli oklevél általános-

²⁴ Szentpétery, i.m. Századok 1921. 77, 83.

²⁵ Szabó T. Attila, *Dés helynevei*. ErdTudFüz. 191. sz. Turda, 1937.

²⁶ Ub. I. 166. — IV. László sókereskedelmi kiváltságlevele kicsiny, silány minőségű hártaszületke. Szövegezése eléggé szokatlan és nehézkes. A kiállítási helyül feltüntetett Cheenk pontos fekvését nem sikerült megállapítani, bár az irodalom a király akkori tartózkodási helye

ságban hivatkozik ugyan a désiek ilyen értelmű régi szabadságára (*libertas ab antiquo instituta et ordinata*), az 1261. évi privilégiumot azonban egyáltalában nem említi. Már pedig teljességgel elképzelhetetlen hogy a désiek elmulasztották volna a királynak bemutatni a kérésük jogosságát igazoló 1261. évi oklevelet, ha az 1290-ben már a kezükben lett volna.

Az 1261. és az 1236. évi hamisítványnak a sókereskedelemmel kapcsolatos részeit egybevetve, az is kiderül, hogy bár nagyjából egyidejű hamisítványokkal van dolgunk, mégis az István ifjabb király nevére kiállított oklevél valamivel korábban elkészülhetett. Ez szolgálhatott aztán a Béla-féle hamisítvány egyik alapjául, nem pedig — amint gondolhatnók — fordítva. Az 1236-os oklevélben értelmetlenné torzított passus alapszövege ugyanis az 1261. évi privilégiumban még egyszerű, világos fogalmazásban található meg.

A szövegezéssel kapcsolatosan utalhatunk még arra is, hogy az 1261. évi oklevél Szeben nevét nem a XIII. században szokásos *Scybin*, *Scibin* *Sibin* stb. alakban, hanem a később is ritkán használatos *Zeben* formában említi.²⁷

Az oklevél valódisága ellen szól végül annak utóélete is. Az ugyanis esetleg még feltételezhető, hogy István ifjabb király ugyanabban az évben két, lényeges eltéréseket mutató kiváltságlevelet adott Désnek. Az azonban már semmiképpen sem hihető el, hogy a polgárok, amikor jogaik megerősítésére alkalmuk nyílt — a hitelesnek elfogadható adatok szerint — sohasem a nagyobb előnyöket nyújtó (hamis) privilégiumukat, hanem következetesen mindig azt az 1261. évi valódi oklevelüket konfirmáltatták, amelyik: 1. a Béla-féle 1236-os kiváltságukról említést sem tesz, 2. Désnek a vajdai joghatóság alóli mentességét egyszerű vajdai kegyből (Ernye bán) vezeti le, 3. a bírászkodási mentességen kívül semmi más előnyt nem tartalmaz, de ugyanakkor utal a désieknek a szatmáriakéval és szalacsiakéval azonos katonai terheire.

1279-ben IV. László király a polgárok kérésére Istvánnak a rövidebb szövegű (valódi) 1261. évi oklevelét erősítette meg.²⁸ Ugyanígy járt el III. Endre 1291-ben²⁹. Ennek a konfirmációnak a szövegéből azonban minden kétséget kizáróan az is kiderül, hogy a désiek akkor az Ernye vajda okle-

közéleben nyilvántart esetleg ezzel azonosítható települést (Szabó Károly, *Kun László 1272-1290*. Magyar történeti életrajzok. Bp., 1886. 171-173. — Milleker Bódog, *Délmagyarország középkori földrajza*. Temesvár, 1915. 273.) Mindezeknél azonban nyomósabban esik a latba, hogy a tél sókereskedelem kiváltságát ezen az oklevelen kívül egyedül csak az 1261. évi hamisítvány említi; nem emlékezik azonban meg róla sem az 1261. évi valódi privilégium, sem egyetlen XIII. századi királyi vagy vajdai konfirmáció. Későbbi adatok szintén nem ismeretesek arról, hogy a désiek ezt a nem kicsiny hasznot hajtó kiváltságukat gyakorolták volna, vagy hogy megújítani akarták volna. Talán nem egészen a dési hamisítvány-sorozat láttára támadt túlzott óvatosság részünkről, ha a kutatókat ezzel az oklevéllel szemben szintén vigyázatra intjük. Legalább is addig, amíg IV. László utolsó hónapjainak pontos itinerariumát a Szentpétery-féle *Kritikai jegyzék* készülő új kötete nem tisztázza, és amíg az ebből a napokból ismeretes oklevelek külső sajátásaival való egybevetés alapján az 1290. május 21-i oklevél hitelessége felől végleges álláspont nem alakítható ki.

²⁷ Ub. I. 12—13, 34—35, 94, 192, 248, 259, 267, 273, 277—278, 282—283, 295, 301, 319, 352, 367, 377, 386, 414—415, 467, 499, 505.

²⁸ Uo. 140.

²⁹ Uo. 181.

velét tartották *status libertatis*uk alapjának, és semmit sem tudtak sem az 1236-os, sem pedig a számukra előnyösebb 1261. évi oklevélről. Ezt a rövidebb (valódi) oklevelet írták át a désiek 1504. november 30-án II. Ulászló királlyal, amikor a vajdák descensus-igényét kellett elhárítaniok és ugyanazzal igazolták Kemény János királynői alhelytartó előtt 1548. április 30-án, hogy ők mentesek Belsőszolnok vármegye joghatósága alól.³⁰ Mindez természetesen csak akkor érthető, ha elfogadjuk, hogy az 1261. évi bővebb privilégium a XIII. század után készült hamisítvány amellyel a désiek, miután konkrét céljukat elérték vele, nem tartották többé tanácsosnak előállani.

A fenti érvelésnek ellentmondani látszik az, hogy Fejér *Codex Diplomaticusa* (VIII/7. 95.) kivonatosan közöl egy 1310. december 8-ára keltezett oklevelet, amely átírta volna István ifjabb király *mindkét* 1261. évi dési privilégiumát. Ezek szerint tehát az a fenti állítás, hogy az 1261. évi oklevél eredetiségében azért is kételkedni kell, mert a középkor folyamán maguk a désiek sem éltek sohasem vele, valódi okleveleikkel együtt sohasem emlegették, nem felelne meg a valóságnak. Az 1310-es konfirmációt azonban minden bizonnyal hamisítványnak kell minősítenünk.

Fejér szerint e megerősítés eredetije a Rosenfeld-gyűjteményben lett volna. Zimmermann azonban sem ott, sem pedig máshol legmondosabb kutatással sem tudott a nyomára jutni a szövegezése következtében is elfogadhatatlanul gyanús oklevél eredetijének.³¹ A Károly Róbert-féle konfirmáció ugyanis az ünnepélyes forma (nagyobb cím) ellenére egyházi naptár szerint keltez és feltünteti a kiállítás helyét is. Már pedig a magyar királyi kancellária abban az időben az ünnepélyes okleveleket következetesen római naptár szerint keltezte, a kiállítási helyet pedig ilyen esetben nem tüntette fel.³² Ezt a gyakorlatot igazolja egyébként a kancelláriának egy ugyancsak 1310. december 8-án kiállított másik oklevele is.³³ A két 1261. évi privilégium együttes átírását azért is eleve értelmetlenségnek kell minősítenünk, mert hiszen a rövidebb (valódi) szöveg semmi olyan előnyt nem tartalmaz, amit a bővebb (hamis) szöveg nem adna. E kettős megerősítést különben az is gyanússá teszi, hogy egyedül az 1261. évi hamisítványnak, ugyancsak 1310. december 8-ról, szintén Károly Róbert neve alatt reánk maradt egy (különben szintén hamis) átírata.³⁴ A dési hamisítások együttes vizsgálata nem hagyott kétséget afelől, hogy a Fejérnél olvasható szöveg — ha nem későbbi tudóshamisítvány — akkor az alább rekonstruálandó hamisítási processus egyik terméke. A désiek hihetőleg arra gondoltak először, hogy a tákolmányaik elfogadtatásához nélkülözhetetlen újabb királyi megerősítésről készítendő hamisítványuk hitelesebb lesz, ha magában foglalja az 1261. évi valódi oklevelet is. Feltételezhető különben az is, hogy a város 1261. évi valódi privilégiumát a király 1310. december 8-án tényleg megerősítette és a polgárok ezzel az eljárással ennek a hiteles konfirmá-

³⁰ Dés város lvt. Nr. 79–80, 134.

³¹ Ub. I. 297.

³² Szentpétery, *Magyar oklevéltan* 97, 185–187.

³³ HOKm. VII. 362–363. Eredetije az RNK Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltárában, a Törzsgyűjteményben található.

³⁴ Ub. I. 297–298.

ciónak a leple alatt akarták jogbiztosítékaik közé becsempészni az 1261-re hamisított oklevelüket. A két szöveg ellentmondásai azonban figyelmeztethették őket, hogy a gyanút kevésbé keltik fel, ha csak a hosszabb szövegű oklevélről készítenek hamis konfirmációt Károly Róbert neve alatt. Mindezek után megállapítható tehát, hogy az 1261. évi hamisítványnak egyetlen hitelesként elfogadható későbbi átirata, megerősítése, vagy akár csak említése sem maradt reánk.

A külső sajátosságok vizsgálata ennek az oklevélnek az esetében is a legteljesebb mértékben igazolta a szövegezés alapján támadt gyanúkat. A hártya azonosnak látszik a Károly Róbert nevében 1310. december 8-ára keltezett megerősítő oklevél pergamenjével, amelyről alább lesz mindjárt szó: meglehetősen silány minőségű, sárgás színű, töredező. Az írásokhoz használt tinta is nagyon gyenge minőségű, fakó színű.

Az 1261. évi privilégium írása még az 1236-os keltezésű oklevélnél is jobban elárulja, hogy hamisítvánnyal van dolgunk (2. sz. hasonmás). Bár a hamisító bizonyára az 1261. évi valódi oklevél alapján dolgozott, az írás utánzása sokkal kevésbé sikerült neki, mint a IV. Béla nevére készített oklevél esetében. Egyes betűknek a kusza vonalai világosan tanúskodnak arról, hogy bizonytalankodó kéz írta az oklevelet. Az író a számára szokatlan ductusokat, díszítéseket igyekezett lerajzolni anélkül, hogy azok funkcióját értette volna. Így keletkeztek aztán például azok a mesterkéltné *m* betűk, amelyek annyira jellemzőek erre az írásra. Szándéka az lehetett, hogy utánozza az *m* utolsó tagjának a sor alatti hurkolását úgy, amint azt a mintaoklevelében láthatta, közben-közben azonban elfeledkezett feladataról s ilyenkor egészen más *m* betűket vetett a hártýára. Bőven lehetne más példákat is idézni arra a szolgai eljárásra, amellyel a hamisító a korábbi írás formáit utánozni igyekezett. Elegendő lesz azonban, ha itt is csak az uralkodó nevének a bátortalan díszbetűit vetjük össze azzal a könnyed, művészi díszírással, amelyet a valódi királyi oklevelekben ebben az időben találunk.³⁵ Az 1261. évi oklevél írása egészében olyan fáradt, bizonytalankodó, minden lendület és szépség nélküli, hogy már paleográfiai indokok alapján sem fogadható el ama kor termékének, amelyik a magyar királyok kancelláriai gyakorlatában éppen a leggondosabb és legművészebb oklevelezésnek a szakasza.³⁶

4.

Szentpéteryt az 1261. évi oklevélről való véleménye megalkotásában erősen befolyásolta, hogy a „gyanús” privilégiumnak a dési levéltárban egy 1310. december 8-án Károly Róbert magyar király neve alatt kelt megerősítése is fennmaradt.³⁷ Ennek az átiró és konfirmáló oklevélnek a léte azonban nem hogy gyengítené az 1261. évi privilégium valódisága

³⁵ Vö. Szabó Károly, i.m. 3, 3–7 — MonEclStr. I. 2. sz. melléklet. — Szentpétery, *Magyar oklevéltan* 7. ábra. — Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, oklevélgyűjtemény, V. István 1271. évi eredeti oklevele.

³⁶ Szentpétery, *Magyar oklevéltan* 111–112. — Hajnal, i.m. Turul 1914. — Hajnal, *Írástörténel* 49–56. — Hajnal, *Schriftproben*, 19. tábla. — Szabó Károly, i.m. 53, 71, 125–126.

³⁷ Ub. I. 297–298. — Szentpétery, i.m. Századok 1921. 83. Eredetije Dész város levéltárában, nr. 9.

ellen az imént felsorakoztatott érveket, hanem egyenesen eldönti a kérdést. A Károly Róbert nevére kiállított konfirmáció ugyanis — amint erre már utaltunk — hamisítvány, bár az eddig tárgyaltak között kétségtelenül a legsikerültebb és a legnehezebben leleplezhető. Ez a megerősítés ugyanis, a transsumptomok esetében szokásos néhány soros keretszövegen kívül, csak a már megtárgyalt 1261. évi hamis privilégiumot tartalmazza. A dictatum és általában a belső ismertetőjelek oldaláról közelítve tehát hozzá, egyetlen olyan új elem sem található benne, amelynek segítségével nyomára jöhetnénk a hamisításnak. Ez tette Szentpéteryt is olyan óvatossá, miután ő nem tanulmányozhatta az oklevelet eredetiben.

Szövegezése alapján e konfirmáció valóban támadhatatlannak látszik és csak azon az alapon hozható gyanúba, hogy az 1261. évi hamis kiváltság szövegét írja át. Nem így áll azonban a dolog, ha az oklevél külső ismertetőjeleit vesszük vizsgálat alá. A leleplezés azonban ezen az úton sem ment könnyen, mert a hamisító minden kétséget kizáróan egy 1310. december 8-án kelt valódi királyi oklevelet vett mintául és ennek írását nagyon sikeresen utánozta. A hamisítás felderítését az Erdélyben található összehasonlító anyag elégtelensége ellenére az a szerencsés véletlen tette lehetővé, hogy az Akadémia kolozsvári Történeti Levéltára őriz egy ugyanezen a napon, hihetőleg Désen, vagy legalább is Erdélynek ezen a vidékén kelt, ti. a dési sókereskedelemmel szintén összefüggésben lévő, minden tekintetben valódi királyi oklevelet.³⁸ A (magyar)egregyi vámnak ezzel a kiváltságlevelével való aprólékos összehasonlítás, a két szöveg és a király 1310. évi erdélyi útja alkalmával kiállított egyéb oklevelek írásának az egybevetése igazolta a megerősítéssel szemben is felmerült gyanút (3—5. sz. hasonmás).

A dési oklevél durva, töredező, sárgás hártáján enyhén görbe sorokban fut a zsúfoltnak ható írás. Ezzel szemben az egregyi privilégium gondosan megmunkált fehér hártján, levegős sorokkal, lendületes könnyedséggel rótt, nagyobb méretű betűkkel írott (4. sz. hasonmás). Ezeket a szép betűket a hamisító igyekezett lehetőleg pontosan lerajzolni oklevele első három-négy sorában. Amíg azonban az egregyi privilégium elejétől végig egyenletesen ilyen betűkkel írott, minthogy ez volt kiállítójának a saját írása, a hamisító betűi néhány sor után egyre apróbbakká válnak és figyelme fáradásának mértékében hagy fel az idegen írás utánzásával. Mintaoklevele nagyobb betűinek a felhagyására különben az is kényszerítette, hogy a kelleténél valamivel kisebbre szabott hártyalapra, a sorközök szemetesűró csökkentése nélkül, másként nem szoríthatta volna ki a szöveget. A hamisítvány a margó és a plica tekintetében sem követi a királyi kancellária akkori elegáns gyakorlatát. Oklevelében még a sorkezdetek sem esnek egymás alá, hanem a szöveg első harmadában látható kihasasodás után a sorok fokozatosan beljebb és beljebb kezdődnek. Amíg az egregyi privilégium tintája, akárcsak a király erdélyi útján kiállított többi oklevélé, ma is ragyogóan fekete, a dési hamisítványé gyenge minőségű, sárgult és fakó. A hamisító még a király nevének nagyméretű kezdőbetűje írásában, az

³⁸ Az RNK Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltárában, Törzsgyűjtemény. Vö. *Documente privind istoria României. C. veacul XIV*. București, 1953. I. 436, 439, 440 (hasonmások).

iniciálénak a beljebb kezdett három első sor elé való helyezésében is pontosan követni igyekezett mintáját; de milyen erőtlenül! Ez az erőtlenség még szembetűnőbb a szöveg írásában. Akár az egyes betűk ductusait, akár pedig az egész oklevél írásképét vetjük egybe a királyi kancellária akkor kelt valódi darabjaival, mindjárt kiderül az a minőségi különbség, amely a dési konfirmációt elválasztja az egykorú hiteles daraboktól. Ha a hártya gyengébb minőségét magyarázhatnók is azzal, hogy a konfirmációhoz a hártytát az oklevélnyerő Dés városa adta és ezért különbözik a királyi kancellária jellegzetes minőségű, finom íróanyagától, a szöveg elrendezésénél elkövetett apró-cseprő formátlanságok, kancelláriászerűtlenségek és főként az írás minőségi foka együttesen komolyan esnek a latba.

Azt a feltevést ugyanis, hogy a dési konfirmáció írása azért nem a kancellária akkor Erdélyben lévő tagjaitól való, mert 1310. december 8-án a többi oklevél kiállításával elfoglalt személyzet idegen, helyi írástudót hívott segítségül, mint valószínűtlent és éppen a jövőjük biztosításáért harcoló désiek számára nem kielégítő megoldást eleve el kell vetnünk. Éppen az egregyi privilégium nótáriusa írásának az utánzása szól az előbbi feltevésnek legnagyobb mértékben ellene. Nem egy új kancelláriai írással, hanem egy több oklevélből ismert írásnak az utánzásával van dolgunk a dési konfirmáció esetében. A hamisító ismerte jól a XIV. század eleji írástílust — hiszen ez a saját korának az írása —, egy valódi 1310-es királyi oklevél írását utánozta, a korhűséget tehát e koholmánya számára sokkal inkább biztosíthatta, mint a XIII. századra datált oklevelei esetében. Tanult, tollforgató és az oklevélszerkesztésben járatos embernek látszik a konfirmáció készítője, a betűvetésnek azonban mégsem akkora művésze, a királyi okleveles gyakorlatnak mégsem olyan alapos ismerője, hogy hamisítványa felismerhetetlenül elvegyülhetne a kancellária valódi termékei között. Egészében véve az 1310-i megerősítő oklevélből hiányzik az az ízlés, gondosság, formaérzék és könnyed elegancia, amelyek Károly Róbert egykorú ünnepélyes kiadványait annyira jellemzik.

Ez az oklevél a záró láncszeme annak a hamisítvány-sorozatnak, amelyet az előbbieken során ismertettünk. Alapjául talán éppen a valódi 1261-es oklevél Károly Róberttől származó hiteles megerősítése szolgálhatott, bár egy ilyen konfirmáció létéről nincsenek közvetlen és biztos adataink. Feltételezhető azonban, hogy a valódi és a hamis 1261-es oklevelet egyaránt átíró, fentebb megvizsgált 1310. december 8-i megerősítés hamisításának ötletét a désieknek éppen egy ilyen valódi konfirmáció megléte szolgáltatta. Bármint álljon is a mintaoklevél kérdése, a dési levéltárban őrzött és a Fejér által közölt 1310. december 8-i konfirmációt egyaránt hamisnak kell minősítenünk.

5.

A dési levéltár teljes középkori anyagának az átvizsgálása azonban nem csupán az egész hamisítvány-sorozat végleges leleplezését tette lehetővé, hanem hozzásegített a hamisítás idejének, menetének és indokainak viszonylag pontos megállapításához is.

A dési hamisítások *terminus post quem*-je 1310. december 8, azaz a hamisítványok elkendőzésére szánt konfirmáció keltezési ideje, *terminus*

ante quem-je pedig 1323. május 13. Ez utóbbi időpontban ugyanis a désiek kiküldöttei megjelentek Károly Róbert budai udvarában és írásbeli ígéretet szereztek tőle arra vonatkozóan, hogy Szécsényi Tamás vajdával és hivatali utódaival szemben is megtartja a várost azokban a kiváltságokban, amelyeket már régebben megerősített a Béla és István király privilégiumait átíró korábbi oklevelében.³⁹ Minthogy Károly Róbertnek az az oklevele, amelyre a désiek hivatkozni merészkedtek, csakis az 1310-es koholt megerősítés lehetett, a hamisítvány-sorozat 1323 tavaszán már készen volt.

Az a tény, hogy a désiek e hamisítványokat először éppen az erdélyi vajdával szemben hasznosították, a hamisítás idejének még pontosabb körülhatárolására is fogantyút szolgáltat. Ismeretes ugyanis, hogy Szécsényi Tamás vajda, Károly Róbert egyik legodaadóbb híve, széleskörű felhatalmazást nyert Erdély végleges pacifikálására.⁴⁰ 1324. március 25-én Szécsényi Tamás kérésére a király megszüntette mindazokat a kivételezéseket, amelyeket a korábbi zűrzavaros években a megbízhatatlan vajdák hatalmának a gyengítése érdekében tett, és csorbíthatlanul helyreállította az erdélyi vajdák régi jogkörét.⁴¹ Feltételezhető, hogy Tamás a vajdai joghatóság helyreállítása során, amely munkának az 1324-es oklevél már csak a betetőzését és jóváhagyását jelentheti, a désiek autonómiáját szintén kétségbe vonta. A megszorult polgárok ekkor hamisíthatták a fenti okleveleket, nehogy visszakerüljenek a vajda által igazgatott és használt királyi várgazdaság megkötöttségei közé. Szécsényi Tamás 1321 novemberétől kezdve viselte az erdélyi vajda tisztjét.⁴² Ha tehát az előbbi feltételezés helyes, akkor a hamisítványok 1321 novembere és 1323 májusa között, minden valószínűség szerint 1322 folyamán készültek.

A hamisítások indítóoka meglehetősen adva van az akkori erdélyi viszonyokban. Erdélyben az Anjouk újjászervező munkája csak a XIV. század huszas éveiben kezdődhetett el, miután a király rendre megtörte az oligarchák ellenállását. A vajdai hatalom restaurálása azonban a désieket azzal fenyegette, hogy ha a feltámadt vajdai igényekkel szemben nem hivatkozhatnak kellő súlyú jogbiztosítékokra, elveszítik azokat a jogi és gazdasági előnyöket, amelyeket az interregnum idején nem kiváltságlevelekkel ugyan, de ténylegesen megszereztek maguknak. Az István ifjabb királytól nyert valódi 1261-es privilégium azonban nem a belsőszolnoki várgazdaság bomlásával véglegesen a városi és polgári fejlődés útjára lépett Anjou-kori Désre volt szabva. A város tényleges és jogi helyzete közötti ellentmondást tehát csak úgy lehetett feloldani, ha a polgárok hamisítottak maguknak a XIV. század eleji viszonyaiknak megfelelő privilégiumot és azzal hártják el a vajdai restauráció veszélyeit.

Ha az 1261. évi valódi és hamis privilégium tartalmát egybevetjük, nem maradhatunk kétségben afelől, hogy a hamisítványok éle elsősorban a vajda ellen irányult. Amíg ugyanis a valódi oklevél csupán annyit mond, hogy a désiek, Ernye bán levele értelmében, mentesek a szolnoki ispánságot

³⁹ Ub. I. 373.

⁴⁰ Wertner Mór, *Szécsényi Tamás erdélyi vajda. 1299–1354.* EM. 1893. 119–134.

⁴¹ Anjou O. II. 118–119.

⁴² Wertner, i.m. EM. 1893. 124.

is viselő vajda joghatósága alól és pereikben saját villicusuk ítél. a hamis privilégium a következő újabb előnyöket biztosítja a désieknek: 1. Mentesség a vajdai descensus alól. Ha a vajda Désre jön, kíséretével együtt a várgazdasághoz tartozó területre, ne pedig a polgári városrészbe szállásolja be magát. 2. A király sójának szállítását illetően a désiek helyzete azonos a désaknaiakéval. 3. A désiek szárazon és vizen csak a felét fizetik a vajdai vámnak. 4. A vajdák és a kamaraispánok beavatkozásától mentes szabad kereskedelem télen a polgárok által vásárolt sóval. 5. Körülírja Dés határait.

A hamis oklevél kiváltságbővítéseinek öt pontja közül tehát három közvetlenül, kettő pedig közvetve Désnek a vajdai joghatóság alóli mentességét hangsúlyozza. A sószállításban a désaknaiakkal való azonos helyzetük hangoztatása ugyanis ismét a vajdai beavatkozásokkal szemben ígért a désieknek védelmet. A szomszédos Désakna ti. a vajdától valóban minden tekintetben mentesítő, hiteles kiváltságokkal rendelkezett.⁴³ Ezzel az utalással Dés a fejlődése szempontjából annyira fontos sókereskedelmet a vajdával szemben Akna kiváltságainak a védelme alá kívánta helyezni.

A határjárást nemcsak azért iktathatták a désiek hamisítványukba, hogy a szétbomlott belsőszolnoki várbirtok szomszédos falvainak az új gazdáival szemben vitathatatlanra tegyék határaikat. Ez is fontos szempont lehetett, hiszen a désiek 1325 októberében Belsőszolnok megye megbízottaival minden valószínűség szerint már az 1261-es hamisítványnak az 1310-es konfirmációja alapján járatták ki városuk határát.⁴⁴ Az 1261. évi hamisítvány szövegét bővítő, 1236-ra keltezett oklevélnek az egyik passusa azonban arra figyelmeztet, hogy a határok biztosításának általános igényén kívül más közvetlen okuk is lehetett a XIV. század elejei désieknek a határleírás oklevélbe foglalására. A villicus jogkörét részletező 1236-os változat ugyanis nem elégszik meg annak a kimondásával, hogy a faluban felmerülő perek a bíró elé tartoznak, hanem kiegészíti ezt azzal a különben egészen természetes dologgal, hogy a földjeik határain belül támadt ügyekben is ő ítél.⁴⁵ A határ emlegetése éppen a bíraskodási autonómiával kapcsolatosan arra mutat, hogy a désiek e határleírás által a vajdával szemben is teljesen tiszta helyzetet kívántak teremteni. Erre ugyanis Dés esetében, ahol a kiváltságos városi telep mellett a XIV. század elején még fennállott a királyi várispánság egykori conditionarius népeinek a vajda alá tartozó külön települése, valóban nagy szüksége lehetett a polgárságnak.

Az ismertetett összes hamisítványok tehát annak a küzdelemnek a kedvező eldöntése érdekében készültek, amelyet „Désvár” a Szolnok megyében az ispáni hatalmat is gyakorló vajda iurisdictioja ellen folytatott a XIII–XIV. század fordulóján. Azt várta, hogy a várgazdaság keretei közül végérvényesen kiszakadva, a sókereskedelem segítségével elindulhat ő is a városi fejlődésnek azon az útján, melyen a szomszédos Désakna járt. Amikor aztán ez a harc eredménnyel lezárult, e hamisítványok is eltűntek Dés jogvédelmének fegyvertárából. Utoljára 1349-ben hivatkoztak rájuk,

⁴³ Ub. I. 169–170.

⁴⁴ Uo. 397–398.

⁴⁵ „... causas usque metas terrae eorum actas et habitas...” Uo. 66.

Rex datus dei gra Engarie. Dalmaacie. Croacie. Et an
si fuerit presens scripta inspectis salute in omnium
probitate laudata est in prosperis et in adversis prosequi
Proinde ad amissionem tam presencium quam posterorum nomi
nacione et fidelis nri et si ~~quodammodo~~ malicie
laudabili exhibuit et deuote et hospitalitate nob in ipsa
peticione eiusdem magri Nicolai et consanguineorum suorum
admissimus atque concessimus ut pro singulis annis plen
iuxta concessione antiquorum Regum Engarie prede
dari consuevit et persolui de cetero duo denarii pro

Rex datus dei gra Hungarie Dalmaacie
presencem regnum inspectis salutem in omnium
respondere grasse ut ipsi exemplo reliqui ad fide
presencium partem suorum hanc fore volumus p
fidelis nri de vobis inferon que nobis in nri
fili Alardi sine heredi masculini sexus datus

amikor János fia Andrást rávették, hogy mondjon le a király által jogellenesen neki adományozott bíróságról.⁴⁶

Jóllehet a részletek már nem rekonstruálhatók, a hamisítások körülményei arra mutatnak, hogy Dés feltörekvő lakói ezt a harcukat a környező feudális világgal szemben nem egyedül vívták, hanem szövetségesként mellettük állt Désakna bányász-népe. 1320. május 4-ről való az első okleveles emléke ennek a szövetségnek.⁴⁷ Ekkor Dészvár és Désakna közösen szerzett Károly Róberttől kiváltságlevelet arra, hogy a falai közé költözés szabadságukat befogadhasa. Már ennek az oklevélnek olyan a szövegezése, mintha a két városnak a régi királyoktól kapott kiváltságai azonosak lennének. Korábban kialakított taktikájuk szerint járt tehát el az egymásra utalt két szomszédos városka akkor is, amikor a Tamás vajda restaurációs tevékenysége által szorongatott dészváriakat a dészaknaiak saját kiváltságlevelüknek mintaként való átengedésével hozzásegítették, hogy megfelelő privilégiumot hamisíthassanak maguknak.

Aligha lehet ugyanis kétséges, hogy a két dési hamisítvány azért készült éppen Béla és István király nevére, mert Dészaknának ezektől az uralkodóktól valók voltak a régi kiváltságlevelei. Ezek a privilégiumok ugyan elvesztek az 1285. évi tatár betörés alkalmával, a III. Endre által 1291-ben kiküldött nyomozóbizottság azonban hitelesen igazolta egykori létüket — amint az az új konfirmáció narrációjából kitetszik.⁴⁸ Az István nevére készített hamisítvány dátumát az határozta meg, hogy Désznek 1261-ből volt Istvántól egy valódi oklevele. Az onnan átvett keretet aztán igyekeztek egyéb okleveleikből és az aknai privilégiumból kölcsönzött tartalommal kitölteni. Az 1236-os oklevél pedig ennek az 1261-es hamisítványnak egy visszadatált változata csupán. A keret hibái (dátum és cím!) ez esetben onnan eredhetnek, hogy bár a hamisító mintaoklevele az 1250-es évekből való lehetett, ő

⁴⁶ Géresi Kálmán, *A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Bp., 1882. I. 178.

⁴⁷ Ub. I. 346. — Dész és Dészakna szövetségéről, közös akcióiról főként a XIV. századból maradtak adatok (Ub. II. 246–247, 289–292, 304). Kettőjük közül kezdetben Dészakna lehetett a tekintélyesebb. Miután azonban Dész önállósulhatott a vajdától, a kereskedelem révén fölébe emelkedhetett bányaváros társának. A század közepén már Dész segítette az aknaiakat, hogy a némai nemesekkel folyó félévszázados birtokperüket kedvezően befejezhessék. (Kádár József — Tagányi Károly, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Dész, 1900. III. 222, II. 141–142. — Ub. II. 91–92.) 1366-ban a két város kereskedői közösen kaptak oltalomlevelet a királytól, a következő évben pedig a káptalan együtt járta ki a határukat (Ub. II. 246–247, 291–292).

A két város történetéből különben nemcsak ez a hamisítással kapcsolatosan feltételezett egyetlen eset hozható fel arra, hogy egymás jogi bizonyítékait kölcsönösen felhasználták. Pl. 1471-ben Mátyás király, megújítva Dész és Akna lakóinak vámkedvezményét, Dészakna 1291. évi kiváltságlevelére hivatkozik (Dész város lvt., nr. 5C. „... ex litteris et privilegiis condam excellentissimorum principum, divorum scilicet regum Hungariae, praedecessorum nostrorum et signanter condam domini Karoli similiter regis Hungariae, sigillo suo duplici inpendenti communiter, privilegium condam domini Andreae consimiliter regis Hungariae confirmative in se habentibus, coram nobis in specie productis...”) A XV. századi megerősítés névhasználata (Dees et Akna!) azt sejteti, hogy a polgárok érvelése szerint a régi kiváltság érvénye azért volt kiterjeszhető Désre, mert az 1291. évi oklevél *Dészakna* megnevezésében Aknán kívül Dész is benne foglaltatik. Dész és Dészakna együttműködését nagyon előmozdította, hogy mindkét város közvetlen felettese a Désen székelő sókamara-ispán lett. A közös jogvédelem mellett szól különben az is, hogy Dészakna okleveleit régtől fogva a jelentősebbé vált Dész levéltárában őrzik és őrzik jelenleg is.

⁴⁸ Ub. I. 169–170. — A tatárbeütés idejére vonatkozóan l. Szabó Károly, i.m. 117–121

minden áron a tatárjárás előtti ellenőrizhetetlen időkből kivánta eredeztetni a város kiváltságait.

Az 1310. december 8-i hamis konfirmáció készítésére azért volt a désieknak szükségük, mert hamisítványaikkal a vajdánál csak abban az esetben remélhettek sikert, ha azok jogérvényét az akkori uralkodó valamilyen megerősítésével igazolhatják. Egy ilyen királyi konfirmáció egyszerűen elnémitott a hamisítványokkal szembeni minden esetleges gyanút és okvetetlenkedést. Ezért került sor az 1310. december 8-i oklevél hamisítására. Ez a hamisítvány bizonyára szintén azért készült éppen erre a dátumra, mert esetleg Désnek, de Désaknának mindenestre, ugyanerről a napról volt Károly Róberttől egy valóban hiteles megerősítése privilégiumáról.⁴⁹

A dési polgárok a körülmények gondos mérlegelése alapján dolgozták ki merész akciójukat, amellyel hamisítványaik részére a hitelesség látszatát meg akarták szerezni. 1322-ben Désen még jól emlékezhettek, hogy az új király mindjárt Erdély meghódoltatásakor mekkora érdeklődést mutatott a jól jövedelmező sóbányászat kérdései iránt. Károly Róbert 1310 őszén tett legelső erdélyi útja alkalmával minden bizonnyal járt Désen, hiszen Lászlóval, a lázadó vajdával ennek az évnek a tavaszán kötött egyezségben a visszaadandó erdélyi királyi jövedelmi források közé a dési sóaknákat szintén felvette.⁵⁰ Az egregyi vámkiváltság és a dési ágostonrendi barátok javára tett adománya szintén azt sejteti, hogy e látogatása alkalmával a király valóban foglalkozott a dési sóbányászat és sókereskedelem kérdéseivel.

A désiek egész taktikája tehát két egyszerű és józan feltételezésen épülhetett fel: 1. a király emlékezni fog, hogy első erdélyi útja alkalmával a dési sóbányászattal kapcsolatos kiváltságokat megerősített, 2. arról azonban, regisztrum-vezetés hiányában,⁵¹ sem őneki, de még a kancellária

⁴⁹ A Károly Róbert-féle 1310. december 8-i konfirmáció szövegét a kolozsmonostori konvent 1447-ben kelt hártya transsumptuma őrizte meg számunkra (Dés város lvt., nr. 35. — Ub. I. 298—299). Ebből a transsumptumból azonban a megerősítés dátuma hiányzik, mert a konventi nótárius az átfírt oklevél egész záró részét kifejejtette, vagy kihagyta. Az 1447. évi átfírási célja ugyanis nem az 1310-es, hanem az abban foglalt 1291-es privilégium reprodukálása volt. A konfirmáció keltezését azonban a dátum hiánya ellenére is 1310. december 8-ra tehetjük. Nemcsak azért, mert egy másik oklevél bizonyossága szerint (Ub. I. 298) ezen a napon a király dési ügyekben intézkedett, hanem mert az ismertetett körülmények között a dési hamisítóknak készítményüket a király egy hasonló tárgyú valódi okleveléhez kellett kapcsolniuk. A dési koholmányok hamis konfirmációjának a dátuma azért lett éppen 1310. december 8, mert Károly Róbert valóban ekkor intézkedett a dési ügyekben és ekkor erősítette meg az aknaiak kiváltságait is.

Az 1310-es désaknai átfíró oklevelet csonkán őrző 1447. évi konventi transsumptummal kapcsolatosan nem hagyható említés nélkül, hogy Károly Róbert titulусában felcseréli a *rex Cumaniae Bulgariaeque* cím szokott sorrendjét. Ezt azonban a különben is elég hanyagul dolgozó nótárius sietségének kell betudni. Az 1447-es átfíratot készítő jegyző jellegzetesen hányaveti, könyvrásra emlékeztető kézírása ugyanis ismeretes a megelőző évekből Vizaknai Miklós alvajda, majd pedig a kolozsmonostori konvent okleveleiből.

A désaknai 1391. évi privilégiumot és Károly Róbert 1310. évi megerősítését a fenti szabálytalanságok ellenére hiteleseknek kell elfogadni, mert Mátyás király 1471. március 12-i oklevelének bizonyossága szerint (vö. 47. jegyzet!) régebben nemcsak ez a hibás transsumptum, hanem a függőpecsétes eredeti is megvolt Dés levéltárában.

⁵⁰ Ub. I. 295—296. — Vö. Pór Antal, *László erdélyi vajda. 1291—1315.* EM. 1891. 433—481. — Uö. *Az erdélyi vajdák sorozata a XIV. század végéig.* EM. 1893. 1—22.

⁵¹ Szentpétery, *Magyar oklevéltan* 181—182.

esetleges akkori tisztviselőinek sem lesz biztos az emlékezése, hogy 1310-ben a két szomszédos és hasonló nevű sóbányász városka közül Désnek, vagy Désaknának, vagy esetleg mindkettőnek erősítette-e meg a kiváltságait. Ha a király, vagy a kancellária emlékezni fog egy korábbi megerősítésre, akkor — okoskodhattak tovább a désiek — arra való hivatkozással mentesülni fognak hamisítványaiknak átírás végett eredetiben való bemutatásától. A korábbi konfirmációra utaló, általánosságban mozgó új megerősítés aztán legitimizálja az 1310. december 8-ra keltezett hamisítványt és a benne átírt 1261-es koholmányt. Egyébként is egy ilyen oklevelet már meg lehet úgy fogalmaztatni, hogy abba bekerüljön valamilyen utalás a Béla és az István nevében készített hamisítványokra. Ha viszont számításuk nem válna be és a kancellária kíváná a megerősíteni kért 1310. december 8-i konfirmáció eredetijének a bemutatását, akkor a désiek még mindig benyújthatják az 1261. évi valódi oklevelük megerősítését, illetve ilyen hiányában a désaknaiaknak adott megerősítést. Korábbi együttes akciókra, a névazonosságra (Dés aknája!) való hivatkozással még ebben az utóbbi esetben is vitathatják, hogy annak az oklevélnek az érvénye rájuk szintén áll.

A désiek elképzelése helyesnek bizonyult. Károly Róbertnek valóban voltak bizonyos emlékei első erdélyi útjáról a dési sóbányákkal kapcsolatosan. Ezek azonban, tekintetbe véve Erdély akkori zűrzavaros viszonyait és azt, hogy e tartomány a király előtt addig teljesen ismeretlen volt, semmiképpen sem lehettek pontosak és határozottak. Amikor tehát a dési kiküldöttek 1323 májusában az első erdélyi út emlékeit felújítva, kérésükkel előállottak, kiadatta a kért mandátumot, amelyben általánosságban utasította a vajdát a désiek privilégiumainak tiszteletbentartására. Ez az oklevél azonban félreérthetetlenül úgy utalt a Béla és István nevében készített friss hamisítványokra, mint a désiek kiváltságainak az alapjára.⁵² Erre hivatkozva aztán a désiek most már nyugodtan előállhattak mind az 1310-es hamis konfirmációval, mind pedig az 1236. és 1261. évi hamisítványokkal. A hamisítók terve tehát sikerült.

Érdekes lenne megállapítani, hogy ez a meglehetősen agyafúrt hamisítási akció személy szerint kinek a munkája volt. Adataink erre vonatkozóan hallgatnak ugyan, de az írásbeliség akkori állapotát ismerve, bizonyosnak vehetjük, hogy a hamisító klerikus, még pedig a királyi kancellária mechanizmusát meglehetősen ismerő, tanultabb egyházi személy kellett hogy legyen. Gyanakodhatunk tehát a városi plébánosra, de még inkább az augusztinus kolostor valamelyik szerzetesére. Feltűnőnek kell tartanunk ugyanis, hogy a Fejérmél olvasható 1310. december 8-án kelt hamis konfirmáció egyetlen keltezése ugyanaz, mint a Károly Róbert által a dési augusztinusok javára ugyancsak akkor tett jelentős sóadományról szóló, egyébként szintén nem hibátlan szövegezésű oklevél.⁵³ Természetesen e két oklevél kétségtelen kapcsolata sem mond többet, mint hogy a hamisítónak a dési augusztinusok oklevelei is rendelkezésére állottak. A hamisítványnak az egregyi oklevél

⁵² Ub. I. 373. „... *magnam libertatum praerogativam in privilegio nostro, quod privilegia dominorum Belae et Stephani quondam illustrium regum Hungariae praedecessorum nostrorum carissimorum jelicium recordationum, se habere declararunt nostrae maiestati...*”

⁵³ Uo. 298.

írását utánzó ductusai is azt bizonyítják, hogy a désieknek tényleg volt a kezük között a királyi kancelláriából 1310. decemberében kibocsátott valamilyen oklevél és ezt használták fel mintául.

Összegezve a fenti vizsgálódások eredményeit, véglegesen a hamisítványok közé kell utalnunk az 1236-os és az 1261-es bővebb privilégiumot, valamint mindkét 1310. december 8-ra keltezett konfirmációt. További kutatás látszik szükségesnek IV. László 1290. május 21-i oklevelével kapcsolatosan.⁵⁴ Bár így a dési okleveleket a jövőben nélkülöznünk kell az erdélyi ipar- és várostörténet XIII. századi fejezetének különben sem gazdag bizonyító anyagából, a hamisítás idejének és körülményeinek a tisztázása után most már mégsem kell teljesen lemondanunk róluk. Bizonyos korlátok között, óvatosan e hamisítványok több részletét továbbra is felhasználhatjuk, de természetesen nem a XIII. századra, hanem a XIV. század második évtizedére vonatkoztatva. Mert a désiek nemcsak a határjárást illetően, hanem más tekintetben is a hamisítás idejének tényleges állapotait igyekeztek az előző századba visszavetítve hitelesebbé tenni.

A dési oklevélhamisítások érdekes pillanatfelvételt nyújtanak a születő erdélyi városok és a feudalizmus harcának a kulisszatitkairól. Így szemlélve a dolgot, nyerik el a fenti oklevél-kritikai vizsgálatok a maguk jelentőségüket történetkutatásunk szempontjából.

Bolyai Tudományegyetem
Egyetemes történelmi tanszék

НОВЫЕ ДАННЫЕ К КРИТИКЕ САМЫХ ДРЕВНИХ ЛЬГОТНЫХ ГРАМОТ ГОРОДА ДЕЖА.

(Краткое содержание)

Уже Сентпетри Имре, исходя от особенностей, несоответствующих с канцелярскими обычаями, как и от анахронизмов, замеченных среди внутренних отличительных знаков льготных грамот города Дежа 1236 и 1261 гг., выразил своё подозрение, что эти документы фальшивы. Установление этих фактов было сделано без того чтобы Сентпетри Имре справился с подлинником этих двух документов. Исследования, произведенные автором в связи с внешними отличительными знаками этих документов, подтверждают обоснованные сомнения Сентпетри Имре.

Отсюда следует, что привилегии 1236—1261 гг. являются частью целой серии подделок, совершённых между 1310 и 1323 гг.

Целью этих подделок должно было быть намерение доказать освобождение Дежа — который благодаря своей торговли солью стал городом — из под авторитета трансильванского воеводы.

С той же целью, желая освободиться от феодальной зависимости, буржуазия города Дежа совершила другие две подделки, подделывая от имени Карла Роберта два диплома от 8 декабря 1310 года.

⁵⁴ E szövegek megtalálhatók: Ub. I. 65—66, 84—86, 166. 297—298. — CD. VIII/7.95

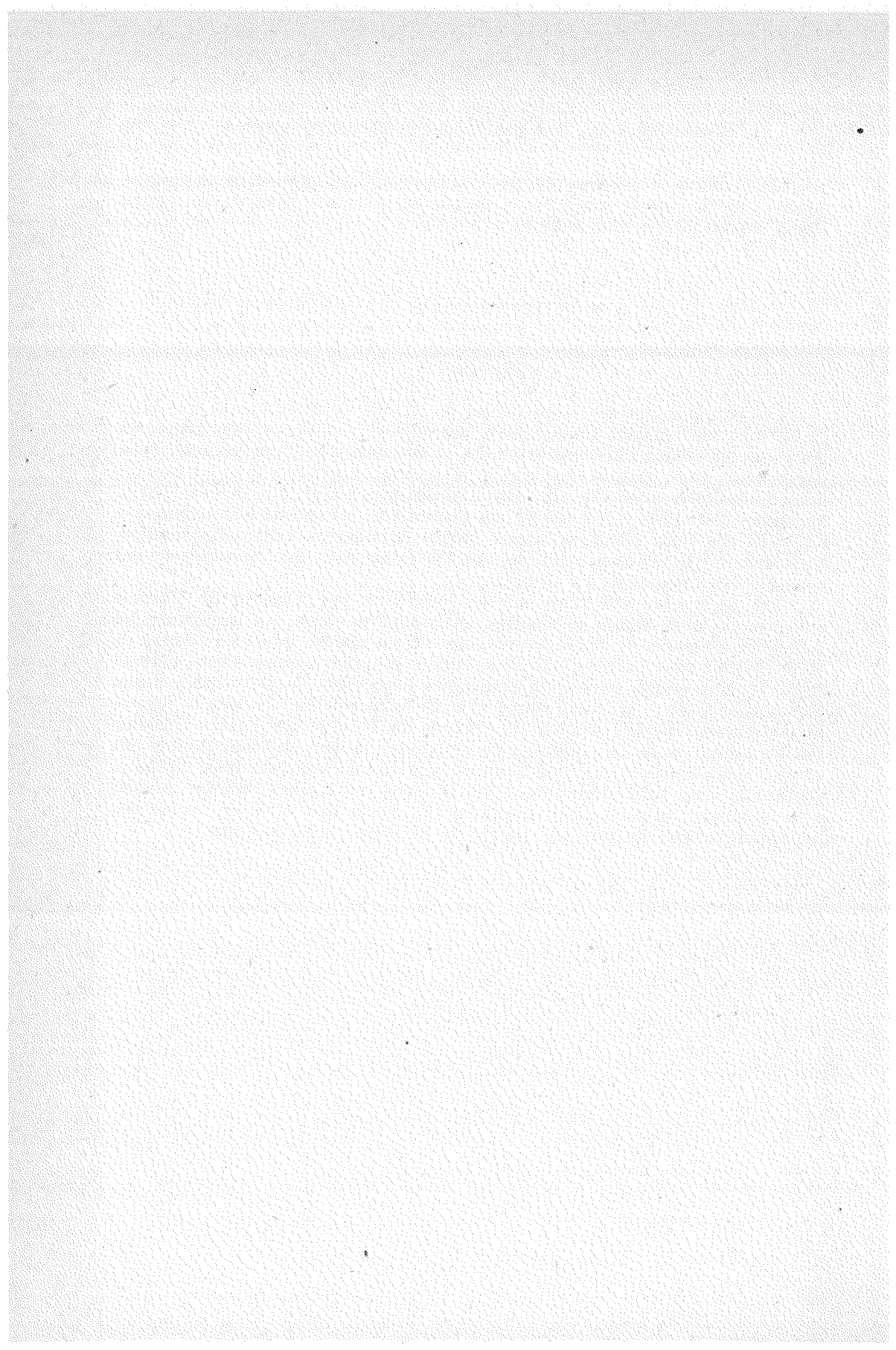
Дальнейшие исследования должны выяснить, не относится ли диплом короля Ласло I от 21 мая 1290 г., выданный в пользу буржуазии города Дежа, к этой же серии подлогов.

NOUVELLES CONTRIBUTIONS À LA CRITIQUE DES PLUS ANCIENNES PATENTES DE LA VILLE DE DEJ

(Résumé)

Les patentes (lettres de privilège) de la ville de Dej portant les dates de 1236 et 1261 étaient généralement considérées comme les plus anciennes données concernant l'histoire des villes et des mines de Transylvanie. Déjà Szentpétery Imre partant des caractéristiques incompatibles avec les usances des chancelleries ainsi que des anachronismes pouvant être relevés parmi les signes distinctifs intérieurs de ces documents, a exprimé le soupçon que c'étaient des faux (*Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, n-os 618, 1784). Ces constatations ont été faites sans que Szentpétery eût consulté ces documents en original.

Les recherches effectuées sur les originaux par l'auteur de l'article concernant leurs signes distinctifs extérieurs ne font que confirmer les judicieux soupçons de Szentpétery Imre. Il en résulte que les patentes de 1236 et 1261 font partie d'une série entière de faux commis entre 1310 et 1323. Le but de ces faux a dû être, après l'ascension de Dej — grâce à son commerce du sel — au rang d'une ville, de lui permettre de faire la preuve de son exemption de l'autorité du voïvode de Transylvanie. Dans le même but les bourgeois de Dej désireux de se dégager de leur sujétion féodale ont commis deux autres faux en falsifiant au nom du roi Charobert deux diplômes portant la date du 8 décembre 1310. D'autres recherches devront établir si le diplôme du roi László (Ladislas) IV, du 21 mai 1290, en faveur des bourgeois de Dej ne fait pas partie de la même série de faux.

AZ 1437-ES FELKELÉS KIROBBANÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

PATAKI JÓZSEF

A hűbéri kizsákmányolást s annak egyre súlyosbodó terheit tovább viselni nem hajlandó román és magyar parasztok első nagyméretű felkelésének, sajnos, még ma sem sikerült minden részletét tisztázni. Az újabban előkerült adatok és az ezek nyomán jelentkező felismerések fényénél most szeretnők a felkelés kitörésének egyes kérdéseit újra megvizsgálni és e mozgalommal kapcsolatos eddigi ismereteinket helyesbiteni, illetőleg egyes mozzanatok tisztázásával gazdagítani.

1.

Immár több mint száz éve az 1437-es parasztfelkelés kirobbanását a történetírók túlnyomó része Kardos János névvel hozza szoros kapcsolatba. Őt tartva a mozgalom kezdeti vezérének. E felfogás abban leli magyarázatát, hogy a kérdéssel foglalkozó történészek egy-két kivételtől eltekintve fenntartás nélkül elfogadták Kemény József közlését.¹ E szerint pedig a Fehér megyei parasztok indították meg a felkelést akkor, midőn Kardos János vezetésével 1437 áprilisában megrohanták a szász székeket. A mult századi történetkutatók között nagy tekintélynek örvendő Kemény József 1846-ban megjelent tanulmányának ez adatával szemben semmi kétely nem merült fel s annak hitelességét az 1930-as évekig senki nem vizsgálta meg.

Lássuk, mit is tudunk Kardos Jánosról, illetve mit őriztek meg vele kapcsolatban a korabeli források.

Az erdélyi parasztok 1437—38. évi felkeléséről a két kolozsmonostori egyezmény szövegén kívül kevés okleveles anyag áll rendelkezésünkre. A felkelésre vonatkozó okleveles anyag tekintetében mutatkozó sajnálatos szegénységet még súlyosbítja az is, hogy magára a felkelésre nézve a közeli elbeszélő források sem valami bőbeszédűek. Ennek ellenére már első pillanatra is feltűnő, hogy Kardos János neve sem a kolozsmonostori egyezmények szövegében, sem a ránk maradt elbeszélő forrásokban nem szerepel. Mindössze egyetlen missilis szól róla, illetve arról a felkelésről,

¹ Ueber der Bauernaufstand und über den wechselseitigen Schutzvertrag der drei ständischen Nationen Siebenbürgens. 1437—1438. Id. A. Kurz, Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens I. Kronstadt, 1846. II. 357. köv.

amelynek ő a „fővezére”. A papírra írt levél eredeti példányát a Nagyszombeni Állami Levéltár őrzi; erről készült a mellékelt fényképmásolat. A levél teljes szövegét Gustav Gündisch közölte 1937-ben,² tartalmi kivonata azonban már a XIX. század elejétől ismeretes volt. A levélben Léspedes Loránd erdélyi alvajda válaszol a szombeni magistratus, illetve a hét százsz szék fegyveres segítséget kérő soraira. A missilisre Eder József Károly hívta fel a figyelmet 1803-ban kiadott nagybecsű munkájában.³ Eder a százsz vagyonos rétegek gazdasági helyzetét rámutatott a gyakori támadásokra, amelyeknek ők — mint tudjuk éppen osztályhelyzetük következtében — ki voltak téve. Az őket ért támadások bizonyítására idézte tehát Eder ezt a levelet, megadva annak keltét is a következőképpen: „Scripta in Dewa fer. sexta prox. post fest. s. Georgii m. anno etc. XVII. (1437?)”.

Amint Eder közléséből is látható, a levél az ezres és a százsz feltüntetése nélkül, az ún. „kis évet”⁴ jelölve, az aránylag ritkán használt keltezésformát őrizte meg. Valószínűnek tartjuk, hogy ez a körülmény, de még inkább az 1437-es felkelést megelőző parasztmegmozdulások ismeretének hiánya készítette Edert arra, hogy a levélben leírt eseményt az általa is ismert 1437-es felkeléssel hozza összefüggésbe. Eder azonban óvatosan járt el, s a levél kelte után csupán zárójelben és megkérdőjelezve közölte az 1437-es évet.

Az 1437-es parasztfelkelést behatóan Kemény József tanulmányozta első ízben, már idézett munkájában. Ő elsősorban a fennmaradt okleveles anyagot elemezte azért, hogy annak alapján rajzolja meg a felkelés lefolyását. Különös figyelmet fordított Léspedes Loránd alvajdának Eder által jelzett levelére. Meglepő azonban, hogy Kemény e tanulmányában így közli a levél keltét: „Scripta in Dewa feria sexta proxima post festum S. Georgii 1437.” Kemény tehát a keltezés évét önkényesen megváltoztatta és az alvajda levelében leírt eseményeket már minden fenntartás nélkül 1437-re tette. Sajnálatos, hogy eközben Ederre hivatkozik, ami által azt a benyomást kelti, mintha Eder közlésében is ugyanaz a keltezés szerepelne.

Meglepőnek tartjuk Keménynek ezt a közlési módját, annál is inkább, mivel átnézve gazdag forrásgyűjteményét,⁵ a *Diplomatarium Transilvanicum. Supplementum III.* kötetében (a ceruzával számozott 195. lapon), ezt a sajátkezű bejegyzését találtuk: „(1437) Dewa feria 6 prox. post fest. S. Georgii, anno etc. XVII. Lorandi Léspedes vicevajvodae Tranni Literae ad Saxones, quibus auxilium promittit contra malefactores, spoliatores, Saxones infestantes, quorum principalis capitaneus est Kardos János”.

² Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1937. IV. 1807. sz.

³ *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transsilvaniae (sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis)*. Cibini, 1803. 99.

⁴ Fr. Pall, *Cronologia documentelor privind Transilvania (sec. XI—XV.)* Id. *Documente privind istoria României. Introducere*. București, 1956. I. 452.

⁵ Kemény József gyűjteményét az RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltárában őrzik.

Ez a bejegyzés mutatja, hogy Kemény ismerte az alvajda levelének helyes keltét, sőt az általa is zárójelbe tett 1437-es évszámból arra következtethetünk, hogy tudott Edernek az 1437-es évvel kapcsolatos kétékezdéséről is.

Mindezt figyelembe véve újból és még határozottabban felmerül az a kérdés: mi készítette Keményt arra, hogy a missilisben leírt eseményt az 1437-es parasztfelkeléssel hozza szoros összefüggésbe? Szinte felesleges megjegyeznünk, hogy a missilis keltének megváltoztatásához sem Keménynek, sem bárki másnak nem fűződött semmi személyes érdeke. A levél minden kétely jelzését mellőző utóbbkeltezésével Kemény ugyanis nem teremtett senki számára semmilyen új jogcímet, és nem nyitotta meg az útját vagyonszerzési lehetőségeknek. Úgy véljük, nem járunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy Kemény, éppen úgy mint Eder, nem ismerve az osztályharc különböző megnyilvánulási formáit, el sem tudta képzelni a parasztok szüntelen harcát, amelyet kizsákmányolóikkal éppen ezekben az évtizedekben egyre erőteljesebben vívtak. Minthogy Kemény az ellenállásnak csak egy kimagasló formájáról, az 1437-es felkelésről tudott, Eder óvatos kérdőjelezését teljesen figyelem kívül hagyva, ehhez a felkeléshez költötte az 1417-es megmozdulást is, feltételezve inkább a missilis hibás keltezését. Ezek után Kemény az általa fenntartás nélkül 1437-ből keltezett forrás alapján megállapította, hogy az erdélyi parasztok felkelése ez év áprilisában kezdődött.⁶ Tanulmánya nyomán természetesen Kardos János is bekerült az 1437-es felkelés vezetői közé. Így aztán Kemény révén Kardos János neve széles körben ismertté vált és szinte minden 1846 után írott történeti munkában⁷ Budai Nagy Antaléval,

⁶ Kemény, i. m. 358.

⁷ Csak tájékoztatásul adjuk itt az általánosabban ismert műveket, aszerint csoportosítva őket, hogy szerzőik elfogadták-e az 1437-es felkelés kirobbanásával kapcsolatban Kemény közlését, vagyis az események megindulását Kardos János személyével kötötték össze, (A) vagy Keményt figyelmen kívül hagyva nem is tettek említést Kardos Jánosról (B):

(A) Teleki József, Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1852; Kővári László, Erdély történelme. Pest, 1859; Szilágyi Sándor, Erdélyország története. Pest, 1866; Jakab Elek, Kolozsvár története. Buda, 1870; Horváth Mihály, Magyarország történelme. Pest, 1871. II. kiad.; Gh. Barițiu, Despre resbelul civil transilvan din anii 1437–1438. Id. Studii și articole publicate de I. Lupaș, Sibiu, 1912; Németh Gy. Kálmán, Az 1437-i parasztlázadás és az erdélyi három nemzet uniója keletkezésének története. Nagybánya, 1885; Szilágyi Sándor, A magyar nemzet története. Budapest, 1895; Gombos F. Albin, Az 1437-ik évi parasztlázadás története különös tekintettel a jobbágyi viszonyokra s a huszitizmusnak hazánkban való elterjedésére. Kolozsvár, 1898; Acsády Ignác, A magyar jobbágyság története. Budapest, 1908; Ioan Russu Șirianu, Iobăgia. Arad, 1908; N. Iorga, Istoria Românilor. București, 1937; Szabó István, Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Budapest, 1948; Geréb László–Székely György, A magyar parasztháborúk irodalma (1437–1514). H. n., 1950. Heckenast Gusztáv–Incze Miklós–Karácsonyi Béla–Lukács Lajos–Spira György, A magyar nép története. (Rövid áttekintés) H. n. 1953. III. kiad.; Elekes Lajos–Léderer Emma–Székely György, Magyarország története. I/1. Budapest, 1957.

(B) Szalay László, Magyarország történetc. Lipcse, 1852; A. Papiu Ilarianu, Istoria Romanilor din Dacia Superiore. Viena, 1852, II. kiad.; A. Treboniu Laurianu, Istoria Romanilor. Bucuresti, 1873. IV. kiad.; G. D. Teutsch, Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. Hermannstadt, 1899. III. kiad. Tóth Szabó Pál, A cseh-husztai mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, 1917; C. C. Giurescu, Istoria românilor. București, 1940. III. kiad.; Csátrai Dániel, Román–magyar kapcsolatok, H. n. 1958.

Márton nyírségi jobbágyéval, valamint más parasztkapitányokéval együtt szerepelt.

Tekintetbe véve Kemény történetírói munkásságát és a maga korában elismert nagy szaktekintélyét, nem csodálkozhatunk azon, hogy tanulmányának eredményeit az 1437-es felkeléssel csak általánosságban foglalkozó korabeli és későbbi kutatók nyugodtan átvették. Annál feltűnőbb azonban, hogy a felkelést részletesen tárgyaló munkákban — és itt elsősorban Gombos F. Albinnak napjainkig is legjobb monografiáira gondolunk⁸ — nem kerültek ezek az adatok tüzetesebb vizsgálat alá. Gombos mindössze annyit jegyzett meg Kardos Jánossal kapcsolatban, hogy „neve a szamosmenti lázadás egyetlenegy oklevelében sem fordul elő...” és ebből levonta a következtetést: „Kétségtelen, hogy valamelyik összezsapás alkalmával életét vesztette.”⁹

Az 1437-es felkelés kitörésének körülményei, illetve Kardos Jánosnak ebben játszott szerepe változatlanul bekerült a XX. század első évtizedeiben megjelent művekbe is.¹⁰ Végre 1937-ben Gündisch, folytatva az erdélyi százszakra vonatkozó oklevelek kiadását, az Urkundenbuch IV. kötetében közzétette Lépes Loránd alvajda levelének teljes szövegét. Gündisch a levelet, keltezésének megfelelően, az 1417-es oklevelek közé sorolta és figyelmeztette a kutatókat Kemény tévedésére. Az általa közölt szövegből, amelyet a most közreadott fényképmásolat is alátámaszt, kiviláglik, hogy mind Eder, mind Kemény — ha ugyan Kemény egyáltalán megnézte az eredetit — hibásan olvasta a levél keltezésének más részét is, nevezetesen a napot jelölő *feria*-t. Az alvajda levelének helyes keltezése a következő: „Scripta in Dewa, feria *secunda* proxima post festum beati Georgii martyrís, Anno et cetera XVII^{mo}.” Az itt adott keltezés helyes feloldása után nyilvánvaló, hogy a levél 1417. április 26-án, nem pedig 30-án kelt, amint Edernél és Keménynél olvasható. Sőt Kemény szerint — amint láttuk — annak helyes keltezése 1437 (!) április 26. A levél keltének hibás feloldására, helyesebben annak önkényes megváltoztatására az erdélyi parasztfelkelésekről szóló könyvében utalt Ștefan Pascu is.¹¹ Úgy látszik, ezek a közlések elkerülték az utóbbi időben író történészek figyelmét, akik emiatt tévesen, még mindig Kardos János nevéhez kapcsolják a parasztfelkelés megindítását.¹²

Vizsgáljuk meg ezek után Lépes Loránd levelét abból a szempontból is, vajon nem merül-e fel tényleg olyan bizonyíték vagy érv, amelynek alapján a benne leírtakat az 1437-es felkeléssel kell összefüggésbe hoznunk?

⁸ Gombos, i.m. Érdekes, hogy Gombos könyvének V. fejezetében, amely Az 1427-ik évi unió és az Alsó-Fehér megyei lázadás címet viseli, hivatkozik nemcsak Kemény már tárgyalt munkájára és a Diplomatariumban lévő feljegyzésére, hanem Eder művére is anélkül, hogy még csak megjegyzést is tenne Lépes Loránd alvajda levelének keltével kapcsolatban. Ld. 73. 1. jegyz.

⁹ Gombos, i.m. 74.

¹⁰ Népszerűsítő munkákban néha Kardos Jakab nevééről is olvashatunk. A történeti forrásból igazolható Kardos János név helyett ezekbe nyilván pusztán elírásból került bele a Jakab keresztnév.

¹¹ Răscoale țărănești în Transilvania I. Epoca voevodatului. Cluj, 1947. 78.

¹² Geréb-Székely, i.m. 22; Heckenast-Incze — Karácsonyi — Lukács — Spira, i.m. 76; Elekes-Léderer — Székely, i.m. I. 208.

A levél, mint általában a missilisek, magán viseli a gyorsabb szerkesztés nyomait. Ez egyébként egészen érthető, hiszen ebben az esetben halogatásra valóban nem volt idő. A szász székeket ért támadás komoly voltát a levélben említett sürgős intézkedések is bizonyítják. Keltezésének formája ugyan elég ritkán használt, de nem szokatlan. Ezzel kapcsolatban utalunk arra, hogy két évtizeddel később, akkor, amikor a parasztnak felkelése már veszedelmes méreteket öltött, 1437. június 8-án, Tamási Henrik székely ispán a brassóiakhoz küldött levelében ugyanúgy keltez és ír alá.¹³

A levél írója, Lépes Loránd hosszú éveken át viseli az alvajdai tisztséget; ilyen minőségében 1417-ben éppen úgy részt vesz a közügyek intézésében, mint húsz évvel később, 1437-ben. Megvizsgálva tartózkodási helyét 1417 tavaszán, vagyis a levél írása körüli időben, a következő helyzetképet kapjuk: 1417. április 7-én Szentimrén keltez,¹⁴ április 19-én ugyanott,¹⁵ április 26-án mint tudjuk Déván van,¹⁶ de jelzi, hogy 29-én visszatér Szentimrére. Ugyanide hívja össze április 30-ra familiárisait és kéri a szászokat, hogy képviselőiket ők is erre az időre küldjék Szentimrére. Sajnos, Lépes Loránd tartózkodási helyére nézve éppen a kérdéses időponttól, április 26-tól, nem rendelkezünk az itt vizsgált oklevéllel kapcsolatban kielégítő bizonyító anyaggal. Azt tudjuk csupán, hogy május 8-án már ismét Szentimréről keltezve ír az erdélyi káptalannak.¹⁷ Ezután hosszabb szünet, közel két havi megszakítás következik.¹⁸ Hollétéről csak 1417. június 30-án szerünk tudomást, amikor újból Szentimréről keltez.¹⁹ Ugyaninnen kelt levelével intézkedik július 1-én²⁰ majd néhány nap múlva július 8-án is.²¹

Mint hogy a missilis hiteles voltában eddigi ismereteink szerint nincs okunk kételkedni, úgy véljük, annak sincs akadály, hogy az alvajda levelét, eredeti keltének megfelelően, 1417-re tegyük. Erre feljogosít a missilisnek paleográfiai szempontból való vizsgálata is, vagyis összevetése azokkal a ránk maradt írásos rendelkezésekkel, amelyeket az alvajda ezekben a hónapokban bocsátott ki. A felsorolt adatokból arra következtethetünk, hogy a Kardos-féle felkelés rövid ideig tartott. A szász patriciatus segítségére siető feudális csapatok aránylag hamar elfojtották a parasztnak ezt a megmozdulását is.

Kardos János szereplésének időpontjára vonatkozólag nem döntő, de mégis szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a brassói evangélikus főtemplom falikrónikája (*Breve Chronicon Daciae*) az 1437-es felkelésről a következőket őrizte meg: „MCCCXXXVII. Rusticorum tumultus in Trans-

¹³ „Scripta in Bezthercze, sabbato proximo ante festum beati Barnabe apostoli anno et cetera XXXVII°—Henricus de Thamasy, comes Siculorum et cetera” Urkundenbuch, IV. 2287. sz. Hasonló keltezésű missilist már a XIV. századból is ismerünk. Vö. Pall, i.m. 452 7. jgysz.

^{14,15} Wass család lvt. az RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltárában.

¹⁶ Urkundenbuch, IV. 1807. sz.

¹⁷ Mikó-Rhédey család lvt. az RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltárában. (Az Erd. káptalan 1641. április 25. átiratából).

¹⁸ Ez idő alatti hollétének a számomra hozzáférhető egykorú oklevelekben nem kaptam nyomát. Igen valószínűnek tartom azonban, hogy a középkori oklevelek ilyen irányú figyelmes vizsgálata nyomán ez az időszak is újabb adatokkal fog gazdagodni.

¹⁹ Urkundenbuch, IV. 1816. sz.

²⁰ Uo. 1818. sz.

²¹ Wass család lvt.

silvania, ducibus Antonio et Martino”²². A falikrónika keletkezésének pontos évszámát nem ismerjük, legkorábbi időpontja 1535 lehet s így bizonyító ereje nem sok. Mégis, mivel olyan eseményt rögzített, amely a szászokat is közléről érintette, ha Kardos János valóban akkor, vagyis 1437-ben támadt volna a szász székekre, nehéz elképzelni, miért ne említette volna meg. Úgy véljük, ha a falikrónika összeállítója tudott az 1437-es felkeléssel kapcsolatban a szász székektől távol eső nyírségi parasztfelkelésről és annak vezetőjéről, sokkal inkább ismerhette Kardos János nevét.

A fentiekben megvizsgáltuk a Kardos János névvel összefüggő parasztmegmozdulás emlékét számunkra megőrző missilist. Mivel ennek keletkezésével kapcsolatban Kemény tévedése nyilvánvaló, nyugodtan állíthatjuk, hogy a Kardos János által vezetett parasztmozgalom 1417-ben, nem pedig a két évtizeddel későbbi nagy felkeléssel egy időben zajlott le. Következésképp, az erdélyi parasztok 1437-ben kitört felkelése nem Kardos János vezetése alatt indult meg.

2.

Az elmondottak után joggal felmerül ez a kérdés: mi történt 1437 tavaszán, helyesebben mit tudunk a nagyméretű parasztfelkelés kirobbanásáról?

Erre vonatkozó okleveles adataink, sajnos, nagyon szűkszavúak. Eddig szinte kizárólag az 1437. július 6-án Kolozsmonostoron kötött egyezményben elmondottakra voltunk utalva. Jelenleg azonban a felkelés kirobbanásával kapcsolatban igen értékes új részletekről is beszámolhatunk. Ezeket IV. Jenő pápa 1437. november 26-án Bolognában kelt, eddig érthetetlen módon csak regeszta formájában közölt oklevele őrizte meg.²³ Az oklevelet ismeretes regeszta-kiadványa számára Lukcsics Pál másolta le a vatikáni levéltár anyagából.²⁴ A pápa ez oklevelében felmenti Lépes György erdélyi püspököt a parasztfelkelés leverésében való részvételével netalán magára vont irregularitás alól.

Nem maradt fenn Lépes György öngazoló jelentése, de a pápa felmentő leveléből kiérzik, hogy szinte szóról szóra idézi a püspök jelentésében foglaltakat. E számunkra nagyértékű oklevelet olvasva megismerjük a Bábolna-hegynél vívott nagy csatát közvetlenül megelőző eseményeket. Minden kétséget kizáróan látjuk, hogy a felkelés a hűbérrendszer haszonélvezői ellen irányult és kirobbanása a tized behajtásakor elkövetett visszaélésekkel, helyesebben Lépes György püspök jogtalan követelésével volt összefüggésben.

Ennek az oklevélnek az ismeretében, valamint más források segítségével már határozottabban következtethetünk a felkelés megindulásának időpontjára. Bár a felkelés kirobbanásáról a Kolozsmonostoron kötött első

²² Quellen zur Geschichte der Stadt Konstanz IV. 2.

²³ Lukcsics Pál, XV. század: pápák oklevelei. Budapest, 1938. II. 505. sz.

²⁴ A lemásolt szöveget ld. a függelékben (1. sz.). Lukcsics gyűjtését ma a Magyar Tudományos Akadémia őrzi. Lukcsics másolatában akadt rá a teljes szövegre Bónis György és az arról készített másolatot szíves volt e sorok írójának közlésre átengedni. Szívességét e helyen is hálásan köszönöm.

egyezményben csak általánosságban esik szó, az események lefolyásának körülményeit mérlegelve, úgy véljük mi is, hogy a felkelés 1437 tavaszán, még pedig április végén vagy május elején indult meg.²⁵ Utalunk Tamási Henrik székely ispánnak arra az eddig kevés figyelemre méltatott levelére, amelyet 1437. június 8-án Besztercéről intézett a brassói magistratushoz. Az ispán a bármely pillanatban bekövetkező török támadástól tartva, kéri a brassóiakat, értesítsék őt haladéktalanul a Havaselvén tartózkodó törökök mozdulatairól, vagy esetleges támadásáról, hogy azonnal segítségükre siethessen. Ő kénytelen jelenleg Besztercén tartózkodni és ezt hozza a brassóiak tudomására.²⁶ Ez a levél, helyesebben Henrik ispán besztercei tartózkodása, szerintünk szoros összefüggésben lehet a Szamos mente és a vele érintkező területek parasztságának ekkor már nagyon veszélyessé vált felkelésével. E hónap utolsó napjaiban rohanják meg a földesurak csapatai a Bábolna-hegyen táborba gyűlt parasztokat, ezek azonban fényes győzelmet aratnak uraik fölött.

A felkelés kitörésének időpontját kutatva tekintetbe kell vennünk azt a semmiképp sem elmulasztandó tényt, hogy a fegyveres összeütközésből győztesen kikerülő parasztcsoportok száma — amint az a fentebb említett nagy fontosságú oklevél megfelelő részéből kiderül — igen tekintélyes volt. A különböző irányból, valamint különböző távolságról elinduló és egyre szaporodó parasztcsoportok gyülekezése nem történhetett máról holnapra, hanem heteket vett igénybe. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy maga a gyülekezés sem történt békés körülmények között. Ellenkezőleg, már ekkor is nem egyszer változó erejű és hevedésű összecsapásra került a sor. A falvakban fegyverre kelt és a Bábolna felé igyekvő kisebb-nagyobb parasztcsoportok előcsatározásának időszaka ez.

Másfelől azt is számításba kell vennünk, hogy a nagy veszélybe jutott földesurak mindent elkövettek a felkelés terjedésének megakadályozására és a már fegyverre kelt paraszttömegek minél gyorsabb leverésére. Nem nézhették tehát hónapokon át tétlenül a legnagyobb dologidőben birtokaikról felkerekedő és őket odahagyó parasztcsoportok gyülekezését és rájuk nézve végzetes kimenetelű számbeli gyarapodását. Éppen ezért bátran következtethetünk arra, hogy a július 6-án Kolozsmonostoron megkötött egyezményt kikényszerítő fegyveres összecsapásra amint fentebb jeleztük, június utolsó napjaiban került sor. A fegyveres összecsapás és a felkelés megindulása között viszont, az említett körülmények miatt, egy, esetleg két hónapnál több idő semmi körülmények között sem telhetett el.

A felkelést közvetlenül megelőző időben, sajnos nem tudjuk nyomon követni Lépés Loránd alvajda tartózkodási helyét és ezért ebből sincs módunk következtetést levonni az események pontos kibontakozását illetően. Lépés Loránd 1437. január 13-án alvajda társával, Paan Demeterrel együtt Tordáról oklevelez.²⁷ Ugyanannan kelteznek ugyanők január 28-án is.²⁸ Valószínűnek tartjuk, hogy Lépés 1437 tavaszán is az alvajdák meg-

²⁵ Vö. Št. Pascu, 'Bobilna,' Editura tineretului, 1957. 109.

²⁶ „Scire damus vobis, quomodo ex dei gratia et adiutoria pro defensione et utilitate huius regni in subsidiumque vestrum hic existimus.” Urkundenbuch, IV. 2287. sz.

²⁷ Szentiványi család lvt. az RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltárában.

²⁸ Urkundenbuch, IV. 2277. sz.

szokott tartózkodási helyén, Szentimrén időzik. Az erdélyi káptalannak egy 1437. április 16-án Lévai Cseh Péter és Csáki László vajdához küldött jelentéséből azt látjuk, hogy ekkor Fehér megyében, éppen a szász székek szomszédságában még a megszokott rendben folytatják le a bírósági eljárást. A káptalan ugyanis egy peres ügynek május 1-re történő elhalasztását jelenti.²⁹ A jelzett időben tehát e területen még nem tört ki a felkelés.

A Kardos Jánosról elmondottak alapján a felkelés kiindulási helyét nem Fehér megyében, hanem Belső-Szolnok, Doboka és Kolozs megyében kell keresnünk. Ebben a feltevésünkben a már ismert körülményeken kívül megerősít az a tény is, hogy a felkelés vezetői szinte kivétel nélkül ezekről a részekről kerültek ki. A felkelés folyamán a legjelentősebb összecsapásokra nézve is ezekről a részekről vannak adataink. Az is valószínű, hogy a felkelés paraszthadainak zöme szintén erről a vidékről származott s így természetes, hogy itt robbant ki az erdélyi középkor e nagy hűbérelleses mozgalma. Ezzel a kérdéssel összefüggően még egy szempontra szeretnők felhívni a figyelmet, ugyanis a már említett oklevél szövegéből a felkelés megindulásának helyére vonatkozólag is módunkban van bizonyos következtetést levonni. A felkelt parasztok és a földesurak között folyó tárgyalásokra az utóbbiak Lépes György püspököt is meghívták. (... tu [ti. a püspök] ab eisdem baronibus et nobilibus vocatus). Ez a szövegrész — véleményünk szerint — ugyancsak arra mutat, hogy a felkelés nem Fehér megyében, ahol a püspök székhelye is volt, hanem attól távolabb eső területen tört ki.

A tulajdonképpeni harc megindulását illetően is rendkívül fontos IV. Jenő pápa fenti oklevelének tudósítása, mivel állításai teljesen alátámasztják az 1437. július 6-án Kolozsmonostoron megkötött egyezmény erre vonatkozó részét. Az oklevélből látjuk, hogy a parasztok és a földesurak között a harcot megelőzően sorsdöntő tárgyalás folyt; ebbe az utóbbiak szükségesnek látták a püspök bevonását is. Megtudjuk továbbá minden kétséget kizáróan, hogy míg eleinte a püspök édesgető szavakkal (*dulcibus verbis*) és ígéretekkel akarta a parasztokat jobb belátásra bírni, addig a fiatal bárók és nemesek közül néhányan (*nonnulli ex iunioribus baronum et nobilium*) fegyverrel rohanták meg a parasztokat. Úgy véljük ezzel kapcsolatban, hogy nem járunk messze a valóságtól, ha az oklevél idézett kifejezéséből arra következtetünk, hogy a parasztok felkelésének elfojtását illetően a feudális osztály kebelén belül megoszlottak a vélemények. Az idősebb, több tapasztalattal rendelkező földesurak, akik közé soroljuk a felkelés kiobbantásában döntő szerepet játszó Lépes György püspököt is, a jól bevált módszer alkalmazásával alkudozással, ígérgetés útján akarták levezetni a parasztok elkeseredett felháborodását. Nem a vérontástól féltek és nem a parasztokat akarták megkímélni, hanem tisztában voltak saját fegyveres erők elégtelen voltával. Ismeretes, hogy a király már február 7-én kelt levelében elrendelte Lévai Cseh Péter erdélyi vajdának a török ellen való hadbaszállást.³⁰ Az erdélyi haderő zömének távollétében a meglepett földesuraknak pillanatnyilag kevés fegyveres állott rendelkezésére. A halagató eljárással szemben a fiatalabb bárók egy része úgy látszik, osz-

²⁹ Uo. 2283. sz.

³⁰ Uo. 2278. sz.

tályérdekeinek megvédésére a rögtöni fegyveres fellépést tartotta célravezetőnek. Úgy véljük, hogy a pápai oklevél éppen ennek a kevésbé ismert, de következményeiben annál súlyosabb eseménynek a leírását őrizte meg számunkra. Az első kolozsmonostori egyezmény — amint tudjuk — csak arról számol be röviden, hogy a nemesek levágták a parasztok küldötteit, majd pedig táboruk ellen megindították a támadást. A pápai oklevél feltárja a bábolnai nagy harcot megelőző összecsapás részleteit is.

Az oklevelet olvasva érezzük, hogy a történeteket olyan valaki mondta tollba, aki maga is részese volt az eseményeknek, ezért hatnak a leírtak az élmény közvetlenségével. Megtudjuk az oklevélből, hogy a parasztok csakhamar bekerítették az őket megtámadó földesurakat. A nehéz helyzetben a püspök rádöbbsent arra, hogy ha megfutamodnak, mindnyájan elvesznek. Ezért — amint mondja — helytállásra, harcra biztatta a körülötte lévő földesurakat. Ugyancsak ellenállásra buzdította a saját familiárisait is, ezek azonban alig tudták őt a halálos veszedelemből kimenteni. Bár állítása szerint nem adott parancsot senki megölésére, mégis kéri a pápát, mentse fel őt az esetleges (?) irregularitás alól. Az oklevél hangsúlyozza, hogy a küzdelemben mindkét részről sokan elpusztultak. Soraiból azonban azt is kiolvashatjuk, hogy a csatának volt olyan válságos pillanata, amikor a földesurak már közel álltak a megfutamodáshoz.

A fiatalabb bárók és nemesek által kezdeményezett erőszakos lépés, a jogos kívánságokat hangoztató parasztok fegyverrel való elhallgattatása, elvágtá az útját minden további tárgyalásnak. A parasztok meggyőződhettek, hogy uraiktól nem várhatnak semmiféle engedélyre. A csakhamar bekövetkező események napnál világosabban megmutatták ezt, hisz a földesurak végleg a fegyveres megoldás útjára léptek akkor, amikor csapataik élén megrohmozták a bábolnai tábornot. Vállalkozásuk csúfos vereséggel végződött s ez kényszerítette a parasztküldötteket lemészároltató Csáki László vajdát, Lépes Loránd alvajdát és társaikat arra, hogy tárgyalásba kezdjenek a parasztkapitányokkal és elfogadják azokat a számukra súlyos feltételeket, amelyeket az első kolozsmonostori egyezmény öntött formába.

Szükségesnek tartjuk itt felhívni a figyelmet még arra a körülményre, hogy a fenti oklevéllel egy időben a pápa egy másik, számunkra szintén nagyon fontos ügyben is adott ki oklevelet. Ebben engedélyezte Lépes György püspöknek, hogy székvárosa és egyházmegyéje területén feloldozhasson 12 olyan egyházi és világi személyt, akik papokra emelték kezüket.³¹ Úgy véljük, ebben a pápai engedélyben bizonyosságát kapjuk éppen az európai parasztfelkelések analógiája alapján általunk eddig is feltételezett, de nálunk írásos bizonyítékokkal kellőleg alá nem támasztott ténynek, amely szerint az alsó papság több tagja ott harcolt a felkelt parasztok oldalán. Minden bizonnyal a parasztokkal egy sorban harcoló falusi papokkal szemben tanúsított magatartásuk következtében estek a különböző fokú egyházi fenyítések hatálya alá azok az egyházi és világi előkelők, akiknek számára most

³¹ Ugyancsak Bónis másolata a Lukcsics hagyatékából. (Függelék 2. sz.) Vö. Lukcsics, i. m. II. 506. sz.

a püspök ilyen formában rögtön felmentést is eszközölt ki.³² Újabb bizonyítékát látjuk e tényben is annak, hogy az erdélyi parasztok 1437-es felkelése szervesen beleilleszkedik abba a nagy küzdelembe, amelyet a parasztok Európaszerte hasonló módon vívtak elnyomóikkal.

Az erdélyi parasztok 1437-es felkelésének kirobbanásáról eddig csak általánosságban volt tudomásunk. Éppen ezért igyekeztünk tisztázni a most megismert oklevél birtokában e nagyméretű mozgalom kitörésének részleteit. Ezt megelőzően szükségesnek tartottuk rámutatni a felkelés megindulásával kapcsolatban meggyökeresedett sajnálatos tévedésre is. Mindezzel szeretnénk hozzájárulni ahhoz az ünnepi megemlékezéshez, amellyel dolgozó népünk adózott az 520 évvel ezelőtt lezajlott parasztfelkelés részvevőinek.

Bolyai Tudományegyetem
Egyetemes történelem tanszék

F Ü G G E L É K.

1

Bologna, 1437. november 26.

IV. Jenő pápa felmenti Lépes György erdélyi püspököt a parasztfelkelés leverésében való részvételével netán magára vont irregularitás alól.

Arch. Datariae, Reg. Eugenii IV. an. VII, lib. 357. f. 273. (Lukcsics Pál másolata hagyatékában, az MTA kéziratárában.) Regesta: Lukcsics. XV. századi pápák oklevelei. II. 505. sz. Eugenius etc. Venerabili fratri Georgio Episcopo Transilyvano salutem etc. Solet Apostolice Sedis clementia ad personas quascumque presertim pontificali dignitate preditas recurrentes ad eam post excessum dexteram sue benignitatis extendere easque prosequi favoribus et gratis oportunitis. Sane pro parte tua nobis nuper exhibita petitio continebat, quod cum in regno Ungarie populares persone in prelatos et clericos ac barones et nobiles conspirassent et manu armata prodissent in publicum, recusantes solvere decimas ac comminantes alios interficere, alios verberare et nonnullos spoliare et in magna multitudine una convenissent, fieretque eorum potentia maior adeo ut terrori esset prelati, clericis, baronibus et nobilibus prefatis, tu ab eisdem baronibus et nobilibus vocatus pro saniori consilio super huiusmodi novitate sumendo dum consuleres dulcibus verbis populares predictos a suis inceptis esse revocandos, nonnulli ex iunioribus baronum et nobilium predictorum arma moventes in populares huiusmodi irruerunt, tuque into prelio a popularibus ipsis circumdatus, cum animadverteres simulque prospiceres, quod si ipsi barones et nobiles terga verterent, quod mortis discrimini se subicerent, eos vehementer hortatus fuisti, ne fugerent, sed se defenderent, et dum acriter pugnaretur, tu eos hortando familiares tuos impellendo atque intimando quoscumque non tamen manus apponendo vix restitisti et te ab eorum tumultu protexisti et gravi periculo liberasti. Cum autem sicut eadem petitio subiungebat, plures ex utraque parte in huismodi bello mortui fuerint, licet tu neminem interfici iusseris aliter aut percuti, tu dubitas irregularitatis maculam propterea incurrisse. Quare pro parte tua nobis fuit humiliter supplicatum, ut tibi et statui tuo in premissis oportune providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur attendentes quod bonarum mentium est ibi culpam timere, ubi culpa minime repetitur, tuis in hac parte supplicationibus inclinati omnem irregularitatis et infamie maculam sive notam per te premissorum occasione contractam penitus abolemus, ac tecum etiam si post huiusmodi pugnam et multorum cedem forsitan de divinis miscueris et pontificalia exercueris et (ut) in suscepris etiam pontificalibus ordinibus ministrare valeas auctoritate apostolica tenore presentium dispensamus... (A záróformulákat valószínű a másoló hagyta ki.) Datum Bononie anno Incarnationis dominice millesimo quadringentesimo tricesimo septimo, sexto kalendas Decembris, anno septimo.

³² A katolikus egyház törvényei szerint — már az 1139-ban tartott második lateráni zsinat határozatából kifolyólag — mindazok, akik egyházi személyekre emelik kezüket, kiközösítés alá esnek. Ld. P. Vidal, *Ius canonicum*, tom. I. Romae. 1923. 86. köv. Vö. *Codex iuris canonici*, Friburgi Brigoviae, 1920. Can. 119 és 2343.

Bologna, 1437. november 26.

Regesta: Lukcsics, XV. századi pápák oklevelei. II. 506. sz.

Lépes György püspök IV. Jenő pápától engedélyt kap arra, hogy városában és egyházmegyéjében 12 egyházi és világi személyt, „que in presbyteros et clericos manus iniecerint temere violentas, citra tamen mortem, membrorum mutilationem et enormem sanguinis effusionem”, feloldozzon a kiközösítés és más egyházi büntetés alól, s ha ilyen állapotban celebráltak, az irregularitás alól is, belátása szerint megfelelő időre felfüggesztve őket.

К ИСТОРИИ НАЧАЛА ВОССТАНИЯ 1437 ГОДА.

(Краткое содержание)

Обстоятельства начала крестьянского восстания 1437 года — из-за недостаточности источников, дошедших до нас — не довольно известны. С помощью в последнее время появившихся данных, автор старается осветить отдельные части вопроса, но в первую очередь указывает на одно вкоренённое недопонимание в связи с началом восстания.

Большинство историков связывает начало восстания 1437 года с именем Кардоша Яноша. Имя Кардоша Яноша сохранилось в одном единственном письме, которое в настоящем находится в Государственном Архиве из Сибиу. Автор указывает на ту ошибку Кемени Йожефа, которая относится к развязке происхождения письма, на основе которого он связывает происшедшие события 1417 года с восстанием крестьян 1437 года. Так попал Кардош янош-вследствие исследования Кемени Йожефа- в круг руководителей восстания 1437 года.

Ввиду того, что уже многие обратили внимание на ошибку Кемени, и это всё ускользало от внимания историков, писавших в последнее время, показалось необходимым подробное обследование этого вопроса.

Во второй части работы автор, на основе диплома 26-го ноября 1437 года папы Евгения IV-ого, знакомит нас с отдельными малознакомыми событиями начала восстания крестьян. Этот диплом был известным до сих пор только в форме „регеста”, в котором папа освобождает трансильванского епископа Лепеша Дьердя от обвинений, которые можно было возбудить против него за участие в подавлении крестьянского восстания.

Автор, ссылаясь на другой диплом папы, высказывает и ту свою уверенность, что на стороне восставших крестьян участвовало в борьбе больше членов низшего духовенства.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DU COMMENCEMENT DE LA RÉVOLTE PAYSANNE DE 1437

(Résumé)

Nous ne possédons que peu de sources concernant les conditions dans lesquelles la révolte paysanne de 1437 a éclaté, aussi ces circonstances sont assez peu connues. À l'aide de quelques données récemment découvertes l'auteur tâche d'éclaircir certains détails de la révolte. Avant tout il attire l'attention sur une erreur concernant l'époque où elle a éclaté.

Chez la plupart des historiens Kardos János est mentionné comme un des chefs de la révolte. Or ce nom ne figure que dans une seule missive, laquelle se trouve aux Archives de l'État à Sibiu. Kemény József a essayé de résoudre le problème de la date de cette missive, mais se trompant, il a établi une liaison entre ce document datant de 1417 et entre les événements qui se sont passés en 1437. C'est ainsi que sans fondement Kardos János a été considéré comme un chef des luttes paysannes de 1437. Plusieurs historiens ont déjà attiré l'attention sur cette erreur manifeste de Kemény, mais les auteurs les plus récents paraissent l'avoir ignoré. C'est ce qui a rendu nécessaire d'examiner ce problème d'une façon plus détaillée.

Dans la seconde partie de l'étude l'auteur traite quelques circonstances moins connues du commencement de la révolte de 1437. Un diplôme du pape Eugène IV — diplôme connu jusqu'à présent uniquement sous forme de registre — absout l'évêque de Transylvanie Lépes György des soupçons d'irrégularité qu'il a pu s'attirer en participant à la répression de la révolte des paysans. De l'examen d'un autre diplôme du même pape l'auteur arrive à la conclusion que plusieurs membres du bas clergé ont dû prendre part aux luttes aux côtés des paysans.

RELAȚIILE COMERCIALE ROMÎNO-RUSE LA MIJLOCUL
SECOLULUI XVII.
PRIVILEGIUL COMERCIAL, DIN 1656

de

C. ENEA

În timpul războiului de eliberare (1648—1654) poporul ucrainean s-a convins tot mai mult că fără ajutorul Rusiei nu va putea scutura jugul panilor poloni și nu va putea face față amenințării cu robia din partea turcilor. Poporul ucrainean a văzut în poporul rus „pe fratele lui mai mare și un aliat bun”¹) în lupta comună contra șleahței polone și a puterii otomane. Dându-și seama de aceasta, Bogdan Hmelnițki încă din 1647 s-a pronunțat pentru reunirea Ucrainei cu Rusia. Aceasta s-a împlinit în ziua de 8 ianuarie 1654, prin hotărîrea radei din Pereiaslavl. Întrînd în componența statului rus poporul ucrainean a fost salvat de jugul panilor și de amenințarea cu robia din partea turcilor.

Reunirea Ucrainei cu Rusia a întărit statul rus din punct de vedere politic, întinzîndu-i granițele spre sud-vest; a slăbit situația externă a imperiului otoman și îndeosebi a tătarilor din Crimeia dependenți de turci, și a întărit mișcarea de eliberare a popoarelor subjugate din Peninsula Balcanică și tendința lor de a căuta sprijin în statul rus.

În Moldova, supusă jugului turcesc, hotărîrea istorică a radei din Pereiaslavl a avut o înfrîurire deosebită asupra tuturor categoriilor sociale. Pele-rinul rus Arsenie Suhanov, care se afla în acel timp în Moldova, comunica țarului Moscovei: „Iar la aceasta, stăpîne, toți cu multă și mare bucurie sînt, nu numai voevodul și boierii, dar și tot poporul, că s-au supus cazacii sub mîna împărătească și despre aceasta tot norodul mulțumește lui Dumnezeu”²).

Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei (1654—1658), văzînd dorința popo-rului de a se apropia de Ucraina și Rusia, comunică în august 1654, prin Stroescu, trimisul său, hatmanului Bogdan Hmelnițki, că „el, Ștefan Voevod, dorește ... să fie sub înalta mîna împărătească a suveranului creștin, întocmai ca și el, hatmanul, în supușenie și să fie cu el, hatmanul, în priete-

¹ D. I. Mișkov, *Rada de la Pereiaslavl 1654*, în *Voprosi Istoriei*, nr. 12, 1953, p. 23.

² A. F. Ermolenko, *Relațiile ucraïno-moldovenești în anii războiului de eliberare a poporului ucrainean 1648*, în *Reunirea Ucrainei cu Rusia 1654—1954*, Culegere de articole, Academia de Științe U.R.S.S., Moscova, 1954, p. 238.

nie și unire”³). Hatmanul împărtășește țarului dorința voevodului moldovean. În 1655, Gheorghe Ștefan îl însărcinează pe patriarhul Ierusalimului, Paisie — care trecea prin Moldova în drum spre Moscova —, să ducă tratative cu statul rus în această privință. Țarul, fiind de acord cu dorința moldovenilor, în 17 mai 1656 se încheie la Moscova tratatul politic prin care Moldova se pune sub oblăduirea Rusiei. În 29 iunie același an, țarul, ratificând tratatul, acordă totodată și un privilegiu comercial negustorilor moldoveni, de care ne vom ocupa în această comunicare.

În răstimpul de care ne ocupăm Moldova cunoaște o dezvoltare economică relativ înfloritoare. Miron Costin, elogiind domnia lui Vasile Lupu, spune că țara era „în tot binele, cu bișug, și plină de toată averea, cu mare fericire . . . stau toți de neguțătorii și de agonisite”⁴), iar „Domnia lui Ștefan Vodă a fost cu mare bișug . . . în pîne, în vin, în stupi și în toate, mare roadă”⁵). Călătorul francez D’Avril, vizitînd Moldova, în a doua jumătate a secolului XVII, o laudă ca fiind „una din cele mai frumoase și mai plăcute țări din Europa”⁶).

Dar în calea dezvoltării economice a Moldovei stătea o piedică serioasă — jugul turcesc. „Prezența turcilor în Europa — spune Marx — prezintă în sine o piedică serioasă pentru dezvoltarea bogățiilor naturale din Peninsula Traco-Ilirică”⁷).

Cu toate piedicile existente, în prima jumătate a secolului XVII în Moldova continuă să se dezvolte forțele de producție. Se adîncește diviziunea socială a muncii, se dezvoltă meșteșugurile și comerțul. În orașe se semnalează creșterea producției meșteșugărești, sporirea numărului de meșteșugari, pe care îi întîlnim în toate orașele Moldovei : postăvari, cojocari, blănari, ciubotari, ceaprazari, curelari, fierari, rotari, olari, pietrari, dulgheri, butnari, zugravi, bărbieri, armurieri, argintari, săpunari, lumînărari, cofetari, brăgari, măcelari, croitori etc.⁸). Între 1641—1700 existau în Moldova 12 bresle de meseriași, îmbrățișînd aproape toate meșteșugurile cerute de nevoile timpului de atunci⁹). Călătorul englez Robert Bargrave, care vizitează Moldova în 1653, menționează existența unei întreprinderi de potasă la Dracșani, aparținînd patronului Dunbarr din Danzig ¹⁰).

Organizați în frății și bresle, meșteșugarii ocupau cu atelierele lor cartiere și străzi întregi. În orașele Iași, Roman și Bîrlad străzi întregi erau locuite exclusiv de ciubotari. Se pomenesc străzile arcașilor, bragagiilor, fierarilor etc., care ocupau mare parte din orașul Iași ¹¹).

³ A. F. Ermolenko, *op. cit.*, p. 238.

⁴ Miron Costin, *Letopisețul țării Moldaviei*, la M. Kogălniceanu, *Letopisețile Moldaviei și Valahiei* v. I, București, pp. 301 și 303.

⁵ *Ibidem*, p. 356.

⁶ N. Iorga, *Istoria Romînilor prin căldări*, v. II, ed. II, București, 1928, p. 26.

⁷ Marx și Engels, *Opere*, v. IX, p. 374, ed. rusă.

⁸ E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 96 și urm. cf. și A. D. Udaltov, *Istoria Moldovei*, v. I, Chișinău, 1951, p. 173—186.

⁹ E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 105.

¹⁰ E. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1653)*, în Mem. sect. ist. s. III, v. XVII, Acad. Rom., București, 1935—1936, p. 186.

¹¹ A. D. Udaltov, *op. cit.*, p. 187.

Dezvoltarea producției meșteșugărești a dus în mod direct la înviorarea activității comerciale. Se dezvoltă schimbul dintre diferite regiuni. Tot mai mari cantități de cereale sînt atrase în circuitul pieții. Povara impozitelor l-a silit pe țaran să-și vîndă pe piață nu numai prisosul, ci și o parte din produsul necesar. O activitate comercială intensă se desfășura la Roman, Suceava, etc. Cel mai puternic centru meșteșugăresc și comercial era orașul Iași, în care la 1650 existau numeroase ateliere și mici întreprinderi comerciale. În 1660 o stradă întreagă din acest oraș era ocupată cu prăvălii care făceau comerț cu făină. O largă dezvoltare avea și comerțul cu miere de albine, ceară, vin, pește sărat și icre. Iarmaroacele înlesneau și mai mult dezvoltarea comerțului. Ele se țineau de mai multe ori pe an în diferite orașe. Centrele principale în care se țineau astfel de iarmaroace erau Suceava, etc. Se făcea mare comerț cu vite, cu produse agricole și meșteșugărești ¹²⁾.

Negustorii erau organizați în frății. Într-un act de la Vasile Lupu din 1641 se pomenește „frăția negustorilor ieșeni”¹³⁾.

Paralel cu comerțul intern — și fără a ține seamă de monopolul comerțului turcesc — se dezvoltă și comerțul exterior. Se intensifică legăturile comerciale cu Transilvania, Țara Românească, Polonia, Ucraina și Rusia. Moldova exporta mai mult produse agricole, materii prime, și importa produse meșteșugărești. În „Geografia Padovana” găsim relatarea că, pe la 1600, în Moldova se găseau foarte mulți negustori străini: armeni, evrei, unguri, sași și raguzani. Aceștia expediază din țară, în Rusia și Polonia mai ales, multe grîne și vinuri ¹⁴⁾. La iarmaroacele moldovene — în afară de cei menționați mai sus — se întâlneau negustori poloni, ucraineni, ruși, tătari și chiar turci.

Cu toate piedicile puse de expansiunea turcescă, se menține și acum comerțul de tranzit, altădată atît de înfloritor. Prin Moldova treceau drumurile de uscat ce veneau din Polonia către porturile de la Marea Neagră. Vinul dulce, numit Malvazia, ce se aducea din Creta, pentru Boemia, trecea prin Moldova ¹⁵⁾.

O deosebită dezvoltare a luat, în această vreme, comerțul cu ținuturile ucrainene și rusești.

În cursul secolului XVII Rusia cunoaște o dezvoltare economică rapidă în domeniul agriculturii, meșteșugurilor, manufacturilor și comerțului. „Agricultura patriarhală se unește cu mica producție de produse pentru piață, adică cu producția de mărfuri”¹⁶⁾. Pe acest teren se dezvoltă sate specializate într-o anumită ramură meșteșugărească. În satele Pavlovo și Vorsma existau meșteșugari fierari; Lîșkovo s-a remarcat prin țesutul pînzei, iar Murașkino prin confecționarea cojoacelor și a mănușilor de piele.

¹² *Studii din Istoria U.R.S.S., Perioada feud. sec. XVII*, Ed. Acad. de St. U.R.S.S. Moscova, 1955, p. 715.

¹³ *Studii din Istoria U.R.S.S., Perioada feud. sec. XVII*, E.d. Acad. de St. U.R.S.S., Moscova, 1955, p. 716.

¹⁴ N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului românesc și mai ales a celui ieșean*, Iași, 1925, p. 39.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ V. I. Lenin, citat după *Istoria U.R.S.S.*, Red. B. D. Grekov, v. I, Moscova, 1948, p. 426.

Într-o serie de regiuni se dezvoltă extracția fierului și prelucrarea minereului în topitorii domeniiale.

Unele dintre cele mai vechi și mai mari întreprinderi care au cunoscut o dezvoltare încă din secolul XVI, erau întreprinderile pentru extracția sării, fabricarea potasei și cele de prelucrarea fierului, aparținând negustorilor din familia Stroganov, în care lucrau pînă la 10.000 de lucrători salariați și 5.000 de iobagi¹⁷). „Marele” boier Morozov este un reprezentant tipic al industriei de votcină, bazată pe munca iobagului. El posedă 17 întreprinderi de potasă, care produceau fiecare cîte o mie de butoaie anual și care reprezentau pentru acel timp cea mai mare producție industrială.

În secolul XVII poate fi observată apariția unei alte forme de întreprinderi cu caracter industrial, aceea a uzinelor statului, legată mai ales de extracția minereului, fabricarea armamentului, baterea de monedă, construcții etc. În 1632 olandezul Vinius pune bazele uzinelor de prelucrarea fierului din Tula și Kașira. Suedezul Koete construiește în 1634, lângă Moscova, o manufactură de sticlă, iar Sueden o altă manufactură de hîrtie. Pe aceleași baze funcționau și manufacturile de catifea și mătase. Forța de muncă era iobagă și salariată.

Concomitent cu dezvoltarea agriculturii, meșteșugurilor și manufacturilor s-a dezvoltat și comerțul. O mare parte din comerț era încă și acum în mîna producătorului, a meșteșugarului. Meșteșugarii își desfășeau singuri în mare parte produsele proprii. Cealaltă parte a produselor lor era desfăcută de negustorii propriu-ziși. În orașele din sud se puteau întîlni negustori din ținuturile Mării Albe, iar în orașele nordice se strîngeau negustori care cumpărau mărfuri pentru a le duce la Arhanghelsk și în alte locuri. Lenin, caracterizînd cauzele fuziunii cnezatelor și voevodatelor în statul moscovit din secolul XVII, subliniază că fuziunea a fost determinată „de schimbul tot mai activ dintre diferitele regiuni, de circulația mărfurilor, care creștea treptat, de concentrarea micilor piețe locale într-o singură piață a Rusiei întregi”¹⁸).

Forma principală a comerțului mare, în interiorul țării, o constituiau iarmaroacele. Sînt renumite iarmaroacele de la Makarievskaia, Irbițki din Siberia apuseană, Svinsk de lângă Briansk, Arhanghelsk etc. Alături de acestea existau și iarmaroace de importanță locală¹⁹).

Odată cu comerțul interior s-a dezvoltat și comerțul exterior și de tranzit. Marele capital comercial rus acorda o deosebită atenție comerțului exterior²⁰). Dar o mare parte a mărfurilor destinate acestui comerț era monopolizată de stat. Negustorii moscoviți se opuneau nu atît acestor monopoluri, de la care obțineau cîștiguri destul de mari, cît mai ales concurenței negustorilor străini din apusul Europei. În cererile adresate cîrmuirii ei stăruiau ca negustorii străini să nu fie admiși decît în porturi, iar țarul să aperse țara și să nu permită „ca din pricina celor de altă lege să fie veșnică

¹⁷ P. I. Leașcenko, *Istoria economiei naționale a U.R.S.S.*, v. I, București, Ed. de Stat, 1955, p. 243.

¹⁸ V. I. Lenin, *Opere*, v. I, Ed. P.M.R. 1950, p. 246.

¹⁹ *Istoria U.R.S.S.*, v. I, ed. II, Red. B. D. Grekov, Moscova, 1948, p. 429.

²⁰ P. I. Leașcenko, *op. cit.*, p. 248.

lipsă și sărăcie²¹). În felul acesta, la jumătatea secolului XVII, Rusia inaugurează o politică economică mercantilistă. După evenimentele din 1648, guvernul rus, la cererea marilor negustori, lichidează privilegiile negustorilor străini privitoare la comerțul de tranzit. O expresie clară a politicii economice mercantiliste a constituit-o „Actul pentru reglementarea comerțului” din 1653 și îndeosebi „Noul statut comercial” din 1667. Această politică este legată de numele lui Atanasie Lavrentievici Ordin-Nașciokin, unul dintre cei mai mari oameni politici ai Rusiei din acel timp. Potrivit „Noului statut comercial”, comerțul străinilor era mărginit la orașele de graniță. Trecerea în interiorul țării se permitea numai în baza unui privilegiu comercial acordat din partea țarului și sub condiția unei plăți vamale duble, iar plata trebuia să se facă în valută străină²²).

În prima jumătate a secolului XVII, între Rusia și ținuturile ucrainene de sub stăpânirea polonă pe de o parte și Moldova pe de altă parte, existau strânse și permanente legături comerciale. Orașele Liov, Zborov, Luțk, Cameneț-Podolsk și altele făceau un comerț viu cu țara Moldovei. Negustorii ucraineni veneau cu mărfurile lor la iarmaroacele din Suceava, Iași, Baia, Bacău, Bîrlad etc. Unul dintre centrele ucrainene, cu care am avut mai strânse legături comerciale, a fost orașul Șarhorod. Pe aici treceau caravanele de negustori către Kiev și Moldova. Datorită așezării sale și traficului continuu, în acest centru s-a format un însemnat grup de negustori, cunoscuți la noi sub numele de „șarhorodeni”. Ei aveau legături comerciale pe de o parte cu Kievul și Moscova, iar pe de altă parte cu Moldova²³).

La rîndul lor, negustorii moldoveni pătrundeau cu caravanele lor pînă departe în interiorul Ucrainei și Rusiei, ducînd mărfuri moldovenești și orientale la diferite iarmaroace. Într-un document din 11 iulie 1639 se menționează sosirea la Moscova a solului moldovean Sava Ioan, trimis de domnitorul Vasile Lupu cu știri către țar despre războiul turco-persan și cu cererea de a i se permite să facă diferite „cumpărături necesare bisericilor moldovene”²⁴). În timpul negocierilor dintre ruși și turci în problema Azovului, Vasile Lupu, în calitate de mediator, se folosește de serviciile negustorului moldovean Isarie „om pe acele vremi aici în țară vestit cu neșătorăria în țara moschicească”²⁵). În 18 mai 1642, Rudolf Schmidt făcînd raport împăratului în aceeași chestiune a Azovului, arată că Vasile Lupu a trimis la Moscova pe cei mai credincioși, mai îndemnatici și mai bine înzestrați dintre negustorii ce-i avea²⁶). Cu cîțiva ani mai tîrziu se menționează sosirea la Moscova a doi negustori moldoveni, Gheorghe Ostapiev și Ștefan Nistor, „cu diferite mărfuri turcești pentru curte (a țarului) și cu o cerere a domnitorului Vasile Lupu de a cumpăra pentru el cîteva blăni de samur”²⁷). La 1 martie 1652 sosește la Moscova solul lui Vasile Lupu, Filip Gheorghe, cu

²¹ Ibidem.

²² *Istoria U.R.S.S.*, v. I, ed. II, Red. B. D. Grekov, Moscova, 1948, p. 432.

²³ C. A. Stoide, *Negustorii din Șarhorod în Moldova*, în *Rev. Ist. Rom.* vol. V—VI, 1935—1936, p. 382—386.

²⁴ *Bibl. Acad. R.P.R.*, sect. manuscrise, *Mss. rusești*, v. VII, ms. nr. 5216, p. 53.

²⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 304.

²⁶ Hurmuzaki, *Studii din ist. rom.*, t. III, București, 1900, p. 161.

²⁷ *Bibl. Acad. R.P.R.*, Secția mss (rusești), v. VII, ms. nr. 5216, p. 13.

cererea domnitorului către țar de a-i îngădui să facă mai multe cumpărături de care avea nevoie ²⁸⁾.

Schimbul de mărfuri dintre ținuturile noastre și cele rusești, în timpul domnitorului Vasile Lupu, este cunoscut și de către cronicarii noștri. Miron Costin vorbește despre „negustorii greci, care umblau la Mosc pentru soboli, pe la Tighina, pentru greul vămii, și se făcea scăderea vămei aici în țară”²⁹⁾.

Mărfurile cele mai obișnuite pe care le duceau negustorii moldoveni la iarmaroacele ucrainene și rusești erau: sarea, vinul și peștele sărat. Misionarul Bandini, care se găsea în Moldova în vremea lui Vasile Lupu, spunea: „în fiecare an se exportă mai multe mii de care în Polonia, Ucraina, Rusia și Transilvania”³⁰⁾. Este vorba de pește sărat și în primul rând de morun și crap. Sarea se exporta sub formă de bolovani. Prin Iași trecea un drum al sării. La 1653, când Timuș Hmelnițki a venit la nuntă la Iași, avea cu sine „circa patru șute de căruțe pe care le-a încărcat cu sare, se spune, pentru a face comerț”³¹⁾. Cît despre vin, Dimitrie Cantemir precizează — lucru care se potrivește și pentru epoca de care ne ocupăm — că ieftinătatea vinului moldovenesc aduce negustori ruși, poloni, cazaci, ardeleni și chiar unguri³²⁾. Șiruri întregi de care ale negustorilor „cazaci” porneau din podgoriile țării de jos, în special de la Odobești, îndreptându-se către regiunile ucrainene și rusești, de unde se întorceau cu blănuri scumpe de samur. Astfel, în 26 august 1643 sosește la Moscova solul moldovean Petre Iacov, aducînd scrisori din partea lui Vasile Lupu și a lui Afanase Lavrentievici Nașciokin. Țarul îi dăruiește acestuia „40 de soboli de cîte 40 de ruble”³³⁾. La 26 noiembrie, același an, Vasile Lupu transmite țarului vești de la solul rus din Țarigrad, prin grecul Mihail Nicolae, și cere îngăduința ca solul său să cumpere mai multe soroace de soboli ³⁴⁾. În 1644 sosește la Moscova Lupu Grigore, trimis de către mitropolitul Moldovei, Varlaam, ca să cumpere niște blănuri de samur³⁵⁾. În ianuarie 1645 sosește la Moscova solul moldovean Toma, fiul comisului Gheorghe, cu scrisoare către țar pentru a „cumpăra blănuri de samur”³⁶⁾. În 31 iulie 1645 țarul îi face cunoscut lui Vasile Lupu că a poruncit să se cumpere pentru el „soboli în valoare de 6000 de ruble”³⁷⁾. Într-un testament din 17 mai 1646, clucerul Dumitru Erali spune că a dat „lui Isar 410 taleri ca să negustorească la Moscova soboli”³⁸⁾. În noiembrie 1646 sosesc la Moscova solii moldoveni Zosima Gheorghe și Andrei Atanasie, care cer țarului învoirea de a cumpăra „treizeci de soroace de soboli”³⁹⁾. În 20 februarie 1647 sosesc la Moscova trimișii

²⁸⁾ Idem, p. 18.

²⁹⁾ Miron Costin, *op. cit.*, p. 324.

³⁰⁾ V. A. Urechia, *Codex Bandini*, în An. Ac. R. Mem. secț. ist., s. 2, v. XVI, p. 310.

³¹⁾ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Ist. Rom.*, supl. 2, v. III, p. 38.

³²⁾ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1909, p. 12.

³³⁾ Bibl. Ac. R.P.R., Secția Mss. Mss. rusești, v. VII, ms. nr. 5216, p. 11, 39.

³⁴⁾ Idem, ms. nr. 5244, p. 39.

³⁵⁾ Idem, ms. nr. 5216, p. 12.

³⁶⁾ Biblioteca Acad. R.P.R., Secția manuscrise. *Mss. rusești, v. VII*, ms. nr. 5216, p. 12.

³⁷⁾ Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, *Relații comerciale romîno-ruse în sec. XVII*, în *Analele Romîno-Sovietice, Istorie*, nr. 3, 1956, p. 86.

³⁸⁾ Idem, p. 88.

³⁹⁾ Bibl. Ac. R.P.R., Ms. nr. 5216, p. 14.

moldoveni Filip Gheorghe și Dimitrie Ioan „cu rugămintea domnului de a cumpăra pentru el blăni de samur”⁴⁰). În 18 martie 1647 sosesc la Moscova solii moldoveni Toma Gheorghe și Gavril Paladi, cu o scrisoare a domnitorului Lupu către țar, în care dă informații despre situația Turcilor și cere îngăduință pentru cumpărarea unor blănuri de samur⁴¹). În 24 octombrie 1647 se înregistrează sosirea la Moscova a solilor moldoveni Ștefan Matei și Gheorghe Matei cu o scrisoare a domnitorului Vasile Lupu privitoare la situația turcilor, cerînd totodată încuviințarea de a cumpăra blănuri de samur⁴²). Între 27 decembrie 1647 și 1 ianuarie 1648 sosesc la Moscova trimișii moldoveni Isaia Gheorghe, Matei Pavel și Nicolae Gheorghe „cu cererea domnului de a cumpăra blăni de samur din Rusia”⁴³). În iulie 1652 sosește din nou la Moscova negustorul Filip Gheorghe, cu cererea domnitorului Vasile Lupu „de a cumpăra blăni de samur”⁴⁴). Alte blăni importate din Rusia erau cele de hermelină, de vulpe neagră, de astrahan, numite cu un termen generic „blane de mosc”. Tot din Rusia importam iufțul și dinții de pește⁴⁵).

Drept dovadă a comerțului intens ce se făcea între Rusia și Moldova în secolul XVII, este și circulația monetelor rusești. Pe piețele Moldovei se întilnește copeica, monedă rusească de argint în valoare de 2 bani, și rubla, egală cu ughiul nostru, deci cu 200 bani⁴⁶).

După reunirea Ucrainei cu Rusia, legăturile economice dintre orașele moldovene, ucrainene și rusești s-au înviorat și mai mult. O dovadă concludentă a acestei înviorări este privilegiul comercial acordat de țarul Alexei Mihailovici, în 29 iunie 1656, negustorilor moldoveni.

Istoricii burgezi români și istoricii burgezo-nobiliari ruși, lipsiți pe de o parte de o concepție istorică științifică și o metodă critică de cercetare, iar pe de altă parte necunoscînd în întregime documentele, au acordat prea puțină atenție acestui privilegiu.

N. Iorga, în operele sale, acordă o atenție prea mică relațiilor comerciale dintre Moldova și Rusia, reducîndu-le uneori la nimic. Astfel, în *Istoria comerțului românesc*, spune: „Pînzele din Moscova și fierăriile din Tula au existat numai în imaginația candidatului austriac la consulat, Sulzer”⁴⁷), iar în *Istoria romînilor prin călători*, notează: „cu rușii nu făceam aproape nici un negoț, decît doar cu ceva vin vîndut de negustorii cazaclii”⁴⁸). În cea ce privește privilegiul comercial din 1656, Iorga sau îl trece cu totul sub tăcere, ca în *Istoria Romînilor*⁴⁹), sau îl menționează în treacăt, ca în *Istoria poporului românesc*⁵⁰), *Istoria bisericii romînești*⁵¹), *Istoria relațiilor*

⁴⁰ Idem, p. 15.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Idem, p. 16.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Idem, p. 18.

⁴⁵ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, v. I, Vălenii de Munte, 1915, p. 320 și C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, v. III, p. II, București, 1946, p. 698.

⁴⁶ C. C. Giurescu, *idem*, p. 926.

⁴⁷ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, epoca mai nouă*, București 1925, p. 67, nota 1.

⁴⁸ N. Iorga, *Istoria romînilor prin călători*, v. II, ed. II, București, 1928, p. 208.

⁴⁹ Idem, *Istoria Romînilor*, v. VI, București, 1938.

⁵⁰ Idem, *Istoria poporului românesc*, v. III, București, 1927, p. 159.

⁵¹ Idem, *Istoria bisericii romînești*, v. I, ed. II, București, 1929, pp. 363—364.

ruso-române⁵²), iar în Studii și documente⁵³), printre numeroase acte, publică și acest privilegiu, fără a face însă un studiu asupra lui.

Aceeași atitudine se observă și la istoricii burghezo-nobiliari ruși. N. Kostomarov în opera sa *Istoriceskaia monografia i sledovania*⁵⁴) nu pomeneste nimic despre acest privilegiu comercial. A. Kociubinski, în lucrarea sa *Mî i oni*⁵⁵), cu toate că se ocupă de relațiile politice dintre Moldova și Rusia, nici măcar nu menționează acest act.

O slabă atenție a fost acordată acestui privilegiu comercial și de istoriografia de după 23 august 1944 și chiar de istoriografia sovietică.

C. C. Giurescu, deși tratează în *Istoria Romînilor*⁵⁶) despre relațiile economice romîno-ruse din secolul XVII, totuși nu amintește nimic despre acest lucru. Ocupîndu-se în mod special de relațiile economice romîno-ruse pînă la *Regulamentul Organic*⁵⁷), același istoric acordă acestui privilegiu comercial numai o pagină și cîteva rînduri. Aceasta este de fapt singura lucrare care tratează mai pe larg această problemă.

În lucrările sovietice care oglindesc relațiile dintre Rusia și Moldova, acest privilegiu ocupă un loc redus. Astfel, în *Istoria Moldovei*, de sub redacția lui A. D. Udalțov și profesorul Cerepnin, se menționează doar că țarul rus Alexei Mihailovici a dat negustorilor din Moldova dreptul să vîndă mărfuri în Rusia⁵⁸), iar în ultima lucrare apărută în 1955 la Moscova, sub titlul *Studii din Istoria U. R. S. S.*, se spune: „Negustorii moldoveni primesc dreptul de liberă mișcare pe teritoriul statului rus, și practicarea fără piedici a comerțului cu mărfuri pe care le aduc, obligîndu-se la rîndul lor să informeze guvernul rus despre situația taberelor turcești și tătărești”⁵⁹).

O lucrare dedicată exclusiv acestei probleme nu avem.

Avînd în vedere politica economică mercantilistă inaugurată de Rusia la mijlocul secolului XVII, prin publicarea „Diplomei pentru reglementarea comerțului” din 1653 și îndeosebi a „Noului statut comercial” din 1667, prin care „statul reglementa în detaliu comerțul străinilor, cu scopul îndepărtării concurenței lor de pe piața moscovită” și satisfacea „cererile negustorimii moscovite referitor la desființarea privilegiilor negustorilor străini”⁶⁰) cărora li se admitea trecerea în interiorul țării numai în baza unui „privilegiu comercial” acordat de către țar „și sub condiția unei plăți vamale duble”⁶¹), se pune întrebarea: cum se explică faptul că, în ciuda acestei politici, țarul Alexei Mihailovici acordă negustorilor moldoveni privilegiul „de a intra și a eși și a negustorii cu slobod negoț, pururea, fără oprire sau păgubire, ori unde

⁵² Idem, *Histoire des relations rousses-roumaines*, Iași, 1917, p. 89.

⁵³ Idem, *Studii și documente*, v. IV, București, Ed. Socec, p. 244—245.

⁵⁴ N. Kostomarov, *Istoriceskaia Monografia i Sledovania*, v. XI, ed. II, S. P., 1870.

⁵⁵ A. Kociubinski, *Mî i Oni*, Odesa, 1878.

⁵⁶ C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, v. III, p. II, București, 1946, p. 698.

⁵⁷ Idem, *Relațiile economice dintre romîni și ruși pînă la Regulamentul Organic*, în *Rev. Ist. Rom.*, v. XVII, fasc. 1—2, 1947, p. 22.

⁵⁸ A. D. Udalțov, *op. cit.*, p. 191.

⁵⁹ *Studii din Istoria U.R.S.S., perioada feudalismului, p. I, sec. XVII*, Ed. Acad. de Șt. U.R.S.S., Moscova, 1955, pp. 727—728.

⁶⁰ *Istoria U.R.S.S.*, red. B. D. Grekov, Moscova, 1948, p. 432.

⁶¹ *Ibidem*.

ar fi''⁶²)? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să ținem seama de următoarele împrejurări :

a) La mijlocul secolului XVII țarul Alexei Mihailovici inaugurează o nouă politică de eliberare a teritoriilor rusești de sub dominația străină. În noua sa politică, țarul nu se putea lipsi de colaborarea țărilor române, datorită poziției lor geografice. În scopul acesta, Alexei Mihailovici s-a adresat celor doi domni români oferindu-le protecția lui și înlăturarea suzeranității turcești⁶³). Matei Basarab a refuzat propunerea, însă Moldova, frământată și istovită de luptele anterioare, secătuită de jafurile tătarilor și de cheltuielile tributului, a primit această protecție. Aderarea Moldovei la Rusia a fost înlesnită și de reunirea Ucrainei cu Rusia, săvârșită în 8 ianuarie 1654.

b) În secolul XVII Moldova era mai slab dezvoltată din punct de vedere economic decât Rusia. În timp ce în Rusia întâlneam numeroase întreprinderi manufacturiere de fier, de sticlă, de țesut, turnătorii de cupru, în care se folosește munca salariată și iobagă, în Moldova nu găsim decât micul meșteșug, cu meșteșugari organizați în frații și bresle. De asemenea comerțul rus era mult mai dezvoltat decât cel moldovenesc, care era monopolizat de turci. În aceste împrejurări negustorii ruși nu puteau avea teamă de concurența negustorilor moldoveni ca de concurența negustorilor din apusul Europei, unde industria și comerțul erau mai dezvoltate.

Aceste două considerente : noua politică a țarului față de țările române și superioritatea economică a Rusiei față de Moldova, explică în mod suficient acordarea privilegiului comercial negustorilor moldoveni fără nici un fel de restricții, într-un timp în care comerțul rusesc cu apusul era limitat la orașele de graniță.

Redăm mai jos, în întregime, textul privilegiului acordat de către țar în 29 iunie 1656, o dată cu ratificarea tratatului politic :

„Cu mila lui Dumnezeu, de la marele Împărat, țar și marele cneaz Alexei Mihailovici, al cei mari și cei mici și albei Rossii de sine stăpînitoriu, al Moscovei, al Chievului, al Vladimirului, al Novogorodului țar ș. c. Către Ștefan Voevod și stăpînitoriu țării Moldovei, milostivă cuvîntare. Înaintea Împărăteștii Noastre Măririi s-au înfățișat cu plecată rugămintă trimiși către Împărăteasca Noastră Mărire, Mitropolitul Sucevii Ghedeon și boeriu al doilea logofăt Grigorie, ca, noi Împărăteasca Noastră Mărire, să ne milostivim a da slobozenie norodului negoțoresc din țara Moldovii de a neguța în rossieneasca noastră Împărăție cu ori ce feliu de mărfuri și de a negoțtori cu slobod negoț. Deci, noi, Marele Împărat, Împărăteasca Noastră Mărire, ne-am milostivit și am slobozit ca norodul negoțoresc din stăpînirea țării tale Moldaviei să vie în moscăciasca noastră Împărăție, cu tot feliu de mărfuri, și să facă negoț cu slobodă comerție. Și, după a Noastră Împărătească Milostivire, norodul negoțoresc din țara Moldovii iaste slobod în rossieneasca noastră Împărăție de a intra și a ieși și a negoțtori cu slobod negoț, pururea, fără oprire sau păgubire, ori unde ar fi. S-au scris în Curtea Împărăției

⁶² N. Iorga, *Studii și documente*, v. IV, București, Ed. Socec, pp. 244—245.

⁶³ D. G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu Rușii în 1656*, în *Revista Istorică Română*, v. III, 1933, p. 235.

Noastre, în împărăteasca cetate a Moscovei, la anul de la zidirea lumi 7164, iunie 29 zile.

Cu mila lui Dumnezeu Marele Împărat etc.”⁶⁴).

Traducerea a fost făcută de un călugăr moldovean în 1858, iar manuscrisul se păstrează în Biblioteca Academiei R. P. R., 83/XI.

În 7 (21) iulie, același an, delegația moldoveană depune în biserica Uspenie din Moscova jurământul de credință față de țar.

Analizând în mod atent textul privilegiului comercial constatăm următoarele:

În urma actului de la Pereiaslavl, 8 ianuarie 1654, Alexei Mihailovici devenind stăpînitor și al teritoriilor ucrainene, se intitulează țar „al cei mari și cei mici și albei Rossii”. Statul rus incluzînd în teritoriile sale și Ucraina, se întindea pînă în vecinătatea Moldovei. Această apropiere a permis ca în a doua jumătate a secolului XVII relațiile economice dintre Moldova și statul rus să se intensifice și mai mult. Negustorii moldoveni, încă din veacul al XVI căutau să-și facă drum liber spre Moscova, dar în calea lor stătea hanatul Crimei și regatul polon. Pentru a avea drum liber ei făcuseră repetate intervenții către aceste state intermediare. Acum, cînd granițele statului rus, prin reunirea Ucrainei cu Rusia, s-au apropiat și mai mult de Moldova, negustorii moldoveni se adresează direct Moscovei. Profitînd de plecarea delegației moldovene condusă de mitropolitul Ghedeon și logofătul al doilea Grigorie la Moscova, cu scopul încheierii tratatului politic, negustorii moldoveni însărcinează pe delegați să prezinte cererea lor țarului. Țarul, ascultînd rugămîntea negustorilor moldoveni, „se milostivește a da slobozenie norodului negoțtoresc din țara Moldovii”, de a face comerț cu orice fel de mărfuri, oricînd și ori unde doresc în cuprinsul statului rus. Ei aveau dreptul de liberă exercitare a comerțului, fără nici un fel de restricții. Din textul privilegiului nu reiese că ei erau obligați să plătească taxă vamală pentru mărfurile vîndute, iar dacă plăteau era atît de neînsemnată încît nici nu se face mențiune de ea.

Faptul că negustorii moldoveni aveau libertatea deplină să vîndă și să cumpere din Rusia ori ce fel de marfă, fără nici un fel de piedici, ne dovedește că negustorii ruși nu vedeau în ei niște concurenți puternici, care să-i elimine de pe piața rusească și care să poată acapara în mîinile lor o parte a comerțului interior și de tranzit al Rusiei. În al doilea rînd, lipsa de restricții puse din partea statului rus dovedește superioritatea lui economică în comparație cu Moldova.

Singura obligație pe care și-au asumat-o negustorii moldoveni, în schimbul avantajilor acordate, a fost aceea de a informa statul despre situația taberelor turcești și tătărești. Dar această obligație nu rezultă din textul privilegiului, ci din textul tratatului politic, în care se spune: „Mai cerem de la Măria Ta o scrisoare binevoitoare pentru oamenii noștri, ca să-i putem trimite la Măria Ta cu vești și scrisori din părțile acestea. Și oameni de ai noștri să nu lipsească niciodată de la Măria Ta”⁶⁵). Fără

⁶⁴ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Romînilor*, v. IV, București, 1902, pp.244-245.

⁶⁵ D. G. Ionescu, op. cit. p. 243

îndoială, prin „scrisoarea binevoitoare” trebuie să înțelegem privilegiul comercial, negustorii din acel timp fiind cei mai buni informatori, care sub haina negustorească puteau foarte bine să-și ascundă intențiile. Este foarte probabil că țarul Alexei Mihailovici, în acordarea acestui privilegiu în condiții excepționale, a fost determinat și de faptul că negustorii moldoveni erau în măsură să-i furnizeze informațiile cele mai prețioase asupra situației din imperiul otoman și din hanatul Crimeii.

Absența din acest act a oricăror restricții de orice natură scoate în evidență intenția sinceră a statului rus de a ajuta și elibera Moldova de sub apăsarea jugului otoman.

Privilegiul comercial a fost dat într-un moment în care Moldova simțea mai mult ca oricând nevoia unor legături economice trainice cu ținuturile ucrainene și rusești. Sfișiată de lupte interne, secătuită prin tributurile și darurile față de turci, pustiită de incursiunile tătarilor și împovărată cu întreținerea trupelor de mercenari care îl susțineau pe domn, Moldova nu se putea reface repede decât printr-un comerț destul de dezvoltat și cu restricții cât mai puține din partea țărilor cu care stabilea legături economice. Prin privilegiul acordat Moldova a găsit tocmai ceea ce căuta, un comerț fără restricții și fără taxe vamale, sau cel puțin fără taxe vamale ridicate. Negustorii moldoveni care demult căutau să pătrundă pe piața ucraineană și rusească cu mărfurile lor, găsesc în acest act împlinirea dorințelor lor.

Privilegiul comercial acordat de țarul Alexei Mihailovici negustorilor moldoveni a strâns și mai mult unitatea de luptă dintre poporul ucrainean și poporul moldovean în lupta lor comună împotriva panilor poloni și a sultanilor turci; a sporit speranțele poporului moldovean și a contribuit la creșterea încrederii lui în puterea Rusiei, singura care era în stare să elibereze Moldova de sub dominația otomană. Și, de fapt, prin tratatul politic din 29 iunie 1656 și prin privilegiul comercial, Rusia a făcut primii pași pentru eliberarea poporului moldovean.

Turcii au împiedicat punerea în practică a tratatului politic. Ca răspuns la participarea lui Gheorghe Ștefan, alături de Rákoczi II și Bogdan Hmelnițki la războiul contra Poloniei (1657—1658), pe atunci aliata turcilor, și ca urmare a tratatului politic încheiat cu rușii, care a fost descoperit, domnitorul moldovean este mazilit și înlocuit cu Gheorghe Ghica, omul turcilor.

În ceea ce privește privilegiul comercial, avem motive să credem că el a fost pus în aplicare: a) Într-un document din ianuarie 1658 se menționează „sosirea la Moscova a greului Dimitrie Nicolae spre a face cumpărături pentru domnitorul moldovean Ștefan”⁶⁶). În 13 martie 1661 sosește la Moscova Vasile, fiul boierului moldovean Isaia Eustate, precum și greul Nicolae Emanuil, împreună cu mai mulți negustori, care aduc mărfuri⁶⁷). În același an, la 26 aprilie, sosesc la Moscova cu mărfuri moldovenii Dimitrie Nicolae și Vasile Ioan⁶⁸). b) În momentul mazilirii lui Gheorghe Ștefan (1658), negustorii moscoviți rămaseră datori acestuia cu o sumă de bani. În răstimpul petrecut la Moscova, unde a mers spre a obține ajutor militar

⁶⁶ Biblioteca Acad. R.P.R., Secția manuscrise, *Mss. rusești*, v. VII, nr. 5216, p. 19.

⁶⁷ Idem, p. 22.

⁶⁸ Ibidem.

pentru a-și recupa tronul, voevodul mazilit a deschis și această chestiune, cerînd să i se plătească datoria⁶⁹). c) Privilegiul din 1656 poate fi considerat ca întărit printr-un nou privilegiu acordat de către țarul Alexei Mihailovici în 15 iulie 1664 „ grecului din țara Moldovei, anume Nicolae Gheorghe“ pentru ca să-și poată face „ alișverişul” și „a aduce și hotărîta marfă, care va fi de trebuință cămării noastre împărătești”. Privilegiul acesta mai menționează că orice marfă ar aduce Nicolae sau fratele său, ori oamenii lui, a fară de marfă străină și oprită, va fi scutită de toată vama din partea „mai marilor vămilor și crișmelor și vameșilor și brudinarilor pe la ape”⁷⁰). d) Spre deosebire de prima jumătate a secolului XVII, în a doua jumătate relațiile economice dintre romîni și ruși merg dezvoltîndu-se. Întîlnim în mai multe rînduri negustori din Moldova, în ținuturile rusești, precum și negustori ruși din Kiev și din alte părți în Moldova, veniți pentru afaceri. În august 1672 grecul Ștefan Petrov „din țara Moldovei, din orașul Iași, se duse în convoiul militar la turci, la Camenița, pentru neșuțoria lui. Ajungînd la Kiev în 18 septembrie 1682, el povestește amănunte în legătură cu luarea Cameniței⁷¹). În anul următor, la 3 iulie, rusul Nicolae Ivanov arată că „trecînd prin Moldova cu mărfuri a fost și la Iași”, unde a constatat că locuitorii doresc să scape de jugul turcesc⁷²). Cu ocazia descrierii luptelor de la Camenița, cronicarul Neculce spune că turcii „l-au lăsat pe Petriceicu Vodă cu oastea sa, cu moldoveni, în Hotin . . . ca să nu închidă leșii drumul neșuțorilor, să nu flămînzească oastea din Camenița”⁷³). Într-un zapis din 6 februarie 1671 se amintesc mai mulți negustori șarhorodeni aflători în Moldova, ca Mihai Hagi, Rustea, Enachi și alții⁷⁴). Mulți negustori ruși s-au așezat la Iași, unde aflăm în a doua jumătate a secolului XVII o întregă „uliță rusească”⁷⁵). e) Altă dovadă că privilegiul s-a pus în practică o constituie faptul că în a doua jumătate a veacului XVII se intensifică schimbul de mărfuri dintre aceste țări. Moldova continuă să exporte mai ales sare, vin și pește sărat. Într-o plîngere din 20 februarie 1673, hatmanul cazacilor Ivan Samuilovici „arată că nu mai puțin de 900 (nouă sute) de care cu boi, pline cu sare, fuseseră oprite, împreună cu negustorii respectivi, să plece din Moldova”⁷⁶). Prin Iași trecea un „drum al sării” care este pomenit în documentele din 1675. Un alt produs cerut peste hotare era vinul. După reunirea Ucrainei cu Rusia, comerțul cu vinul s-a intensificat și mai mult. În Odobestii exista o stradă întregă care se numea „ulița cazacliilor”⁷⁷), ceea ce dovedește existența unui foarte larg export al vinului moldovenesc în Ucraina și teritoriile rusești. O scrisoare ucraineană din 16 noiembrie 1678 ne relatează că negustorii de vinuri sosind la Iași au adus știri despre

⁶⁹ C. C. Giurescu, *Relațiile economice dintre romîni și ruși* . . . p. 20.

⁷⁰ Nicolae Iorga, *Ucraina moldovenească*, în *Analele Academiei Romîne*, Mem. secț. ist., vol. XXV (1913), p. 350.

⁷¹ Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 92.

⁷² C. C. Giurescu, *Relațiile economice dintre romîni și ruși* . . . p. 20.

⁷³ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 134.

⁷⁴ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 383.

⁷⁵ Arhiva Istorică, vol. I, p. I, p. 136 ; Gh. Ghibănescu, *Surele și isvoade*, Iași, 1908, vol. V p. 331.

⁷⁶ C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, v. III, p. II, București, 1946, p. 611.

⁷⁷ A. D. Udalțov, *op. cit.*, p. 191.

rechizițiile ordonate de sultan pentru armata turcească. O altă relatare o avem într-o scrisoare din 1686, a domnitorului Constantin Cantemir, care comunică marelui vizir „că trimisese spre Ucraina un spion sub înfățișarea unui țăran care ducea spre vânzare un vas cu vin”⁷⁸). Drumurile fiind oprite, țăranul nu a putut ajunge pînă la Kiev. Vinul însă a fost vîndut unui nobil, care i-a dat unele știri. Faptul că un spion se folosește de acest mijloc spre a culege informații din Ucraina ne dovedește că transportul de vinuri moldovenești pe drumurile ucrainene și rusești era un fapt obișnuit. Negoțul cu vin va lua un avînt și mai mare în veacul XVIII, cînd lungile caravane de negustori „cazaci” vor pleca cu butoaiele de vin din podgoriile țării, în special din Odobești, pentru a se răspîndi în ținuturile căzăcești, ajungînd chiar pînă la Moscova.

În ceea ce privește importul, continuă să ne vină din Rusia aceleași produse ca și în prima jumătate a secolului. Blănurile prețioase care erau un semn distinctiv al ierarhiei administrative și sociale, ocupă primul loc. În afară de acestea se importau veșminte de hermelină, jder, de vulpe roșie, de lup și de urs, apoi urmau șubele, pieile de tot soiul și în special iuftul. Pe lîngă pînzeturile vechi, începe să se importe acum o pînză specială fabricată în Moscova. Importam și unele produse medicinale, ca de exemplu reventul⁷⁹).

Din cele de mai sus putem trage concluzia că relațiile economice dintre Moldova, Ucraina și Rusia nu au fost „dintre cele mai rari”, „slabe”, „firave” și „lipsite de continuitate” — cum susține V. Borcea în lucrarea sa *Relațiile economice romîno-sovietice*, publicată în 1946, — ci dimpotrivă cel puțin în epoca de care ne ocupăm, Moldova a avut relații economice permanente, fie directe, fie îndirecte cu o serie întreagă de orașe și ținuturi ucrainene și rusești. Aceste relații economice au înlesnit dezvoltarea economică a Moldovei și au ținut mereu aprinsă, în sufletul poporului moldovean, nădejdea eliberării din jugul otoman cu ajutorul poporului rus.

Catedra de istorie universală
Universitatea „V. Babeș”

РУМЫНО-РУССКИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СЕРЕДИНЕ XVII ВЕКА. КОММЕРЧЕСКАЯ ПРИВЕЛЕГИЯ 1656 ГОДА

(Краткое содержание)

Национальная освободительная борьба украинского народа, под руководством Богдана Хмельницкого и присоединение Украины к России, благодаря решению Переяславской Рады от 8 января 1654 года, имели сильное влияние на все социальные слои Молдавии. Господарь Молдавии, Георге Штефан (1653—1658), рассмотрев желания молдавского народа, попросил и он подчинения у Московского царя, Алексея Михайловича, и покровительства против турок. Царь принимает заявление молдавского

⁷⁸ С. С. Giurescu, *Relațiile economice dintre romîni și ruși ...* p. 22.

⁷⁹ Ibidem, pp. 23—28.

господаря и 29 июня 1656 года между этими двумя государствами заключается политический договор, благодаря которому Молдавия подчиняется высокопоставленному властителю — московскому царю, чтобы быть в состоянии защищаться от отоманского ига. В тот же день купцам Молдавии предоставляется коммерческая привелегия для свободного входа и выхода из России со своими товарами и права торговать, где хотят, на всей территории России. Чтобы правильно понять смысл этой привелегии, нужно проанализировать экономическое развитие как в России, так и в Молдавии в первой половине XVII века.

В первой половине XVII века русское государство было более развитым с экономической точки зрения, чем молдавское. Россия имела сотни мануфактурных предприятий всех категорий, в то время как Молдавия имела только одно или два. Такую же картину представляют и торговые отношения. Россия имела широкую торговлю как с Западной Европой, так и с областями Центральной Азии и Закавказья. Чтобы ускорить экономическое развитие, в середине XVII века, Россия принимает меркантилическую политику, в то время как Молдавия была под турецким игом и отставала в этом отношении. Все-таки между Молдавией, украинскими областями и русским государством существовали старые крепкие торговые отношения. Молдаване экспортировали в Россию, главным образом, соль, сельдь, и вино, и получали дорогие меха, моржовые зубы, металлические предметы и даже лекарства. Эти торговые отношения постоянно развивались, а в середине XVII века купцы Молдавии получают даже коммерческую привелегию.

Возникает вопрос: как русское государство предоставляет эту коммерческую привелегию молдавским купцам, чтобы свободно торговать, где они хотели на всей территории России без таможенного налога, в то время как купцам Западной Европы разрешено было торговать только на границе, а если бы они хотели торговать внутри русского государства, то только при выплате двойного таможенного налога иностранной монетой. Две причины позволили царю Алексею Михайловичу совершить этот акт:

1. В середине XVII века Россия экономически стояла выше Молдавии, так как было показано выше, и русские купцы не боялись конкуренции молдавских купцов, слабее их, как боялись конкуренции западных купцов, чьи страны с экономической точки зрения стояли выше.

2. В середине XVII века Алексей Михайлович начинает новую внешнюю политику освобождения русских территорий из-под иностранного господства. В этой политике не могло отсутствовать и сотрудничество с румынскими странами. С другой стороны, Молдавия видела в России единственную силу, которая освобождает её от турецкого ига. Имея в виду эти два мотива, царь дает коммерческую привелегию купцам Молдавии, которые могли бы быть и хорошими шпионами, доставляя ему данные о положении турецкой империи.

Но турки узнают о связи молдавского господаря с царем России и тормозят проведение в жизнь политического договора, выгоняют господаря с молдавского трона, заменяя его своим человеком, Георге Гика.

Что касается коммерческой привелегии, то имеем достаточно доказательств верить, что она была проведена в жизнь. После этой даты, торговые отношения укрепляются ещё больше, и скоро царь предоставляет еще одну привелегию. Когда господарь Георг Штефан находился в Москве, после изгнания, куда он поехал получить военную помощь для возвращения своего престола, он поднял и вопрос денежных сумм, которые ему должны были московские купцы. В Одобешть существовала улица купцов, которые торговали вином с украинскими областями и Россией, которая во второй половине XVII в. называлась „улица Казакийлор”.

Коммерческая привелегия, данная царем Алексеем Михайловичем 29 июня 1656 г. молдавским купцам, была ответом на желания купцов Молдавии, которые давно хотели иметь крепкие торговые связи с русским государством. Это был первый экономический акт, написанный между двумя государствами, который способствовал ещё большему укреплению связей румынского и русского народов.

RELATIONS ÉCONOMIQUES ROUMANO-RUSSES AU MILIEU DU XVIIe SIÈCLE. LE PRIVILÈGE COMMERCIAL DE 1656

La lutte livrée par le peuple ukrainien pour sa libération nationale, dirigée par Bogdan Hmielnitski, et la réunion de l'Ukraine à la Russie par la décision de Pereiaslavl du 8 janvier 1654, exerça une influence notable aussi sur toutes les couches sociales de Moldavie. Le voïvode de Moldavie, Gheorghe Ștefan (1653—1658), accédant aux aspirations du peuple moldave, offrit sa soumission au tsar de Moscou, Alexei Michailovitch, et demanda protection contre les Turcs. Le tsar accepta la demande du voïvode moldave. Le 29 juin 1656 fut signé un traité politique entre les deux états, en vertu duquel la Moldavie se soumit à la protection du tsar de Moscou afin d'être défendue contre la puissance ottomane. Le même jour, le tsar accorda aux marchands de Moldavie un privilège commercial par lequel il leur était donné libre accès sur le territoire de la Russie. Pour bien comprendre le sens de ce privilège commercial, il est nécessaire de faire l'analyse du développement économique de la Russie et de la Moldavie dans la première moitié du XVIIe siècle.

L'état russe était beaucoup plus avancé au point de vue économique que l'état moldave. La Russie comptait des centaines d'entreprises manufacturières de toutes les catégories, tandis que la Moldavie n'en avait guère qu'une ou deux. La situation était analogue au point de vue commercial. La Russie entretenait des relations commerciales avec l'Europe occidentale et avec les régions de l'Asie centrale et transcaucasienne. Afin d'accélérer le développement de son économie, la Russie adopta, vers la moitié du XVIIe siècle, une politique mercantiliste. A cet égard aussi,

la Moldavie était beaucoup moins avancée que la Russie, en raison de sa sujétion à l'empire ottoman. Elle entretenait néanmoins des relations commerciales étroites et très anciennes avec les régions ukrainiennes et l'état russe. Les Moldaves exportaient en Russie du sel, du poisson salé et du vin, en importaient des fourrures, des dents de morse, des articles de métal et même des médicaments. Ces relations commerciales se développèrent sans cesse et culminèrent par le privilège commercial de 1656.

Une question se pose : pourquoi l'état russe accorda-t-il aux commerçants moldaves le privilège de vendre librement leurs marchandises sur toute l'étendue de son territoire sans perception de taxes douanières, tandis que les commerçants de l'Europe occidentale n'étaient admis que dans la région frontalière et n'obtenaient le droit de pénétrer à l'intérieur du pays qu'en échange d'une taxe double payable en monnaie étrangère ? Deux raisons avaient déterminé le tsar Alexei Michaïlovitch à accorder ce privilège aux Moldaves :

1. Vers la moitié du XVIIe siècle, la Russie étant supérieure à la Moldavie au point de vue économique, les marchands russes n'avaient pas à craindre la concurrence des marchands moldaves, à l'opposé des marchands occidentaux qui représentaient des pays supérieurs au point de vue économique.

2. A la même époque, le tsar Alexei Michaïlovitch inaugura une nouvelle politique extérieure, de libération des territoires russes de sous la domination étrangère. Pour la réalisation de ses visées politiques, il ne pouvait se dispenser de la collaboration des pays roumains. A son tour, la Moldavie voyait dans la Russie la seule puissance capable de la délivrer du joug ottoman.

Ce furent les deux raisons qui déterminèrent le tsar à accorder ledit privilège commercial aux marchands moldaves, qui pouvaient être, en même temps, d'excellents espions, aptes à lui fournir de précieux renseignements sur la situation de l'empire turc.

Les Turcs eurent bientôt vent des relations que le voïvode moldave avait établies avec le tsar de Russie et empêchèrent la mise en pratique du traité politique. Ils détrônèrent Gheorghe Ștefan et le remplacèrent par Gheorghe Ghica qui leur était dévoué.

Quant au privilège commercial, il y a lieu de croire qu'il a été traduit en pratique. Après 1656, les relations commerciales s'intensifièrent de plus en plus et, peu après, le tsar accorda à la Moldavie un nouveau privilège. Le voïvode Gheorghe Ștefan se trouvant à Moscou, où il s'était rendu pour demander au tsar de lui prêter secours afin de recouvrer son trône, il exigea du tsar de lui verser une somme que lui devaient les marchands moscovites. A Odobesti existe une rue des marchands de vin qui entretenaient des relations commerciales avec les régions de l'Ukraine et la Russie, laquelle portait à cette époque le nom de „ulița cazacliilor”.

Par le privilège commercial qu'il accorda aux marchands moldaves le 29 juin 1656, le tsar Alexei Michaïlovitch accéda au désir très ancien de ces derniers d'établir des relations commerciales avec l'état russe. Ce fut le premier acte économique écrit entre les deux états et il contribua à l'établissement de relations d'amitié entre le peuple roumain et le peuple russe.

A BERECKIEK MOLDVAI KAPCSOLATAIRÓL, A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

IMREH ISTVÁN

A közelmúlt történeti irodalmában sok szó esett a magyar és román parasztság sodró erejű együttes felkeléseiről. A forradalmi osztályok közös mozgalmaival, harcaival és a két nép jelentős történeti személyiségeinek baráti kapcsolataival szintén több tanulmány foglalkozott. Kevesebb azonban az olyan természetű vizsgálódás, amely a történeti élet *mindennapjaiban* szövődő kapcsolatok szálait fejtí fel.

Noha a berecki viszonyokkal más kérdés kapcsán foglalkoztunk, léptenyomon találkoztunk az évtizedeket átfogó mindennapos egymásrautaltság kisebb-nagyobb súlyú jeleivel. A következőkben ezekről a jelenségekről, a gazdasági élet területén kialakuló és a hétköznapok rendjén kovácsolódo román-székely kapcsolatok példáiról kívánunk néhány szót szólni.

1. Mindenekelőtt utalnunk kell arra, hogy a népi érintkezés szálai ezen a területen mélyen a középkorba nyúlnak vissza; hiszen Bereck, az ojtózi szoros erdélyi végpontjaként, Moldva és Erdély gazdasági vérkeringésének egyik fő ütőere mentén, számottevő átmenő forgalmi gócpont volt a XIX. századot megelőző időszakban is.

Annak ellenére, hogy Bereck még 1848 előtt is falujellegű, nagyobbára szalmatető házakból álló település volt, városnak nevezhette magát, városi joggal élt. Mezővárosi privilégiumai szintén Moldvával, a moldvai átjáróhely biztosításával függtek össze. Bereck őrséget tartott, küldeményeket, postát szállított, futárokat vitt Moldvába. Pecsétjében és egyben a „végváros” címerében a levelet tartó kéz ennek a posta-szolgáltatnak a jelképe.¹ 1764 után, a székely határország felállítását követően azonban Bereck régi kiváltságainak jó része is veszendőbe ment és a bereckiek az ojtózi szorost ekkor már a második székely határőrezred katonáiként őrizték.²

¹ Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*. Pest, 1869. III. 121–125. — Székely Oklevéltár. I. 119–121. — II. 20–22, 134–135. — IV. 80, 110–111, 155–157. — V. 147–148, stb.

² Ignaz Lenk szerint 1839-ben 1140 katonarendi lakosa van Berecknek. (*Siebenbürgens geographisch-topographisch-, statistisch hydrographisch- und orographisches Lexikon*, Wien, 1839. III. 205.)

Megélhetésüknek viszont továbbra is egyik legfőbb forrása maradt az Erdély és Moldva között lebonyolódó áruforgalom.³ Mellékkeresetre annál is inkább rászorult a berecki nép, mivel határa nem tartozott a legtermékenyebbek közé. Ők maguk panasztolták, hogy a szél, az eső, a hideg csekély határukat majd mindig tönkre teszi, állattartásuk alapját, havasaikat a határőrtisztek bitorolják, és ezért főleg „szekeresséssel, fuvarral” próbálják az „elszenvedhetetlen szűkséget” enyhíteni.⁴ Bereckről szólva Kőváry is említést tesz erről: „Az *ojozi szoros* összeköti Brassót, Szebent Moldvával, itt kell minden erről jövő árunak Moldvába jutnia... E vonalnál Bereck városának még a királyok idejéből azon kiváltsága vagyion, hogy az ott átvonuló portékákat bizonyos távolságra egyedül ők szállíthatják, honnan az egész helység fuvaros”.⁵

Az áruszállításból élő bereckieket külön szervezet, a „Szekeerességi társaság” fogja egybe. Ez a város legerősebb, legjelentősebb céhszerű szervezete, amely minden kérdésben tagjai sajátos érdekeinek megfelelően hallatja szavát. A „Szekeerességi társaság” vezetői gyakran hivatkoznak fontosságukra, a város életében játszott szerepükre, és céhszerű zártágukat féltékenyen őrzik. Időnként számba veszik azokat, akik fuvarozásból élnek és, mint 1839-ben is, kizárják a „nem őstörösökösöket”.⁶ A tagjaik jogait és kötelelességeit, valamint a fuvarozás módját előíró szabályokat szigorúan ellenőrzik. Olyan határszéli területen, ahol az osztrák vámhatóságok kijátékozása — a csempészes — életmód, és inkább erény, mint bűn, a „szekerességi” társaság egyik tagját „csempészetért” zárják ki. A „szekerességi jogot” csak három év múltán kapja vissza, és még 12 ezüst forint bírságot is kell fizetnie.⁷

Az említett áruszállítási kiváltság szerint csupán a bereckiek szállíthattak Brassóba olyan árut, amelyek az ojozi szoroson át Moldvából érkeztek.⁸ Ez az előjog természetesen könnyebbé tette helyzetüket, bár a szállítási díszabással nem egyszer elégedetlenek. 1816-ban is keveslik a bért, és arra kéri a főkormányshéket, hogy a moldvai áruk fuvardíját, az Ojtoz-Brassó közötti útszakaszon 2 frt-ra emelje fel.⁹ A „Szekeerességi társaság” tagjainak nagy többsége azonban nemcsak ezt az útszakaszt járja, hanem a határon is átszekerezik és — a korábbi századokban oly

³ Vö. J. H. Benigni, *Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1837. III. 62.

⁴ Bereck város lvt. Protocollum Relationum Magistratus Oppidi Beretz Anno 1810. 1816. évi bejegyzés. Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum. A továbbiakban idézett jegyzőkönyvek, levelezési könyvek mind Bereck város levéltárából valók. Ezért csak a kötetekre utalunk és arra az évre, amelyből az adat való. Az egyes protocollumok gyengébb, megviseltebb volta a pontosabb utalást, lapszámra stb. való hivatkozást is megnehezítette. Ezért kellett ezt az egységes jegyzetelési formát választanunk.

⁵ Kőváry László, *Erdélyország statisztikája*. Kolozsvár, 1847. 251–252.

⁶ Bereck Várossa Jegyzőkönyve. (1839–1867). 1839. évi bejegyzés.

⁷ Uo., 1845. A csempészetre 1. *Ujfalvy Sándor emlékiratai*. Sajtó alá rendezte Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. 318–319.

⁸ „Nur die Bewohner des Marktflakens Beretz... vermöge ihrer Privilegien, das Recht, die über den Ojtoszer Pass aus der Moldau kommenden Waaren, mit Ausschliessung anderer Fuhrleute, nach Kronstadt zu schaffen, wofür sie sich jedoch mit einem von Zeit zu Zeit festgesetzt werdenden bestimmten Frachtlohn begnügen müssen.” (J. H. Benigni, *Statistische Skizze der Siebenbürgischen Militär-Gränze*. Hermannstadt, 1834. 85–86.)

⁹ Protocollum Relationum Magistratus Oppidi Beretz. 1816.

jól megismert útvonalakon — egész Iași-ig szállítja Erdély kivitelre szánt termékeit. A brassai kereskedők árucikkeinek Moldvába fuvarozását annyira igekezzenek kezükben tartani, hogy 1848 tavaszán Háromszék közgyűlése kénytelen foglalkozni azzal a panasszal, amely szerint a bereckiek „*a moldvai fuvarozástól*” másokat elrekesztenek. A bereckiek erre a vádra azt válaszolják, hogy a brassai kereskedők mindenkor szabadon fogadtak szekereset, s nemcsak *kizárólagosan* bereckiek szállították a brassai portékát Moldvába. Szerintük a kivitt termékek nagyobb részét a barcasági szászok fuvarozták az ojtói vámig, onnan pedig többnyire a moldvai grozeştiek vitték tovább.¹⁰

Az ojtói vám Moldva felőli részén lakó grozeştiek valóban részt vettek a két terület árucsereforgalmának lebonyolításában. A bereckiek hagyományos foglalkozását azonban ők sem sajátíthatták ki; legfeljebb — mint 1843-ban is — igekeztek akadályokat gördíteni útjukba, előnyökre szert tenni a két fuvaros település versenyében.¹¹

Bereck lakóinak számottevő része élt tehát az Erdély és Moldva közt folyó kereskedelemről. Szekeresekként állandóan járták Moldva útjait, nemegyszer azonban maguk is kereskedtek; vásárolt árut, berecki terméket kínáltak eladásra a falvakban és a vásárhelyek piacain.¹² Érthető módon megkísérelték támogatni a két terület közötti árucsereforgalom könnyebbé tételét is. 1838-ban például a főkormányzéseknek számoltak be arról, hogy az erdélyi állattenyésztés fejlődése érdekében mit tartanak szükségesnek; a feliratukban — sok okos gyakorlati tanács mellett — azt is javasolták, hogy szorgalmazni kell a moldvai állatbehozatalt. Szükségesnek látták továbbá, hogy a Moldvából Erdélybe „behajtandó mindenféle barmok 30-ad vámját” ha lehet, töröljék el, s ha nem, bár „szállítsák alább”.¹³

A XIX. század első felében Erdély ipara fejlődésnek indult. Az osztrák iparral azonban a belső piacon nem vehette fel a versenyt. Jó áruehelyezési lehetőség kínálkozott viszont a keleti piacokon s többek között Moldvában is. E piacok biztosítása azonban nagymértékben függött a jó és olcsó szállítási lehetőségektől. Ismeretes, hogy Széchenyi István vasútépítési terveiben a Galacig vívő vasútvonal az ojtói szoroson haladt volna át. Ennek az útvonalnak a kiépítését sürgették 1851-ben a brassai román kereskedők is, és bizonygatták, hogy a dunai gőzhajók által lebonyolított forgalommal csak úgy vehetik fel a versenyt, ha az ojtói, valamint a tömösi út jobbá válik.¹⁴ Az ojtói út jelentőségét 1848 előtt is látják a brassai „Gremiul

¹⁰ Neme Bereck Városának Levelező Könyve. 1848. (Később Grozeştii-Oituz, a bereckiek egykorú jegyzőkönyveiben: Gorzafalva.)

¹¹ Correspondentiale Protocollum. (1836—1843). 1843.

¹² Protocollum Relationum Magistratus Oppidi Beretzki. 1811. — Az 1896. évben 5 napos igazolvánnyal 1263 berecki lakos ment át Moldvába, 15 napossal 5 és egyévvél 79. Ott maradt közülük 61 személy. Igen sokan még ekkor is kereskedni jártak át. (*Háromszék vármegye. Emlékkönyv.* Szerk. Potsa József. Sepsiszentgyörgy. 1899. 150.) — Az osztrák-magyar monarchia és Románia közötti vámháború idején Bereck, Kézdivásárhellyel egyetemben gazdaságilag lehanyaglik. (L.N.G.V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Braşov.* Bucureşti, 1928. 97. — A vámháborúra I. Ion Moga, *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei.* Bucureşti, 1936.)

¹³ Protocollum Relationum. (1830—1839) 1838.

¹⁴ N.G.V. Gologan, i.m. 78, 155.

Levantin'' kereskedő társaság tagjai, hiszen csak ők nem kevesebb, mint egymillió forintnyi forgalmat bonyolítanak le Moldvával és Havasalfölddel. E társaság tagjainak többsége legalább annyi időt tölt moldvai vásárhelyeken lévő üzleteiben és raktáraiban, mint amennyit Brassóban időz.¹⁵ A Brassóban megtelepedő moldvai kereskedők, vagy a több mint száz moldvai és havasalföldi kereskedő-telepet fenntartó brassai kalmárok igen szoros kapcsolatban állanak a berecki lakosokkal. A fejlődésnek induló kis székely mezővároskában a XIX. század első felében árulerakatok, „magazinok” épülnek és nem egy román kereskedő igyekszik berecki polgárjogot szerezni. 1815-ben a tanács úgy határozott, hogy „egy görög kereskedőt bevesznek” a városba és döntésükhöz a főkormányshéz hozzájárulását kéri.¹⁶ 1839-ben azonban visszautasítják „Baksa Konsztantin brassai kereskedő” kérését. Ő gabonátároló raktárak építésére kér helyet a várostól. Feltehetőleg itt akarja őrizni a Moldvából behozott gabonát mindaddig, míg Erdély különböző részein a vevőket megtalálja. Ezzel azonban esetleg feleslegessé válna az áru Brassóba szállítása és a berecki fuvarosok elesnének kiváltáságos fuvarozási lehetőségüktől. Valószínűleg ezért utasítják vissza Baksa kérését, sőt úgy határoznak, hogy a már meglévő berecki „magazinjait” is pusztítsa el.¹⁷

A Moldva és Erdély közötti gazdasági összeköttetés hívja életre Bereck és Sósmező határában az 1848 előtt születő, de tiszavirág életű vashámorokat is. A vállalkozó Gheorghe I. Nica egyike azoknak a román kereskedőknek, akik állandó kapcsolatban állnak a bereckiekkel. Különböben igen tevékeny és tekintélyes ember. Ő az első és ho sszú ideig egyetlen román Brassó város tanácsában. Kereskedelmi iskola, nyomda alapítását kezdeményezi, ő támogatja Gheorghe Bariót, az ő házából indul el útjára a *Gazeta Transilvaniei*. 1805 és 1815 között Nica is Iasi-ban él és csak 1816-tól kezdve dolgozik Brassóban a „Nichifor Nica exportcég” vezető tagjaként. Az 1820-as évektől Moldva és Havasalföldre az ő kereskedő háza szállítja a katonai felszerelési tárgyakat, a barcasági Prázsmár községben gyertyagyártó, majd hamuzsírforzó üzemet alapít és az 1840-es években kezd érdeklődni a Bereck határában fekvő, Luptyán patak melléki vasércvonalat kihasználása iránt.¹⁸ A berecki jegyzőkönyvekben az 1845–46-os években igen sokszor említik a „Nica testvérek” bányáját, vasverőjét. Elkészül az igen részletes szerződéstervezet is. Ennek a megállapodásnak azonban ellene mond több mint száz berecki lakos. A főkormányshézknél tesznek panaszt a tanács és a vállalkozó ellen és el is érik, hogy elrendelik: Nica ne építsen. Az ellentétek valahogy mégis megoldódtak és Gheorghe I. Nica megkezdhette a munkát, hiszen 1848-ban már a negyedévi bérleti összeg elengedését kérte a bereckiektől. Igen jelentős, hogy az üzem lerakata

¹⁵ Kőváry, i.m. 283–284. — Vö. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*. București, 1925. II. 160. D. Z. Furnică, *Din trecutul românesc al Brașovului. Documente comerciale 1741–1860*. București, 1937. 7–49. — N. G. V. Gologan, i.m. 32–35, 45–48. — A közvetlenül 1848 utáni kapcsolatokra l. *Gazeta Transilvaniei* 1854. 27. sz. 1855. 104. sz., 1856. 6. sz. vagy *Transilvania* 1873. 3. sz. stb.

¹⁶ *Protocollum Relationum Magistratus Oppidi Beretzki*. 1815.

¹⁷ *Berecki Várossa Jegyzőkönyve*. (1839–1867.) 1839.

¹⁸ N. G. V. Gologan, i.m. 64–65. — Háromszék vármegye. Emlékkönyv. 270.

Tîrgu-Ocnán volt, azt tanúsítva, hogy az egész vállalkozás a moldvai piac szükségleteinek a kielégítését célozta.¹⁹

A moldvaivak és bereckiek érintkezési felülete — mint láttuk — eléggé nagy. A kapcsolatok területe, a gazdasági élet 1848 előtti fokozódó élénksége, pezsgése következtében egyre tágabbá válik. Ez az érintkezés azonban nem egy vonatkozásban túlnó a gazdasági javak forgalma okozta összeszövődöttségen, a szükségszerű határmenti egymásraultaltságon. A szoros együttélésnek is megteremtődnek a kedvező feltételei. Mindenekelőtt Sósmező példáját kell említenünk. Ez a falu ugyanis éppúgy moldvai lakosokból feltöltődő új település, mint ahogy annyi és annyi hasonló falu telik meg Moldvában kivándorló székelyekkel. Ez esetben Bereck a sósmezeiek földesurává válna, ha a határőri vezetőség közbe nem lépne. 1769-ben ugyanis az osztrák tisztek elfoglalják Bereck havasbirtokainak egy jó részét és az ún. revindicált havasokhoz csatolják. Ezen, a sósforrásai nyomán Sósmezőnek nevezett berecki határrészen telepedett meg mintegy száz család; olyan pásztorkodó, fuvarozó, csempészettel foglalkozó ember, aki a határőrezrednek, mint földesurának évi haszonbért fizet. Ezt a szerepet azonban a bereckiek igényelték és hosszas pereskedéssel igyekeztek bizonyítani, hogy a sósmezeiek árendája őket illeti. 1813-ban végre az ő javukra dönt el a per, de úgy látszik a döntésnek nem tudtak érvényt szerezni, mert még 1825-ben a második székely gyalogezred tisztjei rendelkeztek Sósmezőn és 1848-ig birtokolták is a települést és határát.²⁰

A sósmezeiek kapcsolata a bereckiekkel természetesen állandó és az élet minden területére kiterjedő. A pereskedés következtében azonban — különösen 1848 nyarán, majd őszén — sikerül az ellenforradalmár határőrtiszteknek éket verni a bereckiek és sósmezeiek közé. Annál zavaratalanabb a Bereck városába költöző moldvai és havasföldi lakosokkal kialakuló viszony. Berecket a határőrkatonai összeírások, de az egykorú feljegyzések is szabad székely, katonarendi helységgként tartják nyilván.²¹ A városban azonban provincialisták, határőrkatonai vezetés alá nem tartozó jobbágyrendű lakosok is élnek. „1767-ben Maj. 12-én a magistratus igyekezete által azon is megegyesült az városi közönség — olvasható az 1829-ben kiadott Constitutiókban — hogy némely provinciálistáknak bizonyos conditiók alatt, az eő Felsége Regia Contributiojának szaporodására nézve lakhelyek engedtesse.”²² A megtelepedő provincialisták javarészének nem volt földbirtoka és nem is foglalkozott földműveléssel. Többségük pásztorkodott, vagy maga is nyájtulajdonos volt, illetve tehetősebb juhsgazdákat szolgált.²³

E lakosok helyzetét a bereckiek így vázolták: „Az mű városunkban megtelepedett Contribuenseknek semminemű felkelhetetlen Birodalmok nintsen sem erdőn, sem mezőn, sem ben a városon, ugy hogy béres házokban

¹⁹ Bereczk Várossa Jegyzőkönyve. (1839—1867.) 1846—1848. Tanácsülési jegyzőkönyv. 1845. — N. G. V. Gologan, i.m. 64.

²⁰ Orbán, i.m. 123. — Bereczk Várossa Jegyzőkönyve. (1839—1867.) 1862. — A terület tulajdonjoga feletti vita 1849 után tovább folyt és még 1863-ban is tartott.

²¹ Benigni, i.m. 159.

²² Orbán, i.m. 123.

²³ Vö. Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság története, 1790—1849.* Bp., 1956, 14.

lakván házbért fizetnek némellyeknek soha semi Marhájok egyszerse jó az Ausztriai birodalomba másoké ha kijönis egész esztendő által tsak három hónapot legtöbbet ülnek ezen... Haza Határában s ekoris az Nemes Székely Regementek által... az többet ígérés által és más birtokos Possessor Uraktól nagy Suma Pénzekon Arendált Havasokon legeltetik nyájaikat, nem lévén semi örökségek sem Taxás vagy Árendás helyek...". A főkörmányszékhez intézett soraikban szintén azt írják, hogy: „... adozóink semi Colonicaturát nem folytatva tsupán a Juh nyáj tartásból élnek — mely Oeonomiájoknak természete szerint télbe ők mindég, nyárba is töbnyire Moldvába tartozkodván nyájaik mellett...” az év kilenc hónapját a határon túl töltik²⁴

Az erdélyiek moldvai pásztorkodása ismeretes formája a két terület népi, gazdasági kapcsolatainak. Méreteire jellemző, hogy az adótabellák 1828-ban majdnem egymilliónyi „vándor juhok” tartanak nyilván. Ez a szám 1843-ban 705.000-re csökken, mégis ez az állattenyésztési mód igen jelentős marad a XIX. század második felében is.²⁵

A berecki juhtartó gazdák, akiknek „száma naponként a szomszéd Moldva és (Havasalföldről) szaporodik...”²⁶ igen nagy becsben állanak a berecki tanács előtt. Gondjuk van arra, hogy a betelepedéstől számított öt évig tartó teljes adómentességükben senki se háborgassa őket. Olyan esetekben, amikor a főkörmányszék a Moldvában telelő „nagyobb Marháik” után adót szeretne kivetni rájuk, a városi tanácstagok megrázó erővel írják le mostoha sorsukat, elhagyatottságukat, s kéri, hogy adóval, katonafogdosással ne terheljék őket. Érvelésük során elmondják, hogy telkük, házuk nem lévén, a taxás helyen lakó asszonyok — míg férjeik a nyáj mellett Moldvában tartózkodnak — a „tehetetlenségnek s legnagyobb szigoruságnak [nyomoruságnak] özönében küszködnek.”²⁷

Ez a helyzetkép természetesen nem érvényes a juhtartó gazda feleségek mindenikére. A nagyobb nyájtulajdonosok hozzátartozói nem élnek ilyen nehéz sorban. Igen jellemző azonban a bereckiek csak katonarendi, csak határőrt magában foglaló tanácsára az a jószándékú pártfogási készség, az a lelkeség, amellyel oltalmazták őket, és helyzetüket megkönnyíteni törekednek. A segítségnyújtásra 1813-ban és 1814-ben valóban igen nagy szükség van. A cári hatóságok ugyanis — a határvonal kiigazítását köve-

²⁴ Correspondentiale Protocollum. (1836—1843.) 1840. — Az 1750. évi erdélyi országos összeírás alkalmával Bereck „beszámol arról, hogy ott nagyszámú, Havasalföldről és Moldvából a legkülönbözőbb időpontban (van, aki 1750 tavaszán, van, aki 5—6 vagy még több éve) ájtott pásztor (ún. berszány) él; földművelést nem folytatnak, a polgári telkeken építettek maguknak lakást, s a város javaiból is csak a vízzel és erdőléssel élnek. Téltre átsapják juhaikat Moldvába, ott adóznak is róluk; tavasszal ismét az erdélyi havasokba vonulnak fel velük.” L. Trócsányi Zsolt, *Erdélyi összeírások. A történeti statisztika forrásai.* Szerk. Kovacsics József. Bp., 1957. 307.

²⁵ Kőváry, i.m. 137. — A juhok téli nyári legelőterületének váltogatására I. Veress Endre, *Erdélyiek legeltetése Moldva-Havasalföldben.* (Klnyt. a Magyar Gazdák Szemléjéből.) Bp., 1928. Ua., *Păstoritul Ardeleilor în Moldova și Țara Românească.* (Pină la 1821.) București, 1927. — A berecki juhosgazdák a XIX. század második felében továbbra is áthajtották telelésre nyájaikat moldvai területekre. (Vö. N. G. V. Gologan, i.m. 24—25. — Háromszék megye. Emlékkönyv. 125.)

²⁶ Nemes Bereczk Várossának Levelező Könyve. 1848.

²⁷ Correspondentiale Protocollum. (1836—1843.) 1840.

tően — nem engedik visszatérni a Pruton túl lévő mintegy 40 jűhnyáját, köztük igen sok berecki juhász nyáját. A tanács több ízben is közbenjár a főkormányshéknél és sürgeti, hogy a város lakóinak érdekeit védelmezze és a Pruton túlról való hazatérésük érdekében járjon közbe. Szomorúan állapítják meg, hogy 1813-ban 17 gazda szökött át Moldvába a sanyarú helyzet miatt, majd 1814-ben ismét 24-en lépték át útlefél nélkül a határt.²⁸

Nem ismerjük eléggé azokat az érdekeket, amelyek a berecki tanácsot a juhtartó gazdák fokozott védelmére sarkallják. Abban az esetben, ha a moldvaiak mind elhagynák a várost, odaveszne „az évi harmadfélezer frtból álló bereczki adó”²⁹. Ez azonban a kincstárnak az évi adóösszegét kisebbitené, neki okozna kárt. Bereck városának — egyebek mellett — a legelőbér elmaradása ütne rést az „alodiális cassáján”; hiányozna a város csak juhlegelőnek használható területeinek nyári legeltetési díja.³⁰

2. A berecki székely fuvarosok kapcsolatai a brassai román kereskedőkkel, a moldvai vásárhelyekkel, piacokkal, valamint a helybeli — állataikat Moldvában teletető — román lakosokkal szükségszerűvé teszi, hogy a román nyelvet jól megismerjék. Mindenesetre jellemző, hogy olyan esetekben, amikor a szomszéd terület földesuraival — főleg a Moldva és Erdély közötti határvonal bizonytalansága miatt — vitáznak, a berecki tanács román nyelvű levelekben közli velük észrevételeit.

A szoros Moldva felőli részén, a völgy kiszélesedésénél fekvő és részben magyar lakóságú Grozeşti egyik birtokosával, Alecu Aslannal, akinek Comăneşti-ben is van gazdasága, különösképpen jó, baráti kapcsolatokat építettek ki a bereckiek. A két nép összeköttetése rendjén a személyes vonatkozásoknak minden bizonnyal széles köre alakult ki, anélkül, hogy arról számottevő levéltári emlékanyagunk maradt volna. Valami kevés írásos nyoma van viszont annak a jószomszédi kapcsolatnak, amely Alecu Aslan és a bereckiek között szövődött. A barátság szála az 1842-es esztendőben jelentős mértékben megerősödtek. Ekkor ugyanis — miként 1824-ben és 1839-ben — ismét tüzet fogott és elhamvadt Bereck városának majd kétharmad része. A nagyobbára szalmatető házak könnyen meggyulladtak és elégett 195 gyalog-, 45 lovas-katona és 26 provincialista lakóháza. A város épületeivel, a malmokkal, csűrökkel, istállókkal egyetemben 574 épület vált a lángok martalékává. A város lakói, az „égettek” inséges, nehéz napok elé néztek. Ekkor sietett segítségükre Alecu Aslan. Erről tudósít a berecki tanács levele könyvébe feljegyzett kérés, amit ők a főkormányshékhez küldöttek. A kérésből megtudható, hogy: „... Moldvai Bakai [Bákói-Bacău-i] kerület Iszpravnikja (Fő Ispán) Aleku Ászlám Ur tegnapi napon [1842. augusztus 22-én] szemével látván” — [a július 22-i tűz okozta pusztulást és inséget] — „honunkhozi ragaszkodásának s szeretetének bebizonyítására a szerencsétlenek közt Vallás és Nemzetiség különböztetése nélkül” való kiosztásra 300 véka törökbúzáat ígért. Alecu Aslan számára ez a gabonamennyiség feltehetőleg nem jelent igen nagy anyagi áldozatot; segítsége azonban önzetlen, őszinte jószándékból fakad és még arra is van gondja, hogy a vám se terhelje a bereckieket, vállalja, hogy

²⁸ Protocolum Relationum Magistratus Oppidi Beretzki. 1813, 1814.

²⁹ Nemes Bereczk Várossának Levelező Könyve. 1848.

³⁰ Bereczk Várossa Jegyzőkönyve. (1839–1867.) 1848.

megfizeti és maga szállítja át a határon ezt a jónéhány szekérszám gabonát. A bereckiek éppen arra kérik a főkormányiszéket, hogy e szállítmányt legalább vámmal „ne taxálja”, és ha a moldvai lakosok közül mások is „hasonló indulattal” viseltetnek, azok gabonája szintén vámmentesen jöhessen be az ojtozi szoroson.³¹

Grozeşti legnagyobb birtokosa, Dimitrie Cantacuzino szintén állandó összeköttetésben áll a bereckiekkel és ha alkalom kínálkozik, barátságának ő is kész tanújelét adni. 1848 tavaszán például végképpen félbeszakadnak az ojtozi útépités munkálatai, ami a bereckiek számára komoly gondot, anyagi hátramaradást okoz. Ekkor siet segítségükre Dimitrie Cantacuzino, aki 500 forintot ad az útépités céljaira.³²

Azok az anyagi érdekek, amelyek a moldvaiak és székelyek együttélésének szilárd alapját jelentik, azok a termelési különbségek, amelyek egymásra utalják őket és a berecki határőr katonát Cantacuzino herceggel – adott esetben – azonos érdekűvé teszik, bizonyára az említett szép gesztusokat is befolyásolják. Mégsem véletlen, hogy éppen azok a román földesurak, akik a határszéli székelyekkel a legjobb viszonyban vannak, akik barátságuknak többször tanújelét adják, 1848 tavaszán, a moldvai forradalmi események idején, és azt követően is, Mihail Sturdza ellenfelei. Nem a megkövült feudális reakció táborát erősítik tehát, hanem azokkal állanak egy sorban, akik reformokat, változásokat akarnak és jó hazafiaként készek a haladás ügye mellé állni. 1848 március végén Mihail Sturdza már megtöri a népre támaszkodni nem merő reformer-párt erejét. A vezetőket elfogják, külföldre száműzik, sokan pedig idegenbe menekülnek. E menekültek egy csoportja Bukovinában verődik össze és forradalmi bizottságot szervez.³³ Ez a bizottság a moldvaiakkal is felveszi a kapcsolatot és a bukovinai határszélre utazó három moldvai kiküldött között ott találjuk Alecu Aslant is. A Iaşi-i bizottság előtt pedig beszámol a közös fellépés és együttműködés tervéről.³⁴

Grozeşti e mozgalomban szintén nevezetes szerephez jut. A fejedelmi székhelytől távol, közel a határhoz, itt gyülekeznek, tanácskoznak a moldvai mozgalom résztvevői. Júniusban már az a hír járja, hogy Alecu Aslant elfogták, de ezt éppen Dimitrie Cantacuzino cáfolja meg.³⁵ 1848 őszén azonban már igen nehézé válik a helyzetük. Mindketten veszélyben forognak és Alecu Aslan ekkor a berecki városi tanácshoz fordul segítségért.

³¹ Correspondentiale Protocollum. (1836–1843.) 1842.

³² Nemes Bereczk Várossának Levelező Könyve. 1848.

³³ L. Teodor Bălan, *Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina 1848*. Sibiu, 1944. — Igen sokan, így V. Alexandri is először Brassóban kerestett menedéket, majd több társával egyetemben ő is Bukovinába utazott. Itt a gyakran ülésező bizottság Havasalföldéhez hasonló alkotmányt készített és a néphez szóló kiáltványokat is megfogalmazta. Vasile Alexandri is közzéteszi Sturdza fejedelem elleni kiáltványát, amelyben többek között megemlíti, hogy „Hatmanul Alecu Aslan”-t, aki a bacău-i kerületben képviselő akart lenni, a fejedelem megfosztotta politikai jogaitól. L. *Anul revoluţionar 1848. În Moldova*. Szerk. M. Roller. Bucureşti, 1950. I. 206. — *Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi Documente*. Buc., 1902. I. 423.

³⁴ Bălan, i.m. 20, 55, 61–62.

³⁵ „Die Nachrichten über die vielen Arrestationen sind Lügen. Der Aslan, Basil Sturdza und noch mehrere Andre [ ] waren in Groseschty auf meiner Glasfabrik. . .” (Bălan, i.m. 97.)

A berecki lakosok 1848. június 17-én rögtönítélő törvényszék felállítást kéri a zavarkeltők megfékezésére.³⁶ A kereskedelmi forgalom a rendkívüli viszonyok miatt „megakadt”. A kapcsolatokat időlegesen még természeti csapás is megnehezíti. A sósmezeieket a határőrtsztek bujtoztatják; hiába kérnek segítséget tőlük július 27-én a bereciek, az osztrák katonák a „papokkal tartottak Conferentiát” és a bereciekre még csak „rájok se tekintettek, nem is feleltek” kérdéseikre.³⁷

Ilyen körülmények közepette írja a berecki tanács pártfogó folyamodványát a főkormányshékhé³⁸ és kér támogatást régi barátja Alecu Aslan részére. A kérvényben a következőket olvashatjuk: „A közelébről Moldva és Havasalföld között fellobbant mozgalmak következtében Hertzeg Sturza Moldva [!] Vajda az állítólag mozgalmakat előidézet bojárokat szám üzni intézvén, s ottan . . . földön futóvá levönek, s miután látják hogy a török pártfogolása . . . rájok nézve elegendő személyes bátorságot nem nyujt, menedéket abba tanálták, hogy ha magyar pártfogolás alá vétettnek, és jelenni veszélyes égedelmes helyekből ide beutazásra ut levelet nyerhetnek — mivégre több szóbeli könyörgésök után Komaneszti [Comănești] bojár Gyika Aleku Aszlán főtiszt s több veszélybe forgok az alázottal ide foggott irat szerint ujjítottak meg kérésöket biztosok által. Mint hogy a veszély melly ökök naponkint terhesebb fellegekkel fenyegeti . . . nem csak vagyonaitól fosztja meg — hanem személyök is az őszi hideg és már valójába havas hegyeken lelheték fel menedéköket, tanátsunkot . . . szánalomra méltó kötelességében riasztotta fel arra, mely szerint a Fel-séges királyi Fő Kormány Széknél részükre könyörgött utlevél megnyerhetése iránt előlegesen is kérdést tenni bátorkodjék.”³⁹ Szánakozó, együtt-érző magatartásukkal, segítőkészségükkel állanak most Alecu Aslan és társai mellé, anélkül azonban, hogy közbenjárásukat teljes siker koronázná.

Dimitrie Cantacuzinónak ugyanis sikerül búvóhelyéről több felkelővel egyetemben Erdélyen át Havasalföldre jutnia. A fejedelem emberei grozești-i házát verik fel a „felkelők” iratai után kutatva, és szigorúan őrzik a határt, hogy esetleges visszatérésekor elfoghassák.⁴⁰ Alecu Aslant viszont őrizetbe veszik és november 27-én felesége kérésére sem hajlandók — a vizsgálat lefolytáig — szabadon bocsátani.⁴¹

Közben Aslannak feltehetőleg sikerült megmenekednie az ítélettől és az őrizetből, — miután 1849 februárjában a források tanúsága szerint

³⁶ Nemes Bereczk Várossának Levelező Könyve. 1848.

³⁷ Uo.

³⁸ A főkormányshék álláspontját az 1848. július 20.-án kiadott rendelete is tükrözi, amely szerint a „Verestoronyi vesztglő intézetnél” lévő őrségnek a legnagyobb óvatosságot írja elő. A politikai szökevényeket illetőleg pedig elrendeli, hogy azokat: „uti levél hiányában pedig a határon átlépni ne engedjék”. (Cseh cs. lvt. Cseh Ignác iratai. Nr. 1805/1848. Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum.)

³⁹ Nemes Bereczk Várossának Levelező Könyve. 1848.

⁴⁰ Anul 1848 în Principatele Române. IV. 301 és V. 243.

⁴¹ Ellene a következő vádat emelik: „Aslan se adeveresce de vinovat pentrucă a înlesnit cu prodovoletyie pe banta Leşilor ce se adunau în pădurea Grozescilor, precum despre aceasta au arătat într'un cuvînt toţi prinşii reu cugetători, şi sciind planul cel turburător liniştii ţerii a acestor bandiţi, nu a încunosciinţat pe Ocărnuire.” (Uo., V. 512–513.)

ismét elfogják. Ekkor veszi el különben feleségét is, akit csupán szuronyok között kísérhet sírjához.⁴²

Moldvai román és erdélyi magyar emberi sorsok összefonódása több ismeretes, haladó személyiség esetében is nyomomonkövethető.⁴³ Történetük ismeretesebb lévén, őrájuk csupán utalva zárjuk le annak a néhány adaléknak az ismertetését, amelyek felvillantják moldvaiak és székelyek sűrű érintkezését, sok szállal való egybeszövődöttségét még egy olyan kis település életének színterén is, mint amilyen Bereck „városa”.

Bolyai Tudományegyetem
Egyetemes történelem tanszék

О МОЛДАВСКИХ ОТНОШЕНИЯХ ЖИТЕЛЕЙ БЕРЕЦК В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА.

(Краткое содержание)

В этой публикации материала автор обрабатывает несколько примеров из истории ежедневных румыно-венгерских отношений. Возле устья Ойтуз находится секейское поселение Берецк, жители которого — по протоколам городка — жили, главным образом, из перевозки молдавских и трансильванских товаров. Привилегия их транспортного цеха состоит в том, чтобы перевозить молдавские товары до города Брашшо, хотя они доезжают и до Ясс. Они имеют весьма тесные отношения с румынскими торговцами города Брашшо. Они создали склады в Берецке, более того, Георге И. Ника создаёт возле Берецка предприятие по переработке железа, имея склад в Молдавии.

Вдоль границы непрерывно идёт и обмен населения. Жители Берецка и другие секеи переезжают в Молдавию и молдавские овчары поселяются в Берецке для того, чтобы пасти их овец в продолжении 9 месяцев и в дальнейшем далеко от Берецка, перейдя и реку Прут.

„Городской совет” Берецка заботился об их интересах.

Жители Берецка живут в очень хорошем отношении с владельцами соседних молдавских деревень, среди которых с Алеку Асланом и с Дмитрием Кантакузино. Первый, в 1824 году, пищей помогает жителям поселения, уничтоженного пожаром, а последний деньгами помогает сосе-

⁴² Erről a „Bucovina” című lap március 11-én így ír: „Soția d-sale Hatmanului Aleco Aslan, pe care, după cum știți, l-au dus la Cașin, văzînd maltratarea ce se făcea bărbatului său de către sateliții guvernului, și fiind grea în a șasea lună, a căzut bolnavă de durere și și-a dat suflul, blestemînd pe uneltorii morții sale. Ea a murit în vîrstă de 34 ani, lăsînd după sine 7 copii în vîrstă crudă. Soțul d-sale vroind a o petrece la groapă, și-a împlinit această ultimă și dureroasă datorie sub paza baionetelor domnești!” (Uo., VI. 153.)

⁴³ Ezek közé tartozik a berecki Gábor Áron is. Ő munkát kereső asztalosként járja 1848 előtt Moldva útjait, és vagy ott, vagy a Bereck környéki telepeken szegődik hozzá életének, valamint 1848–49-es forradalmi harcainak hő társa: Velcsuj Jusztina. Történetük ismeretesebb lévén, itt őrájuk is csupán utalunk.

дям, когда в 1848 году застряла постройка дорог. А осенью 1848 г., когда Алеку Аслан и Димитрий Кантакузино вынуждены были бежать от ареста, за то что они попробовали возобновить молдавское революционное движение, жители Берецка просят трансильванское управление выдать обоим молдавским владельцам паспорт, и оказать им убежище в этой провинции.

RAPPORTS DES HABITANTS DE BREȚCU AVEC LA MOLDAVIE DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXe SIÈCLE

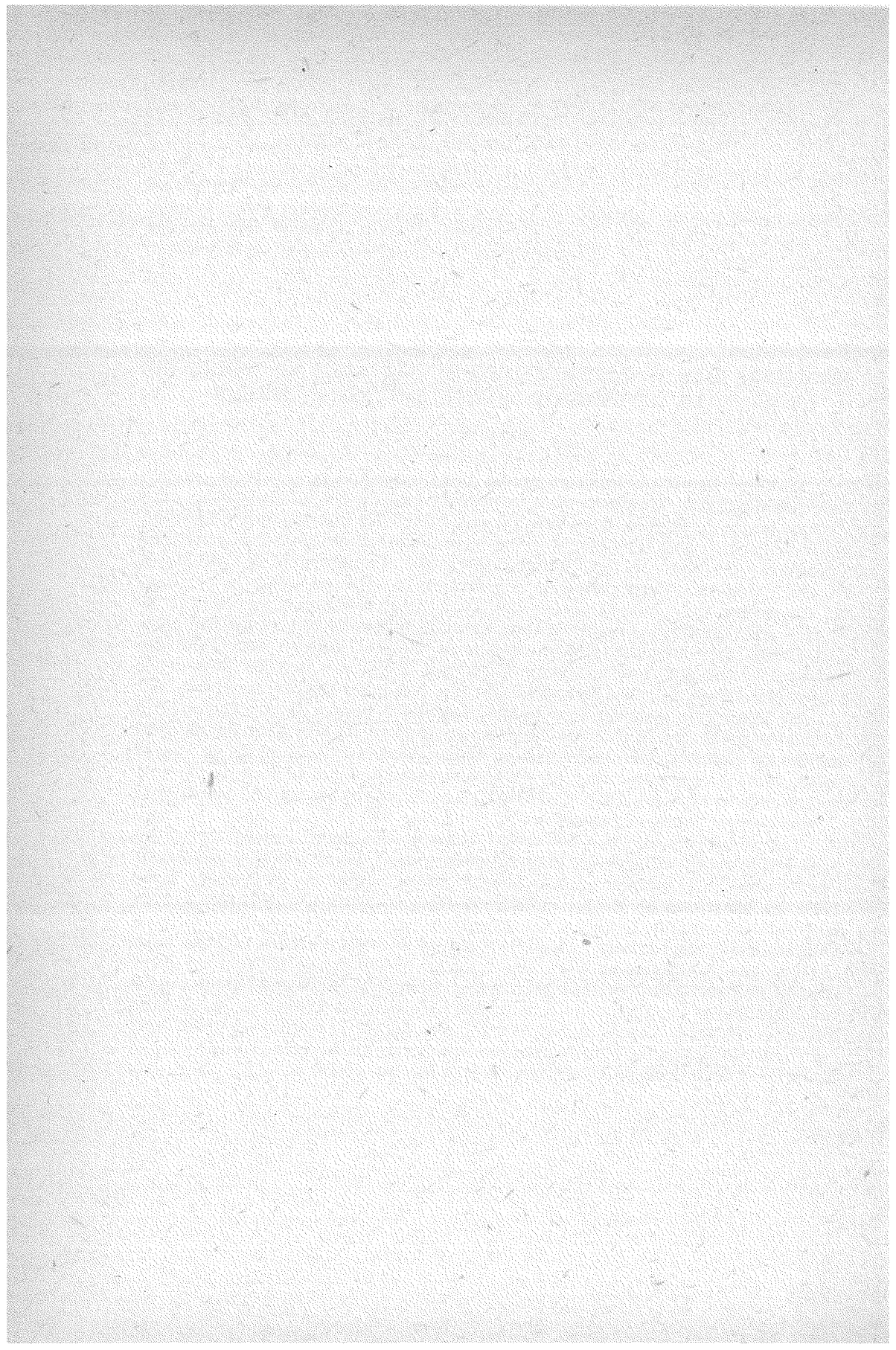
(Résumé)

L'auteur décrit quelques exemples pour les rapports quotidiens établis entre Roumains et Hongrois dans la première moitié du XIXe siècle.

Le bourg de Brețcu, situé près du pas d'Oituz et habité par des Szeklers, tirait ses principaux revenus — selon le témoignage des protocoles contemporains — du charroi des marchandises de Transylvanie en Moldavie et vice versa. La corporation des charretiers de Brețcu avait le privilège du transport des marchandises moldaves jusqu'à Brasov, cependant ils se sont aventurés avec leurs chariots jusqu'à Jassy. Ils ont eu des rapports très étroits avec les marchands roumains de Brașov. Ceux-ci ont établi des entrepôts à Brețcu, et l'un d'eux, Gheorghe I. Nica a installé près de ce bourg une fabrique pour le travail du fer, avec des dépôts en Moldavie.

Le long de la frontière il y a sans cesse des échanges de population. Des habitants de Brețcu et d'autres Szeklers passent en Moldavie, et des bergers moldaves viennent s'établir dans ce bourg tout en continuant de mener paître leurs troupeaux pendant les trois quarts de l'année loin de Brețcu, quelquefois même au-delà du Pruth. Le „conseil communal” de Brețcu a bonne cure de leurs intérêts.

Les habitants de Brețcu vivent dans la meilleure entente avec les propriétaires des villages moldaves voisins, dont Alecu Aslan et Dimitrie Cantacuzino. Le premier envoie une grosse quantité de provisions pour aider les habitants de Brețcu, lorsqu'en 1842 le bourg est consumé par un incendie. Lorsqu'en 1848 les constructions de route cessent à Brețcu, Dimitrie Cantacuzino leur envoie une grosse somme d'argent comme aide. D'autre part, en automne 1848, Alecu Aslan et Dimitrie Cantacuzino étant sous la menace d'être arrêtés pour avoir essayé de ranimer le mouvement révolutionnaire de Moldavie, à leur tour ce sont les habitants de Brețcu qui interviennent auprès du gouvernement de la Transylvanie pour que ces deux propriétaires moldaves obtiennent des passeports et pour que le droit de refuge leur soit octroyé dans cette province.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA MIȘCĂRII REVOLUȚIONARE DE LA 1848 DIN MOLDOVA

de

ȘTEFAN PASCU

Evenimentele petrecute acum mai bine de un veac pe întreg cuprinsul României au stîrnit un interes viu și o preocupare neîntreruptă pentru cercetătorii istorici, pentru sociologi, publiciști, oameni politici, cum puține evenimente din istoria patriei au constituit-o. Colecții voluminoase de documente oficiale, corespondențe, broșuri și ziare contemporane, material plastic cuprind o informație atît de bogată și felurită. Cu toată această bogăție de informație, arhivele mai oferă cercetătorilor satisfacția descoperirii unor materiale inedite care nu numai îmbogățesc documentarea revoluțiilor de la 1848, dar dezvăluie aspecte puțin cunoscute sau cu totul necunoscute pînă acum.

Arhiva consulatului austriac din Galați păstrată într-un dosar intitulat : *Anno 1848. Fascicolo concernenti gli affari politici dei Principati di Moldavia e Valachia* aflătoare în posesia noastră, constituie un prețios izvor pentru cunoașterea evenimentelor anului 1848 în cele trei țări românești. Cele 216 documente care alcătuiesc corespondența consulului austriac din Galați C. W. Huber cu unii dintre conducătorii revoluției, cu diferiți agenți consulari : austriaci, prusaci, englezi, sarzi, cu superiorii săi de la Constantinopol și Viena sau cu comandantul cordonului dunărean de la Orșova constituie o contribuție însemnată la cunoașterea evenimentelor petrecute acum o sută zece ani în patria noastră.

Cu acest prilej vom încerca să punem în valoare doar o parte din acest prețios material documentar și anume acela care se referă la mișcarea revoluționară din Moldova din primăvara și vara anului 1848.

*

Este îndeobște cunoscut caracterul îngust, limitat, al mișcării moldovene din primăvara anului 1848 în comparație cu revoluțiile din celelalte țări românești. Totuși aceasta n-a fost o simplă opoziție împotriva domnitorului Mihail Sturza, pentru curmarea abuzurilor ce loveau în interesele acelei burghezii în naștere și a unor boieri opoziționiști, cum a încercat să prezinte aceste evenimente istoriografia burgheză. Căci încă în anii pre-

mergători, 1842—1847, au existat în Moldova mișcări sociale de amploare, ca adâncime și ideologie, asemănătoare cu cele din Țara Românească. „Asociația Patriotică“ din Moldova își desfășoară activitatea paralel cu „Frăția“ munteană¹). Dacă prin plecarea din țară a elementelor mai înaintate, mai revoluționare (T. Rășcanu, V. Mălinescu), avântul revoluționar a scăzut, totuși nu în așa măsură încât mișcarea din 1848 să se mărginească la o simplă opoziție. Trei puncte, mai ales, din programul de la 27 martie, dovedesc caracterul mai adânc al mișcării din Iași: desființarea cenzurii, convocarea unei noi adunări obștești și formarea gărzilor naționale. Realizate aceste puncte, burghesia și mica boierime cu interese burgheze ar fi jucat un rol mai însemnat în viața politică a țării și ar fi impus și alte reforme. De altfel însuși consulul austriac din Galați, Huber, a sesizat și a subliniat tocmai importanța acestor trei puncte ca cele mai progresiste din petiția moldovenilor²).

Documentele noastre subliniază între cauzele mișcării revoluționare din Moldova cunoscuta iubire și lăcomie de bani a lui Mihail Sturza care trezise de mult nemulțumirea boierilor opoziționiști, transformând-o într-o stare de spirit a mai tuturor împotriva lui³). Această lăcomie de bani, la care se adaugă și ambiția nestăvilită de a domni, ca și lipsa de caracter, l-au împins pe domnul Moldovei la acele abuzuri și fapte ce nu mai puteau fi îngăduite⁴). La aceste cauze de ordin intern, pentru izbucnirea mișcării a mai concurat, potrivit rapoartelor diplomatice din cercurile austriace, și o cauză de ordin extern, anume politica cercurilor țariste, concretizată într-un manifest al țarului din 14 martie și anumite instrucțiuni ale guvernului de la Petersburg⁵). Era de fapt o opinie de care au abuzat în mod nejustificat cercurile diplomatice europene și mai ales cele austriace cu scopul de a-și putea ascunde propriile acțiuni interesate⁶). Cât privește interesele Austriei în Țările Române rapoartele consulare reflectă în chip vădit teama burgheziei austriace de a nu fi îndepărtată de aceste locuri rîvnite cu atîta poftă de un veac și jumătate. Prusia și Austria fiind pradă frământărilor revoluționare, cercurile conducătoare ale celor două țări se temeau că interesele lor vor avea de suferit. Ce lovitură grea ar fi primit, astfel, comerțul austriac pe Dunăre nu putea ști nimeni mai bine decât consulatul de la Galați⁷). De aceea consulul Austriei Huber atrage în re-

¹ Gh. Ungureanu, *Frământări social politice în Moldova...* în rev. „Studii“, 1958, nr. 3, p. 51—76.

² Raportul lui C. W. Huber din 30 aprilie 1848 către Ministerul de externe din Viena.

³ R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, *Ce am auzit de la alții*, p. 191 și N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, p. 118.

⁴ Scrisoarea din 29 aprilie 1848 a contelei von Stürmer, ministrul Austriei la Constanti-nopol adresată consulului austriac din Galați, C. W. Huber.

⁵ Raportul lui C. W. Huber din 29 iunie către Ministerul de externe. cf. și J. Caterly, *România*, trad. de E. Lovinescu, Fălticeni (f. a.), p. 131—132; *Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 169 și Raportul consulului austriac din Galați, C. W. Huber din 11 mai adresat Ministerului de externe austriac.

⁶ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, I, p. 240—241 și *Istoria românilor din Dacia Traiana*, XII, p. 53—54, n. 53 și p. 60 n. 68 reproduce o seamă din aceste versiuni, dar bazat pe o scrisoare a lui N. Bălcescu le respinge ca neverosimile.

⁷ Rapoartele consulului austriac Huber din 11 mai și 29 iunie adresate Ministerului de externe din Viena.

petate rînduri luarea aminte a cercurilor conducătoare ale Austriei prin memorii adresate diferitelor personalități politice asupra acestei primejdii. Într-unul din rapoarte se întreabă plin de îngrijorare: vor oare cercurile guvernamentale austriace să renunțe, fără nici o rezistență, la comerțul dunărean, vor să piardă cea mai bună piață de desfacere pentru produsele industriale austriace, care aducea venituri atât de însemnate industriașilor germani și austriaci?⁸). Avea, deci, fără îndoială, motive serioase burghezia austriacă de a manifesta un interes deosebit față de evenimentele din Țările Romîne și de a căuta prin toate mijloacele a le folosi în propriile interese.

*

Boierii răzvrățiți se întruniră în seara de 27 martie/7 aprilie la Iași într-o adunare de protest împotriva lui Mihail Sturza, la care participă vreo 1000 de persoane. Adunarea a fost prezidată de Grigore Cuza, iar ședința a fost deschisă de Lascăr Rosetti printr-o cuvîntare în care se arăta situația grea a țării. Cuvîntările lui Alex. Cuza, Vasile Ghica au înflăcărat adunarea. Se alege un comitet alcătuit din 16 persoane pentru a redacta un memoriu către domn. Memoriul e redactat în 28 martie, iar în ziua următoare e semnat în casele lui Costache Sturza⁹). Indrăzneala de a se fi întrunit și de a fi cerut pe calea aceasta anumite schimbări, și mai ales tonul cu care au vorbit Vasile Ghica, Răducan Rosetti, Costache Moruzi a iritat foarte mult pe domn, îndemnîndu-l să ia măsuri represive. Petiționarii adunați în casa lui Alecu Mavrocordat au fost atacați prin surprindere de soldați înarmați și cei prinși arestați. În nopțile de 28 și 29 martie/8 și 9 aprilie întreg orașul a fost răscolit de arnăuții beizadelei Dimitrie Sturza, arestîndu-se peste 300 de persoane, devastînd casele și săvîrșind multe dezordini¹⁰). Închiși la cazarmă, arestații au fost maltratați în chip brutal. Fără nici o judecată, unii au fost surghiuniți pe la moșii sau mănăstiri iar 13 dintre fruntașii mișcării sînt legați în căruțe și porniți spre Galați sub supravegherea căpitanului Gheuca și a praporcicului Caramanlău, cu intenția de a fi trecuți la Măcin și de acolo într-un loc de exil în Imperiul otoman. Lista celor 13 boieri destinați exilului este cunoscută din izvoarele publicate pînă acum¹¹). Arhiva consulatului austriac din Galați cuprinde știri prețioase care întregesc în chip fericit cunoștințele de pînă acum cu privire la acest anabasis al conducătorilor mișcării din Moldova în anul 1848.

Mai întii se poate face o precizare, anume că acel Vasile Canta trecut în toate listele oficiale, în realitate era Vasile Cantacuzino. *Basile Cantacuzène* iscălește însuși o scrisoare din 3/15 aprilie adresată consulului austriac din

⁸ Rapoartele lui C. W. Huber din 29 iunie și 13 septembrie adresate Ministerului de externe din Viena.

⁹ N. Corivan, *Preciziuni în legătură cu revoluția din 1848*, București, 1943, p. 5.

¹⁰ I. Bibicescu, *1848 în România*, p. 17 și C. Colescu - Vartic, *1848. Zile revoluționare*, p. 124; Scrisoarea consulului austriac din Galați, C. W. Huber din 22 aprilie către maiorul Eisler, comandantul cordonului dunărean de la Orșova.

¹¹ Cf. *Anul 1848 în Principatele Romîne*, vol. II, p. 504 și *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 13, 16—17, 18, 53; Alecu Moruzi, Alecu Cuza, Nicu Catargiu, Vasile Canta, Grigore Romalo, Manolache Epureanu, Dimitrie Filipescu, Sandu Miclescu, Zaharia Moldovanu, Răducan, Lascăr și Mitică Roset și Ioan Cuza.

Galați îndată după ce scapă împreună cu alți cinci surghiuniți de pe vaporul ce trebuia să-i ducă la Măcin; tot *Basile Cantacuzene* iscălește apoi o scrisoare de pe vaporul Arpad care-l ducea spre Austria, după cum pe numele de *Basile Cantacuzene* i se eliberează și pașaportul care-i înlesnea posibilitatea de a intra în Austria¹²). La fel, *B. Cantacuzene* e numit acest fugar în nota din 16 aprilie prin care consulul austriac din Galați cerea comandantului din Orșova să acorde toate înlesnirile celor 6 boieri moldoveni¹³). *Vasile Cantacuzino* este numit fugarul moldovean sosit la Orșova la 24 aprilie și în raportul maiorului Eisler, comandantul austriac din localitate¹⁴). Din însemnarea ce avea să servească pentru pașaport cunoaștem și anul nașterii acestui emigrant: 1816. Avea deci abia 32 de ani când a participat la mișcarea revoluționară. Pe *Vasile Cantacuzino* îl găsim apoi și între cei 18 semnatari ai proclamației partidului național din Moldova din luna iunie¹⁵). Între fruntașii mișcării moldovene a existat și un Vasile Canta. Vasile Canta se întâlnește între capii mișcării moldovene în refugiul lor din Bucovina iscăind procesul verbal al celei dintâi ședințe a comitetului din Cernăuți la 25 iunie, apoi statutele aceluiași comitet, din 26 iunie; la 27 iunie cerea concediu comitetului pentru a merge la hotarul Moldovei¹⁶). Vasile Cantacuzino și Vasile Canta este una și aceeași persoană, care acasă era cunoscută sub numele de V. Canta, dar în străinătate iscălea V. Cantacuzino, nume ce se bucura de un oarecare prestigiu în toată Europa.

*

Sosiți la Galați, cei 13 exilați au fost predați colonelului Miscenko, comandantul militar al orașului, cu porunca de a fi trecuți la Măcin. Dar la Galați populația era agitată și din cauza întâmplărilor din Moldova în general, dar și în urma activității lui Costache Moruzi care încerca organizarea unei răscoale în scopul de a scăpa pe cei 13 arestați destinați exilului, între care era și fratele său Alecu Moruzi¹⁷). Din această cauză arestații au fost duși cu vaporul până la Brăila, de unde trebuiau trecuți pe malul drept al Dunării. Ajunși la Brăila la 3/15 aprilie, cu toate măsurile severe luate, potrivit poruncilor hatmanului Dimitrie Sturza, ajutați nu numai de o furtună stîrnită de curenții de aer, cât mai ales de o furtună ce răscolise masele populare din oraș, 6 din cei 13 exilați reușesc să scape¹⁸). Urmăriți

¹² Scrisoarea celor 6 boieri fugari din 3/15 aprilie adresată lui C. W. Huber; Scrisoarea fără dată a lui *B. Cantacuzene* adresată aceluiași consul, pe care acesta scrie: *Basil Cantacuzene, 1816: Moldavische Boiaren.*

¹³ Nota consulului austriac din Galați C. W. Huber din 16 aprilie adresată comandantului militar de la Orșova.

¹⁴ Raportul lui Eisler din 13 mai către Huber.

¹⁵ *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 211—212.

¹⁶ T. Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina, 1848*, p. 58—59, 62—64 și 65.

¹⁷ *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, I, p. 21. Gh. Sion, *Suvenirii contemporane* p. 200—201, vorbește de „public numeros de dame și de orășeni ce era pe mal, cea mai mare parte cu lacrimi în ochi”. Când s-a dat porunca de plecare „se auziră o mie de voci zicînd un adio, care semăna cu un țipăt de durere”.

¹⁸ Alecu Moruzi, Alecu Cuza, Em. C. Epureanu, V. Cantacuzino, Z. Moldovanu și L. Rosetti. Intr-o listă oficială în locul lui Lascăr Rosetti e trecut, în mod greșit, Răducan Rosetti. cf. *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, I, p. 41—42.

de oamenii colonelului Miscenko care voiau să-i prindă și pe doi dintre ei — Alecu Cuza și Alecu Moruzi — să-i împuște, fugarii găsesc adăpost în casa consulatului britanic din localitate. Furtuna ce le-a venit în ajutor fugarilor era leit-motivul celor mai multe raporte și al istoriografiei burgheze care căuta să minimalizeze în toate chipurile amplorarea mișcărilor sociale. Agitația poporului din Galați și Brăila pe la mijlocul lunii aprilie care s-a transformat într-o revoltă amenințătoare împotriva stărilor de lucru din Moldova și Țara Românească cu prilejul sosirii exilaților în aceste orașe este elementul nou pe care ni-l împărtășesc noile izvoare¹⁹). Acesta este și motivul invocat de autoritățile din Brăila, de colonelul Iacobson, care scria colonelului Miscenko că se teme de mișcările poporului care e foarte agitat, ca și de viceconsulul britanic din localitate care se arăta dispus la un moment dat să predea pe fugari; mișcările poporului i-a împiedicat însă pe aceștia a lua măsuri mai hotărâte împotriva fugarilor²⁰). Profitând de aceste stări de lucruri, fugarii din adăpostul lor cereau consulului austriac din Galați pașapoarte pentru Ungaria, Austria și Germania care le-au și fost eliberate²¹). Atitudinea binevoitoare a consulului austriac și a viceconsulului britanic nu izvora — după cum rezultă dintr-o scrisoare a consulului însuși — dintr-un sentiment de solidaritate și de sprijin a mișcării revoluționare din Moldova sau a fruntașilor ei, ci din interese egoiste, anume de a câștiga simpatia românilor pentru imperiul habsburgic și regatul britanic cu scopul de a-și putea duce, astfel, la îndeplinire planurile expansioniste în Țările Române²²). Obținând pașapoartele cerute și oferindu-li-se adăpost pe vaporul Pesta²³), ocrotiți apoi de sprijinul maselor populare din Brăila, totuși din cauza supravegherii atente a autorităților²⁴), fugarii nu reușesc să plece deîndată, așa cum doreau. Colonelul Iacobson, comandantul militar al Brăilei, supraveghind de aproape casa în care se adăposteau, le împiedeca plecarea. Fugarii așteptau, plini de nădejde, ajutorul consulului rus Kotzebue, ce trebuia să sosească la Brăila. Dacă le-ar fi lipsit ajutorul nădăjduit sau acesta s-ar fi dovedit lipsit de rezultatele dorite, fugarii plănuiau să trimită o ștafetă la București, pentru a cere ajutorul domnitorului Gh. Bibescu, al lui Schmeiger, consulul austriac și al lui Colquhonn, consulul britanic²⁵). Cu sau fără sprijinul cerut diferitelor autorități, fugarii reușesc să se strecoare, rînd pe rînd, luînd drumul pribegiei. Mai întîi Alexandru Cuza, înainte de 20 aprilie se îmbarcă pe vaporul austriac Frantz apoi pe unul englez, care-l

¹⁹ Scrisoarea consulului Huber din 20 aprilie adresată reprezentantului austriac la Constantinopol, Stürmer și Scrisoarea aceluiași din 30 aprilie adresată Ministerului de externe din Viena.

²⁰ Scrisoarea celor 6 boieri fugari din 3/15 aprilie adresată consulului austriac Huber.

²¹ Scrisoarea celor 6 boieri fugari din 4/16 aprilie adresată lui C. W. Huber și Scrisoarea viceconsulului britanic din Brăila Vincent Lloyd din 17 aprilie către Huber.

²² Scrisoarea lui Huber din 22 aprilie către maiorul Eisler comandantul cordonului dunărean.

²³ Scrisoarea consulului austriac din Galați Huber din 22 aprilie către comandantul cordonului dunărean Eisler.

²⁴ Scrisoarea lui Alecu Cuza din 22 aprilie către Huber.

²⁵ Scrisoarea viceconsulului englez din Brăila Vincent Lloyd din 17 aprilie către C. W. Huber.

duce la Orșova²⁶), urmat de Vasile Cantacuzino după 20 dar înainte de 24 aprilie²⁷), apoi, cu toată paza severă, pe la 25 aprilie de alți trei: Manolache Costache Epureanu, Zaharia Moldovanu și Lascăr Rosetti, care cu ajutorul agentului consular austriac din Brăila, Sgardelli se îmbarcă pe un vapor sub pavilion englez²⁸) și, în sfârșit, de Alecu Moruzi la 1 mai tot pe un vapor englez²⁹). Ajunși la Orșova, refugiații moldoveni erau supuși din partea autorităților austriece unei cercetări amănunțite cu privire la situația lor națională și familiară și la motivele emigrării³⁰). După împlinirea acestor forme, fugarii erau lăsați să plece mai departe, răspîndindu-se³¹ în diferite părți unde și-au continuat activitatea în condițiile oferite de împrejurările locurilor de popas. Cei mai mulți s-au stabilit în Transilvania și în Bucovina, sporind rîndurile emigrației moldovene, și sub influența evenimentelor la care erau martori, devenind tot mai revoluționari.

Ceilalți 7 fruntași ai răzvrătirii moldovene ce n-au putut scăpa au fost duși la Măcin, unde au fost predați turcilor³¹). Acolo se găseau la 17 aprilie, într-un fel de carantină, unde nu erau prea rău tratați, după spusele colonelului Engel, comandantul militar din Brăila³²). La Măcin cei 7 arestați au stat puțin. De acolo au fost duși cu o barcă pe Dunăre în sus pînă la Hirșova. Acolo se găseau exilații la 7/19 aprilie cerînd printr-o scrisoare consulului austriac din Galați să le vină în ajutor și să intervină în favoarea lor la Poartă³³). În același sens adresează aceluiași consul o scrisoare și familiile celor arestați, pe care Huber o transmite reprezentantului austriac la Constantinopol, Stürmer³⁴). Întîmplarea de la Brăila a sporit atenția lui Mihail Sturza, care ia măsuri ca ceilalți exilați să fie aduși din nou la Măcin, unde să fie ținuți „sub buna passa” pentru a nu putea evada³⁵). Nici o

²⁶ Scrisoarea lui Huber din 24 aprilie adresată agentului consular din Iași, Dworzak și Scrisoarea viceconsulului britanic din Brăila Lloyd din 20 aprilie adresată lui Huber. În timpul călătoriei Cuza a dovedit un comportament imprudent, arătîndu-se pe punte cu toate că era foarte cunoscut. La 22 aprilie Cuza mulțumea lui Huber de pe vaporul Frantz pentru asistența dată.

²⁷ Scrisoarea lui M. C. Epureanu din 20 aprilie către Huber și Răspunsul lui Huber din 24 aprilie către Dworzak.

²⁸ Scrisoarea lui P. Sgardelli din 13/25 aprilie către Huber.

²⁹ Scrisoarea lui Alecu Moruzi din 30 aprilie către Huber și Scrisoarea viceconsulului britanic din Brăila Lloyd din 1 mai către același.

³⁰ Raportul maiorului Eisler din 13 mai către Huber.

³¹ Raportul lui C. W. Huber din 20 aprilie către ministrul Austriei la Constantinopol, Stürmer. Cei 7 boieri erau: G. Romalo, D. Filipescu, R. Rosetti, S. Miculescu, N. Catargiu și I. Cuza. G. Romalo moare în mai 1848 în exilul său din Constantinopol în urma unei boli primate sau agravate în urma maltratărilor soldaților lui D. Sturza. Cf. E. Regnault, *Istoria politică și socială a Principatelor Dunărene*, trad. de I. Fătu, Iași, 1886, p. 430. Cu prilejul morții, V. Alecsandri îi închină o poezie plină de duioșie. Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, II, p. 27. La 27 iulie arestații moldoveni erau la Brusa. Acolo îi scrie lui Răducan Rosetti soția sa prin intermediul consulului prusac din Iași la 27 iulie. Cf. Scrisoarea consulului Richthoffen din 27 iulie către Huber.

³² Scrisoarea viceconsulului englez din Brăila Vincent Lloyd din 17 aprilie adresată lui C. W. Huber.

³³ Scrisoarea agentului consular austriac din Hirșova Ioan Csepéskei din 7/19 aprilie adresată lui Huber.

³⁴ Raportul lui C. W. Huber din 20 aprilie către ministrul Austriei la Constantinopol, Stürmer.

³⁵ Scrisoarea agentului consular Csepéskei din 3 mai către Huber.

cale n-a fost de fapt ocolită de arestați pentru a scăpa din această situație. Incercarea de evadare fiindu-le zădărnicită, cei 7 arestați au căutat să scape cu sprijinul reprezentanților puterilor străine. Aceasta era nădejdea lor cînd Răducan Rosetti se adresează la 26 aprilie și 7 mai în numele tuturor arestaților de la Măcin consulului austriac din Galați, mulțumindu-i pentru ajutorul acordat³⁶) și solicitînd pașapoarte pentru fiecare din ei și pentru cîte un servitor, ca să poată pleca în străinătate³⁷). Neizbutind pe această cale, și deoarece noul regim al arestaților era foarte aspru, cei 7 închiși la Măcin întocmesc — prin pana lui Răducan Rosetti — o plîngere către guvernul Moldovei, cerînd să fie mutați în alt loc de arest, deoarece viața la Măcin era de nesuportat. Ținuți într-un loc umed, nesănătos, fără puțință de a se curăți încît i-au umplut toate relele, primind o hrană ce nu se putea consuma — exilații erau în primejdie de a se îmbolnăvi cu toții, după cum se îmbolnăviseră doi dintre ei. Bolnavii erau lipsiți de îngrijire medicală și de medicamente. De aceea cereau să fie transferați la Galați, unde nădăjduiau să aibă o îngrijire mai bună, iar de acolo să fie duși într-un loc de arest în interiorul Moldovei³⁸). Recurgînd la o stratagemă, cu gîndul de a înșela pe moldoveni și a și-i apropia, Sturza, sfătuit și de socrul său Ștefanache Vogoride, împrăstie zvonul că va împiedeca trimiterea la Constantinopol a celor 7 arestați gîndindu-se chiar la o amnistie³⁹). Cunoscînd firea neînduplecată și răzbunătoare a lui Mihail Sturza și a celor două beizadele, deținuții cereau îngăduința de a se putea dezvinovați în fața guvernului de la Iași și a înfățișa Porții situația de neîndurat a Moldovei. Îngrijorarea lor era cu atît mai mare, cu cît circulau felurite zvonuri, potrivit cărora urmau să fie duși fie la Constantinopol, fie la Brusa ori să fie omoriți chiar⁴⁰).

Situația din Moldova nu vădea semne de îndreptare, cu toate că atît Turcia cît și Rusia se arătară nemulțumite de cîrmuirea lui Sturza. Cea mai severă cenzură împiedeca tipărirea și răspîndirea lucrărilor cu caracter revoluționar; poliția ancheta și aresta numeroși meseriași bănuși de a fi participat la mișcare, îndemnați de Zaharia Moldovanu. Teroarea continua, abuzurile și corupția erau în floare, despotismul și silniciile nestăvilite. Pe deasupra, din cauza lipsurilor, a mizeriei, alte calamități se abat asupra țării. La Iași, la Galați și în alte locuri izbucnește holera, făcînd numeroase victime în rîndurile populației. Zilnic mureau cîte 280—300 persoane, cifre adevărate și de mărturia contemporană a lui G. Sion⁴¹). Mai ales popu-

³⁶ Scrisoarea lui Răducan Rosetti din 26 aprilie adresată lui C. W. Huber.

³⁷ Scrisoarea celor 7 boieri arestați din 7 mai către C. W. Huber.

³⁸ Scrisoarea lui Răducan Rosetti din 21 mai către Huber.

³⁹ Scrisorile lui Richthoffen, consulul Prusiei la Iași din 15 și 22 mai către C. W. Huber.

⁴⁰ Raportul lui Huber din 27 mai adresat Ministerului de externe din Viena și Scrisorile consulului prusac din Iași Richthoffen din 29 mai și 12 iunie adresate lui Huber. Consulul prusac socotea necesar să plece o delegație de moldoveni la Constantinopol pentru a interveni în favoarea exilaților, dar nu credea că se va găsi cineva care să dea dovadă de un astfel de curaj.

⁴¹ G. Sion, *Suveniri contemporane*, p. 270 dă cifra de 300 a morților de holeră în fiecare zi la Iași.

lația nevoiașă din Iași a avut de suferit mai mult, pierind pînă la 13 iulie vreo 4000 de evrei. Din cauza acestei epidemii, capitala Moldovei era aproape pustie; o parte a populației se refugiase în vile de la marginea orașului, o altă parte la țară, iar unii s-au desțărât chiar⁴²). Nu erau de ajuns aceste calamități. Lăcustele au întregit cortegiul nenorocirilor ce se abătură asupra Moldovei, pricinuind alte pagube însemnate, mai ales în părțile nordice ale țării⁴³).

În fața acestor răutăți ale oamenilor și în fața calamităților naturii, patrioții moldoveni rămași în țară au încercat să continue lupta pentru îndreptarea răului prin mijloacele ce le stăteau la îndemînă. Lipsiți de spirit cu adevărat revoluționar și fără sprijinul maselor, cei mai mulți se mărginesc la aceleași forme condamnate de la început zădărniceii, la calea petițiilor și memoriilor. Asemenea memorii sînt adresate pe de o parte sultanului de la Constantinopol, iar pe de altă parte reprezentanților Turciei, Talaat Effendi și Rusiei, gen. Duhamel. A fost un singur memoriu sau două? Istoriografia de pînă acum a trecut cu ușurință peste această problemă, vorbind vag despre memoriul înaintat în iunie 1848 lui Talaat Effendi, Duhamel și sultanului. Documentele noastre nu lasă nici o îndoială asupra faptului că este vorba de două acțiuni, desfășurate în două momente deosebite. Consulul prusac din Iași, Richthoffen scrie la 21 iunie consulului austriac din Galați, Huber că „boierii de aici și înaltul cler, în frunte cu mitropolitul, au adresat o petiție sultanului, cerînd îndepărtarea regimului de corupție al principelui Sturza și eliberarea și lăsarea la căminurile lor a celor 7 boieri . . .” Petiția a fost înaintată consulului prusac cu rugămintea de a fi înmînată, prin reprezentantul Prusiei la Constantinopol, marelui vizir. Richthoffen trimite această cerere la Constantinopol prin subofiterul Schurich, funcționar la consulatul din Iași, rugîndu-l pe Huber să dea curierului său tot ajutorul pentru a ajunge la Constantinopol și a înmîna ambasadorului prusac de acolo documentele. Curierul mai avea la el scrisori pentru patriarhul din Constantinopol, pentru mama sultanului, pentru Rifaat Pașa și pentru alții⁴⁴). La 29 iunie același consul scria colegului său din Galați că „în luna trecută (adică la 26 iunie) un cortegiu alcătuit din 400—500 boieri în frunte cu episcopii a plecat de la mitropolie spre locuința comisarului turc Talaat Effendi și i-a înmînat un memoriu cuprinzînd plîngerii împotriva principelui Sturza. Talaat Effendi a primit cu bunăvoință pe boieri, cerîndu-le să ajungă la o „împăcare cu principele” și să rămînă credincioși Porții. Demonstrații s-au îndreptat apoi spre locuința gen. Duhamel. S-a ales o deputație alcătuită din episcopul Romanului și din Nicolae Ghica care i-au solicitat o audiență pentru a-i înmîna și lui un memoriu, dar cererea le-a fost refuzată⁴⁵). Despre această demonstrație scria peste 10 ani M. Ko-

⁴² Scrisoarea lui Schaeffer, tîlmaciul consulatului austriac din Iași din 10 iulie adresată consulului C. W. Huber și Scrisoarea din 13 iulie a agentului consular austriac din Iași, Eisenbach adresată aceluiași; cf. și G. Si o n, *op. cit.*, p. 270.

⁴³ Raportul lui Huber din 2 sept adresat reprezentantului austriac la Constantinopol și Raportul aceluiași din 13 sept. adresat Ministerului de externe din Viena.

⁴⁴ Scrisoarea consulului prusac din Iași Richthoffen din 21 iunie către Huber.

⁴⁵ Scrisoarea consulului prusac din Iași Richthoffen din 29 iunie către Huber.

gălniceanu : „Cine nu-și aduce aminte încă de scena măreață care ne-a înfățișat-o ziua de 12 iunie 1848 când s-a văzut un popor întreg îndreptându-se spre palatul lui beizadea Conachi unde era în gazdă Talaat Effendi?”⁴⁶). Acest memoriu este cunoscut și poartă data de 12 iunie stil vechi, adică 24 iunie stil nou. Din însemnările unor contemporani cunoaștem și alte amănunte în legătură cu acest moment din lupta moldovenilor împotriva lui Sturza. În fruntea delegației boierești era Alecu Sturza-Miclăușeanu, capul boierilor opoziționiști rămași în Moldova, mitropolitul Meletie și episcopul Romanului, Veniamin Roset⁴⁷). Rezultă deci, că e vorba de două acțiuni : una în jurul datei de 20 iunie, când boierii au trimis o petiție marelui vizir otoman și alta la 26 iunie când au prezentat memoriul lui din 12/24 iunie lui Talaat Effendi și Duhamel. Acest fapt e confirmat și de o scrisoare a comitetului de patrioți din Iași către comitetul revoluționar din Cernăuți cu data de 11/23 iunie, în care ieșenii anunță că au făcut arzuri către Înalta Poartă pe lângă care alăturară „memoar” cu privire la nelegiuirile și abuzurile lui Sturza, cerînd totodată eliberarea celor exilați la Brusa. La acea dată erau redactate și petițiile ce urmau să fie înaintate lui Talaat Efendi și Duhamel, dar nu fuseseră încă prezentate, deoarece cei doi comisari nu sosiseră încă la Iași. „Am făcut și două jalube, una către comisariul turc și alta către acel rusăsc iarăși cu alăturate memoaruri, toate aceste iscălite de prea sfințitul mitropolit, de preasfinții arhieriei eparhiști și titulari și însemnat număr de boieri, între care sînt și toți acei bătrîni, ca după ce vor veni să le dăm, dacă aceștia vor voi a primi asămîne jalube”⁴⁸). Prezentarea memoriului lui Talaat Effendi la 26 iunie așa cum rezultă din scrisoarea lui Richthoffen și nu la 12/24 iunie, e confirmată atît de o scrisoare a lui Dimitre Rallet adresată emigrantului polonez Mihail Czaikovski, cît și de scrisoarea comitetului ieșean însuși din 15/27 iunie, adresată comitetului din Cernăuți. Memoriul ar fi fost iscălit de 350—400 de persoane. Demonstrația a avut loc la „14-a curgătoarei”, deci la 14/26 a aceleiași luni, cu învoirea prealabilă a lui Talaat Effendi. La această manifestație pașnică dar solemnă au luat parte 800—1000 de persoane. Bine primită de comisarul turc, delegația a adus la cunoștința comisarului intenția de a trimite o delegație de moldoveni la Constantinopol⁴⁹). Nu știm dacă acea delegație a mai fost trimisă sau nu la Constantinopol. Probabil că desfășurarea evenimentelor a zădărnicit acest plan al moldovenilor. Memoriul lor, trimis prin consulul prusac Richthoffen, după multe peripeții ajunge la destinație⁵⁰). Moldovenii erau încrezători în succesul acțiunii lor, deoarece reprezentanții diplomației însușindu-și cuprinsul memoriului l-ar susține în fața sultanului, astfel că zilele de domnie ale lui Sturza ar fi fost numărate⁵¹). Era o bucurie pre-

⁴⁶ R. D r a g n e a, *Mihail Kogălniceanu*, București, 1926, p. 168—169.

⁴⁷ G. S i o n, *Suveniri contemporane*, p. 274; M. D r ă g h i c i, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, II, p. 213.

⁴⁸ P. P. P a n a i t e s c u, *Emigrația polonă și revoluția română dela 1848*. Studii și documente, București, 1929, p. 58; T. B ă l a n, *op. cit.*, p. 57—58. Acestea sînt confirmate și de scrisoarea-răspuns a comitetului revoluționar din Cernăuți care aprobă atît înaintarea memoriului către sultan cît și memoriile înaintate comisarilor turc și rus. Cf. *Ibidem*, p. 61.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 66—67.

⁵⁰ Scrisoarea ambasadorului austriac la Constantinopol, Stürmer către Huber.

⁵¹ T. B ă l a n, *op. cit.*, p. 86—87 și 91—92.

matură, iar încercarea lor lipsită de orice sorți de reușită, ca și aceea paralelă, făcută de vornicul Lascăr Bogdan, pe lângă Suleiman pașa, sosit la Galați, căruia dorea să-i înmîneze memoriul moldovenilor⁵²). Cu toate că memoriul a ajuns în mîna lui Suleiman pașa, fiindu-i înmînat la 4 august de dragomanul Kiparissa, de la consulatul sard din Galați⁵³), încercările erau zadarnice, deoarece la Poartă evenimentele din Moldova și Țara Romînească au avut darul să producă o mare turburare⁵⁴). Turcii se gîndeau încă de pe atunci la ocuparea armată a Țările Romîne, sufocînd astfel lupta pentru libertate a poporului din aceste țări. Mai mult, vornicul Bogdan a fost arestat din porunca lui Mihail Sturza în dimineața zilei de 31 iulie și dus apoi la Măcin cu gîndul de a fi exilat la Brusa⁵⁵). În acest timp în Moldova au mai fost arestate alte 100 de persoane socotite potrivnice politicii lui Mihail Sturza; alți boieri opoziționiști, au putut scăpa de aceeași soartă numai prin fuga în Transilvania, sporînd astfel rîndurile emigranților din această țară⁵⁶).

Pentru a ieși din impasul în care se găsea, Sturza pune la cale adunarea de iscălituri în favoarea sa de la boierii ce-i mai rămăseseră credincioși, așa cum făcuse și domnul Țării Romînești Alexandru Ghica, înainte de abdicare⁵⁷); mai pune la cale pentru începutul lunii iulie o adunare, la Huși, a micilor boieri care urmau să ceară intervenția trupelor țariste în Moldova pentru a restabili vechea stare de lucruri⁵⁸); publică la 25 iulie/7 august proiectul său de reforme cuprins în 28 de articole, recunoscînd Regulamentul Organic și celelalte legi ulterioare, decretîndu-se egalitatea persoanelor în fața legii, inclusiv a supușilor străini⁵⁹).

Cu toate acestea situația domnitorului se menține critică. În țară încep mișcări țărănești, în ținutul Covurlui, Bacău, Neamț, Vaslui, Fălciu, Roman, Dorohoi, Suceava, Tutova⁶⁰); unii boieri scăpați de arest, exil sau surghiun, organizează acțiuni împotriva lui Sturza⁶¹).

⁵² T. Bălan, *op. cit.*, p. 95.

⁵³ Declarația lui Suleiman pașa din 4 august și Raportul dragomanului Kiparissa din aceeași zi, adresat lui Huber.

⁵⁴ Un memoriu, de fapt un aspru rechizitoriu împotriva lui M. Sturza, adresează lui Suleiman pașa, la 30 iulie și emigranții moldoveni din Bucovina. Cf. T. Bălan, *op. cit.*, p. 99—103.

⁵⁵ Scrisoarea lui Lascăr Bogdan din 21 iulie/2 august către Huber. Lascăr Bogdan mulțumea consulului austriac pentru atitudinea binevoitoare, rugîndu-l totodată să trimită soției sale o scrisoare a sa și să-i acorde sprijinul necesar cînd va sosi la Galați pentru a face intervenții în vederea eliberării sale; îl mai roagă să-i trimită lucrurile de la Galați la Măcin prin ajutorul lui Gherghel. Pe la mijlocul lui august se mai afla în Turcia, la Brusa, iar soția sa plecase la Constantinopol pentru a interveni pentru eliberarea lui. (Scrisoarea ministrului austriac la Constantinopol Stürmer din 15 august către Huber.)

⁵⁶ Raportul consulului austriac din Galați, Huber din 11 august adresată Ministerului de externe de la Viena.

⁵⁷ Raportul consulului austriac din Galați Huber din 11 mai către Ministerul de externe din Viena.

⁵⁸ Raportul aceluiași din 3 iulie, către Ministerul de externe. Potrivit unei informații intrunirea de la Huși n-ar mai fi avut loc. Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50.

⁵⁹ Raportul consulului austriac din Galați, Huber din 19 august, către ambasadorul Austriei la Constantinopol, Stürmer și Scrisoarea aceluiași din 20 august către Ministerul de externe din Viena.

⁶⁰ V. Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova în „Studii și Cercetări Științifice”*, Iași, 1954, nr. 1-2, p. 465—468.

⁶¹ *Ibidem*, p. 468—471.

N-au lipsit nici unele planuri mai temerare în acea vară a anului 1848, desigur și sub influența evenimentelor revoluționare din Țara Românească și din Transilvania. Unii plănuiau o insurecție armată chiar, înainte de a se cunoaște rezultatul memoriului trimis cercurilor guvernamentale de la Constantinopole. În vederea reușitei unor asemenea planuri se întocmesc proiecte de organizare a acțiunii prin închegarea legăturilor între cei ce aveau să fie conducătorii revoluției. Ciorna unui asemenea proiect alcătuit de un Răducan, foarte probabil Rosetti, s-a păstrat în arhiva consulatului austriac din Galați. Proiectul indică drumul ce trebuia să-l urmeze persoana menită să înfăptuiască organizarea insurecției și persoanele pe care se puteau bizui și, prin urmare, care trebuiau câștigate de la început. În drum, de la Galați se ajungea la Slobozia din jud. Râmnic, unde Alecu Roznovanu urma să fie atras pentru insurecție; de aici se ajungea în districtul Bîrladului unde se putea sprijini mișcarea pe Lascăr Catargiu, caracterizat ca un tânăr foarte de ispravă și curajos, căruia agentul de legătură trebuia să-i adreseze cuvintele: „Lascarache frate iubite, crede, ascultă, lucrează și taci“. În ținutul Iașilor se putea bizui pe Mihail Cantacuzino Pașcanu, un vechi exaltat, vesel, cinstit și bine intenționat; la Dolhasca, pe drumul dintre Iași și Dumbrăveni, era Sebastian Cananău, flăcău tomnatec, cinstit și cu influență; în aceleași părți trebuia atras apoi Constantin Hurmuzaki, bărbat învățat și plin de calitate, cu mare influență în Moldova și mai ales în Bucovina; apoi Alexandru Sturza de la Miclăușeni, un om cinstit, cam slab de înger însă, se lasă în grija soției, o doamnă foarte deșteaptă care-l conduce cu pricepere; la Iași se găsea logofătul Nicolae Canta, un bărbat cu multe aptitudini naturale, cu mare influență asupra bătrînilor și ca vechi moldovean foarte respectat; la Răcăciuni, pe drumul de la Bacău la Focșani era moșia lui Vasile Sturza, bărbat foarte respectabil și temeinic care urma să fie atras în mișcare și el. În districtul Bacău se găseau elemente bune. Aici erau frații Enachache și Costache Rosetti-Tețcani, Lascăr Rosetti din Orașa. Între Răcăciuni și Căiuți sînt bunurile lui Răducan Rosetti, de unde se ajungea la Comanești, la Nicu Ghica. Răducanu, autorul proiectului scria unui von Mokranski să conducă pe agentul de legătură cu vizitiul Dumitrache ori unde-i va porunci, fără întrebare⁶²).

Era un plan chibzuit, realizabil în împrejurări mai puțin vitrege, deoarece cele mai multe dintre persoanele indicate erau într-adevăr oameni de nădejde, verificați în diferite împrejurări. Nicolae Canta era încă din 1839 socotit drept capul opoziției față de Mihail Sturza; Vasile Sturza era unul din capii partidei patriotice care a ocrotit pe moșia sa Răcăciuni pe mulți dintre cei urmăriți de arnăuții hatmanului Dimitrie⁶³); Alecu Sturza-Miclăușanu era socotit șeful opoziției rămase în țară, în care calitate prezintă memoriul boierilor lui Talaat Effendi și Duhamel, iar refugiații din Bucovina țineau legătura cu el fără întrerupere⁶⁴); frații Vasile și Nicu Ghica erau printre boierii răzvrățiți, scăpînd de arest deoarece se baricadară în casă și se apărară

⁶² Proiectul lui Răducanu (Rosetti) înaintat lui Huber, fără dată.

⁶³ Sion, *Suvenirii contemporane*, p. 177.

⁶⁴ T. Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina, 1848*, p. 78.

cu ajutorul slugilor; Lascăr Catargiu la 1848, era și el între răzvrătiți, fiind apoi „piriorisit” la moșia sa din Uricani, apoi la Plotunești, împreună cu fratele său Nicu⁶⁵). E adevărat că Lascăr Catargiu, ca și alții de altfel, va părăsi în curînd „revoluționarismul”, devenind chiar șeful partidului conservator reacționar pe la 1871. Costache Rosetti-Tețcanu era cunoscut pentru ideile sale progresiste și potrivnice marii boierimi cu toate că și el făcea parte din această pătură socială privilegiată. El este acela care în 1848 desființează boierescul pe moșia sa Tețcani și apoi ia atitudine în favoarea țărânimii, așa cum rezultă și din broșura sa din 1859 intitulată: „Trecutul, relele țării și lecuirea lor”⁶⁶). Constantin Hurmuzaki fiul lui Docsaki Hurmuzaki, născut pe la 1811, se stabilise în 1844 în Moldova bucurîndu-se de mare prestigiu în cercurile boierimii progresiste⁶⁷). El era inimosul încurajator și sprijinitor al refugiaților moldoveni din Bucovina pe care-i ține la curent cu tot ce se întîmpla în Moldova. Alecu Rosetti Roznovan este și el dintre conducătorii mișcării din martie, scăpînd de arest sau exil din cauza sănătății sale șubrede⁶⁸). Pentru această atitudine a lor, multe din elementele de nădejde în pregătirea și organizarea insurecției: Nicolae Canta, Nicu Ghica, Lascăr Catargiu, Alecu și Vasile Sturza erau „piriorisiți” pe la diferite moșii din Moldova, sub numele de „revoltanți vajnici”⁶⁹). Nicu Ghica, după această dată a hotărît să se expatrieze; la 30 iunie era la Brașov, în drum spre Germania, unde dorea să lucreze pentru unirea Țărilor Romîne⁷⁰). Cine era Mokranski? Administratorul moșiilor lui Răducan Rosetti sau vreun revoluționar polonez de care era plină Moldova în acea vreme? Amîndouă ipotezele sînt verosimile, țînînd seama de tonul pe care i se adresează făuritorul planului și ceea ce-i cere⁷¹).

Cînd a fost alcătuit acest plan căruia-i lipsește începutul unde ar fi putut fi trecută data, sau care, fiind un plan conspirativ, nici nu va fi fost dat? Potrivit locului din dosar în care s-a păstrat, ar rezulta că planul a fost

⁶⁵ N. I o r g a, *Despre revoluția din 1848 în Moldova*, în Anal. Acad. Rom. mem. secț. ist. seria III, vol. XX, p. 2, 4, 20—23.

⁶⁶ Gen. R. Rosetti, *Costache Rosetti-Tețcanu, 1814—1879*, în Anal. Acad. Rom. mem. secț. ist., seria III, vol. XIX, p. 239 și același, *Familia Rosetti*, I, p. 215.

⁶⁷ I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1841—1850*, p. 9.

⁶⁸ Gen. R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, p. 202.

⁶⁹ *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 15, 38, 58, 65, 67, 87, 242, 263, 290.

⁷⁰ T. Bălăn, *op. cit.*, p. 26, 68 și N. Corivan, *Preciziumi în legătură cu revoluția de la 1848*, p. 32.

⁷¹ Pentru activitatea emigranților polonezi în Moldova cf. P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția romîna de la 1848*. Studii și documente, București, 1929; T. Holban, *Emigrația polonă în anii 1831—1848 și influența ei asupra mișcărilor de independență ale romînilor*, în „Revista istorică”, XX, 1934, p. 326—; N. I o r g a, *Despre revoluția de la 1848 din Moldova* în Anal. Acad. Romîne, mem. secției istorice, seria III, vol. XX, 1938, p. 1—40; V. Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848* în „Studii și cercetări științifice din Iași”, an. V, 1954, p. 459—462. Pe la sfîrșitul lui aprilie soseau în Moldova patru italieni, doi din Milano, unul din Brescia și unul din Padova, doi între 20—25 de ani și doi între 35—40 de ani; aceștia se dădeau drept negustori, în realitate erau emisari cu misiunea de a răscula poporul, mai ales în Bucovina, pentru a crea greutăți Austriei și astfel a ajuta revoluția italienilor. Cf. Scrisoarea lui Huber din 18 aprilie către Ministerul de externe din Viena și către agenția austriacă din Iași.

primit de consulul austriac din Galați pe la sfârșitul lunii septembrie. El putea fi însă și anterior. Nicu Ghica pomenit în plan a reușit să părăsească Moldova pe la sfârșitul lunii iunie, refugiindu-se mai întâi la Brașov și apoi la Cernăuți⁷²), ceea ce ar îndreptăți presupunerea că planul a fost întocmit înainte de sfârșitul lunii iunie; se poate presupune însă că autorul planului, exilat în Turcia, nu cunoștea fuga lui N. Ghica. Căci Răducan Rosetti a stat în surghiun vreo 7 luni, deci pînă pe la sfârșitul lunii septembrie. De altfel la 16 iulie scria din Brusa, iscăbind Radu, lui Constantin Hurmuzaki la Cernăuți⁷³). După eliberarea sa, mai rămîne aproape un an la Constantinopol scriind numeroase memorii împotriva lui Sturza, pe care le prezintă marelui vizir Reșid Pașa și ambasadorului Angliei la Constantinopol, Canning⁷⁴).

*

În acest timp emigranții moldoveni desfășoară o activitate intensă, făurind proiecte de reforme sociale și politice tot mai mult deosebite de cele din martie și chiar de cele din iulie ale boierilor rămași în țară. La 11 mai un funcționar de la consulatul Prusiei la Iași, König, aducea la cunoștința consulului austriac din Galați, Huber, printre altele, că în aceeași zi a primit din Cernăuți 50 de exemplare dintr-o lucrare scrisă foarte bine despre întîmplările din Moldova, căreia i se pregătea și o traducere în limba franceză⁷⁵). Lipsind alte precizări sîntem nevoiți să facem unele ipoteze cu privire la această broșură. Dacă broșura sosea din Cernăuți, ea a putut fi scrisă și tipărită acolo de unii refugiați moldoveni. Pînă la începutul lunii mai cînd a putut fi scrisă acea broșură pentruca pînă la 11 mai să fie și tipărită și expediată, în Bucovina, dintre refugiații moldoveni se găseau în mod sigur frații Petrache și Costache Cazimir și Iorgu Radu⁷⁶). Aceștia, împreună cu frații Hurmuzaki au putut tipări o asemenea broșură, iar broșura putea fi acea intitulată : *Mihail Sturza, partida națională și comisiunea care a fost tipărită de fapt în luna mai, fără indicarea locului* ⁷⁷). De altfel, toți trei iscălesc acea Proclamație a partidului național din Moldova către romîni ce poartă indicația lunii iunie⁷⁸). Poate fi însăși această broșură care a putut fi tipărită în luna mai, chiar dacă, din anumite motive, poartă data lunii iunie. Putea fi, apoi, broșura scrisă de Vasile Alecsandri în numele refugiaților moldoveni de la Brașov intitulată : *În numele Moldovei, a omînririi și a lui Dumnezeu*, tipărită la Brașov în luna mai și care, pe căi ocolite, a ajuns în Moldova și în care, după ce se face un scurt istoric al întîmplărilor din luna martie, se adresează un apel la unirea tuturor împotriva lui Mihail Sturza. Această broșură a fost introdusă apoi în Moldova pe diferite căi. Lascăr Rosetti, sosit la Brașov de abia de două zile, trimitea la 12/24 mai

⁷² T. Bălan, *op. cit.*, p. 68.

⁷³ *Ibidem*, p. 76—77.

⁷⁴ R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, p. 146—147; I. Ghica, *Amintiri din pribegie*, p. 710 și R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 197, 200.

⁷⁵ Scrisoarea agentului consular prusac din Iași König din 11 mai către Huber.

⁷⁶ T. Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina, 1848*, p. 2.

⁷⁷ *Anul 1848 în Principatele Romîne*, I, p. 431—450.

⁷⁸ *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 211—212.

consulului austriac din Galați un pachet conținând 30 de exemplare din broșura lui Alecsandri tipărită la Brașov, cu rugămintea de a o împărți și celorlalți consuli din Moldova⁷⁹). Conținutul broșurii : „În numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu” chiar dacă este mai progresist decât al memoriilor opoziției moldovene de pînă atunci, adresîndu-se în primul rînd, „lăcuitorilor săteni din Moldova”, apoi negustorilor și boierilor, încheind cu un apel către „frații romîni din toată Romînia”, nu e prea revoluționar⁸⁰). Această broșură va fi fost scrisă curînd după sosirea refugiaților moldoveni în Transilvania, înainte de marea adunare populară de la Blaj din 3/15 mai. Adevăratul program revoluționar al emigranților moldoveni din Transilvania e concretizat în acele „*Prințipii pentru reformarea patriei*” redactate la Brașov în 12/24 mai în care se resimte influența programului formulat de romîni transilvăneni în adunarea de la Blaj, la care asistară și moldovenii. Punctele 1 și 2 din „Prințiipiile” emigranților moldoveni cereau „desființarea boierescului și a orice alte dări a lăcuitorilor săteni către proprietari. Ridicarea beilicurilor, a lucrului șoselelor și a tuturor împovărarilor fără plată către stăpînire”. Această revendicare nu e decât dezvoltarea cuprinsului punctelor 3, 5, 6 și 11 din protocolul dela Blaj, în care se cerea „desființarea dijmelor, ștergerea dărilor pe vitele ce pasc în țările vecine, desființarea dijmelor din minereuri, apoi numirea unei comisii mixte care să cerceteze neînțelegerile de hotărnicie dintre țărănime și nobili”. Punctul 3 al „prințiipiilor” moldovenilor care cerea „împroprietărirea lăcuitorilor săteni fără nici o răscumpărare din partea lor” reproduce cuprinsul punctului 3 din protocolul de la Blaj care pretindea „fără întîrziere desființarea iobăgiei fără nici o despăgubire din partea țaranilor iobagi”. Punctul 4 din programul emigranților de la Brașov cuprindea „nimicirea tuturor privilegiilor și prin urmare : deopotriva purtare a sarcinilor statului de către tot poporul de obște precum și deopotriva împărtășire a lui la toate drepturile politice și civile”, ceea ce corespunde punctului 14 din protocolul de la Blaj în care se cerea „purtarea comună a sarcinilor publice după starea și averea fiecăruia și ștergerea privilegiilor”. În punctul 5 moldovenii cereau „întemeierea instituțiilor țării pe principiile de libertate, egalitate și de frățietate, dezvoltate în toată întinderea lor”, formulare corespunzătoare cu cea din punctul 15 al protocolului de la Blaj care pretindea o „constituție care să se întemeieze pe principiile dreptății, libertății, egalității și frățietății”. În sfîrșit, moldovenii au mai înscris un punct în „prințiipiile” lor, al 6-lea : „Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatîrnat romînesc”, principiu pe care romîni din Transilvania nu-l puteau înscrie în programul lor în împrejurările de atunci, chiar dacă el era foarte scump multora dintre ei ⁸¹).

Era de altfel o idee conștient îmbrățișată de cele mai progresiste elemente din cele trei țări romînești. Pătrunderea ei tot mai mult în conștiința oameni-

⁷⁹ Scrisoarea lui Lascăr Rosetti din 12/24 mai către Huber.

⁸⁰ V. Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848* în „Studii și cercetări științifice”, Iași, an. V, 1954, nr. 1—2, p. 445.

⁸¹ „Prințiipiile” moldovenilor din 12/24 mai la G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, p. 170 și V. Popovici, *op.cit.*, p. 447-448, iar Protocolul de la Blaj la Gh. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, II, p. 120—124 și Al. Papiu-Ilarian, *Istoria romînilor din Dacia superioară*, II, p. 246—249.

lor umplea de îngrijorare mai ales pe austrieci. Ecoul acestei îngrijorări răzbate în mai multe rapoarte ale consulului austriac din Galați care scria Ministerului de externe din Viena că datorită influenței rusești se simte tot mai mult dorința, atât în Moldova cât mai ales în Țara Românească de a se uni cele două țări românești, formînd un regat independent sub cîrmuirea unui principe din dinastia imperială rusă, principele de Leuchtenberg. Prin realizarea acestui plan — spunea raportul — Țara Românească și Moldova ar deveni un stat puternic, fapt ce ar aduce o lovitură de moarte intereselor austriace. Cea mai mare parte a populației însă, dorește unirea celor două Țări cu Transilvania, asigurîndu-se și romînilor transilvăni aceleași drepturi pe care constituția Transilvaniei le acordă pe șeama ungarilor, sașilor și secuilor⁸²).

Pentru izbînda acelorași idei luptau și alți emigranți romîni în diferite părți ale Europei. Dintre moldoveni, în această perioadă o activitate febrilă desfășura Alecu Russo la Viena, N. Dumitrescu la Dresda și I. T. Curius la Paris. Acestora li s-a adăugat un alt fruntaș al mișcării moldovene, Vasile Ghica. Acesta era printre cei 15 reprezentanți opoziționiști care au redactat memoriul din 28 martie 1848, după cum făcuse parte și din delegația care prezentase acest memoriu lui Mihail Sturza, cu care prilej adresează domnitorului neînțelegător cuvinte de aspră ocară⁸³). Din această pricină Vasile Ghica era urmărit fără conținere de miliția beizadelei⁸⁴ Dimitrie Sturza, reușind să fugă peste hotare pe la mijlocul lunii aprilie⁸⁴). De la această dată activitatea lui Vasile Ghica a rămas necunoscută un oarecare timp. Acest temperament aprins la acea dată, care era Vasile Ghica nu va fi stat în neactivitate multă vreme. Într-adevăr el a căutat să folosească din plin timpul prețios. Datorită unei scrisori a consulului Prusiei din Iași, Richthoffen, cu data de 22 mai, Vasile Ghica e descoperit în plină activitate. La acea dată el se găsea la Frankfurt, orașul unde se întrunise parlamentul statelor germane. Pentru a săvîrși o operă utilă Țărilor Romîne în general și Moldovei îndeosebi, Ghica socotea necesară activitatea unui grup mai mare de romîni acolo. De aceea scria în Moldova, că ar fi bine să mai plece la Frankfurt cel puțin încă 9 moldoveni. Boierii moldoveni însă nu se arătau dispuși să facă această încercare de frica răzbunării lui Mihail Sturza, cerînd garanții parlamentului german că nu li se va întîmpla nici un neajuns⁸⁵). Alte informații despre activitatea și rezultatele obținute de strădaniile lui Ghica pe lângă parlamentul de la Frankfurt nu cunoaștem. Ghica va fi părăsit acest oraș pe la mijlocul lui iulie. Putem presupune că strădaniile lui n-au găsit înțelegerea așteptată în cercurile burgheziei germane adunată pe malurile râului Main. Lipsit și de sprijinul moldovenilor care nu vor fi răspuns chemării sale, Vasile Ghica, mîhnit, va fi părăsit orașul parlamentului. El se îndreaptă spre hotarele Moldovei, dezvoltînd o activitate⁸⁶ neobosită în comitetul refugiaților moldoveni din Cernăuți⁸⁶), făurind chiar planuri

⁸² Raportul consulului austriac din Galați C. W. Huber din 11 mai adresat Ministerului de externe de la Viena.

⁸³ G. Sion, *Suvenirii contemporane*, p. 134—137.

⁸⁴ *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 14, 54, 114—115, 119.

⁸⁵ Scrisoarea consulului prusac din Iași, Richthoffen, din 22 mai către Huber.

⁸⁶ T. Bălăban, *op. cit.*, p. 58—59, 62—64, 98—105.

îndrăznețe de a năvăli în Moldova cu o armată⁸⁷). Rămânând fără rezultatele dorite și aceste încercări, Vasile Ghica va face o ultimă încercare în nădejdea că aceasta îi va răscumpăra toate mîhnirile îndurate. Mîhnirea și nemulțumirea îl va fi împins pe Ghica să plece la Viena, unde la sfîrșitul lunii august izbucnește revolta muncitorească ca răspuns la contrarevoluția cercurilor conducătoare feudalo-burgheze. Tentativele reacțiunii de a anula toate cuceririle maselor populare a provocat la 4 octombrie o mișcare de amploare și mai mare a legiunii studențești, a micii burghezii și a muncitorimii. La Viena din nou se ridică baricade; este luat cu asalt arsenalul; împăratul a fost nevoit să fugă din Viena. Vasile Ghica împreună cu Manolache Costache Epureanu se găsesc pe baricadele Vienei, pronunțînd discursuri vehemente împotriva călăului Windischgrätz și împotriva reacțiunii habsburgice⁸⁸). După înăbușirea în sînge a revoluției vieneze între 26—28 octombrie de către Windischgrätz, Vasile Ghica pleacă la Dresda și de acolo la Paris pentru a-și continua activitatea în cadrul comitetului emigranților munteni și moldoveni.

*

Lupta elementelor progresiste din Moldova la 1848 pentru schimbarea stărilor de lucruri, la început cu un program mai limitat, tot mai radical însă pe măsură ce cei mai conștienți dintre conducători se pătrund de spiritul revoluționar, constituie un moment luminos între numeroasele momente pozitive ale istoriei noastre. Chiar dacă rezultatele acestei lupte nu s-au vădit imediat, deoarece coaliția reacțiunii interne și externe a înăbușit cu brutalitate idealurile luptătorilor de la 1848, totuși în dezvoltarea generală a societății românești semnificația ei rămîne ca o pildă și un simbol pentru generațiile ce au urmat celei de la 1848, de a desăvîrși ceea ce aceasta a încercat fără să reușească din cauza forțelor sale prea slabe și a împrejurărilor istorice potrivnice.

Catedra de istoria Romîniei
Universitatea „V. Babeș”

⁸⁷ V. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 54.

⁸⁸ G. Sion, *op. cit.*, p. 288.

ВКЛАД В ИЗУЧЕНИЕ РЕВОЛЮЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ 1848 ГОДА В МОЛДАВИИ.

(Краткое содержание)

Работа составлена на основе некоторых неизданных документов из архива австрийского консульства в Галаце, который содержал, между прочим, корреспонденцию консула К. В. Хубера с некоторыми руководителями революционного движения из Румынских Стран, а также с некоторыми консульскими или дипломатическими органами.

Эти документы показывают, что внутренние причины революционного движения в Молдавии обусловили жадность к деньгам и злоупотребления господаря Михаила Стурзы.

При анализе развертывания событий в Молдавии, весной 1848 года, работа приносит новые уточнения, восстановив точно имена некоторых арестованных бояр и раскрыв настоящие обстоятельства, в которых часть главарей движения могла сбежать; произведенная агитация в рядах населения Галаца и Браилы о прибытии групп арестантов. Также даётся должная оценка важного документа, в котором раскрывается проект вооруженного восстания части боярства против Михаила Стурдзы после подавления движения в марте.

В последней части статьи внесен новый вклад в проблему деятельности молдавских эмигрантов в Трансильвании, Буковине и в некоторых европейских столицах.

В заключении подчеркивается, что начальна программа движения 1848 г. не должна рассматриваться в абсолютном смысле, потому что под влиянием событий более сознательные руководители этого движения проникаются духом времени, придавшего и деятельности более радикальный характер.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DU MOUVEMENT RÉVOLUTIONNAIRE DE 1848 EN MOLDAVIE

Le présent travail est basé sur des documents inédits appartenant à l'archive du consulat autrichien de Galaţi. Elle comprend, entre autres, la correspondance du consul C. W. Huber avec quelques-uns des chefs du mouvement révolutionnaire des Pays Roumains, ainsi qu'avec plusieurs organes consulaires et diplomatiques.

Ces documents confirment l'avidité et les abus du voïvode Mihail Sturza, qui sont une des causes internes du mouvement révolutionnaire de Moldavie.

Le travail contribue à l'analyse des événements qui se déroulèrent en Moldavie au printemps 1848, en identifiant avec précision le nom de plusieurs boyards arrêtés et en dévoilant les véritables circonstances dans lesquelles plusieurs chefs du mouvement réussirent à s'évader, à savoir l'agitation que provoqua au sein de la population des villes de Galați et de Brăila l'arrivée du groupe d'arrêtés. Le travail met en valeur un important document qui dévoile un projet d'insurrection armée d'une partie des boyards contre le voïvode Mihail Sturza, après l'étouffement du mouvement qui avait eu lieu au mois de mars.

La dernière partie du travail apporte de nouvelles contributions au problème de l'activité des émigrés moldaves en Transylvanie, en Bukovine et dans quelques capitales européennes. On y insiste sur le rôle joué par Vasile Ghica et sur l'éclosion de l'idée de l'union des trois pays roumains.

On souligne, en conclusion, que la limitation initiale du programme du mouvement de 1848 en Moldavie ne doit pas être envisagée dans un sens absolu, car, sous l'influence des événements, les chefs les plus éclairés prirent conscience de l'esprit de l'époque. De ce fait, ils imprimèrent à leur activité un caractère plus radical et élevèrent le mouvement au niveau d'un moment lumineux, entre tant d'autres, de l'histoire de notre pays.

RĂSCOALA ȚĂRANILOR ÎN ANUL 1848 ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ

de

MARIA ROȘCA-ROSEN

ADRIAN PAȚICA

Anul revoluționar 1848 a constituit, fără îndoială, obiect de studiu și din partea istoriografiei burgheze. Complexitatea fenomenelor sociale, cauzele și desfășurarea accelerată a evenimentelor revoluționare, forțele motrice ale revoluției, obiectivele ei, nu sînt străine din preocupările multor istorici sau persoane politice din trecut. Totuși, lipsa unei concepții științifice în explicarea și interpretarea faptelor istorice, poziția lor de clasă, ca slujitori ai unor interese înguste, și-au pus pecetea și în această problemă. Dacă burgheziei și conducătorilor ei li s-a atribuit un rol de frunte, hotărîtor, în promovarea și conducerea forțelor revoluționare spre victorie, masele populare, acțiunea lor, au fost de cele mai multe ori ignorate sau arătate trunchiat. Anul revoluționar 1848 a scos în relief mai mult ca oricînd pînă aci, contradicțiile de neîmpăcat dintre clasele fundamentale ale societății romînești: moșierimea, proprietară a întinse suprafețe de pămînt, și țărănimea iobagă, lipsită de drepturi economice și politice. Clasa cea mai oprimată, izvor de bogății nesecate pentru cei avuți, țărănimea iobagă, a luptat pentru instalarea și menținerea la conducerea Țării Romînești a guvernului revoluționar. Tocmai lupta maselor populare, cu un puternic ascuțiș național și social, a dat acțiunilor din 1848 un conținut revoluționar. Scoțînd în relief latura națională a acestui eveniment complex, polarizînd în jurul ei însuși conținutul revoluției, istoriografia burgheză a urmărit ignorarea adversităților sociale. Principiul „armoniei de clasă” în scopul eliberării naționale, care a stat la baza celor mai multe lucrări din trecut, urmărea același scop — ignorarea luptei de clasă, care s-a manifestat sub variate forme.

Istoria Romînilor a lui Xenopol sau N. Iorga nu pomenesc despre mișcările țărănești. Ele nu sînt prezentate nici chiar în amintirile revoluționarilor participanți la revoluție, ca de pildă în scrierile lui Ion Ghica și Eliade Rădulescu. Documentele existente însă atestă că, în tot cursul anului 1848 și 1849, țărani clăcași din Muntenia și-au manifestat nemulțumirile împotriva proprietarilor de pămînt. Existența răscoalelor țărănești este adeverită de rapoartele adresate Ministerului Treburilor din Lăuntru de ocîrmuirile de județe, rapoarte în care aceste mișcări sînt înfățișate cu ură și patimă.

Printre rîndurile acestor rapoarte care conțin numai denunțuri, ocări și amenințări, se zăresc durerile și dezamăgirile care au silit pe acești oameni să se răscoale. Din știrile cunoscute de noi putem trage concluzia că țărănimea munteană, încrezătoare în promisiunile guvernului, a așteptat eliberarea și împrumutarea sa, dar atunci cînd nădejzile ei au fost spulberate, atunci cînd a fost silită să se reîntoarcă la clacă și dijmă, a pus mîna pe arme și a pornit lupta pentru a-și face singură dreptate.

Problema fundamentală pe care revoluția de la 1848 trebuia să o rezolve era problema agrară, adică problema desființării șerbiei și împrumutarea țărănilor. Rezolvarea problemei țărănești era o necesitate cerută de dezvoltarea istorică a societății de pe teritoriul patriei noastre. Neconcordanța între dezvoltarea forțelor de producție și rămînerea în urmă a relațiilor sociale, a adîncit criza social-politică și a creat o situație revoluționară ce nu putea fi împiedecată prea multă vreme. Relațiile de producție dominante încă în Țara Romînească, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, erau relații iobăgiste, pe cînd elementele capitaliste, pentru a se putea dezvolta în condiții firești, cereau desființarea șerbiei.

Eliberarea din șergie era o necesitate vitală, imperioasă și pentru țărănimie. Sistemul feudalo-iobăgist adusesese la disperare țărănimea iobăgă, care gemea sub harapnicul vîtafilor boierești, ducea greul birurilor și năpăstelor boierești și turcești. Nicolae Bălcescu înfățișează în chip grăitor raporturile dintre țărani și stăpîinii de moșie, modul în care boierii scoteau de pe spinarea țărănimii renta în muncă și în bani, cum boierii cereau renta în bani la munte, unde munca era ieftină și în muncă la șes, unde — datorită lipsei brațelor de muncă — prețul mîinii de lucru era mai ridicat. Țăranii erau obligați să muncească 12 zile pe an pe moșia boierului, zile alese în timpul muncilor agricole, rămînîndu-i astfel țăranului neîngrijite semănăturile proprii. Dacă ținem seama de cantitatea de muncă pe care trebuia să o efectueze țăranul clăcaș într-o zi pe moșia boierească, cele 12 zile de clacă, obligație prevăzută în Regulamentul Organic, erau cu mult depășite. Referindu-se la Regulamentul Organic, Marx îl caracterizează ca „o expresie a goanei după supramuncă”.

Ca urmare, țăranii nu-și puteau asigura nici măcar cele necesare traiului familiei, fiind nevoiți să-și avanseze munca boierului pentru anul următor, în schimbul unui pumn de mălai. „Țăranul, lipsit de mămăligă — arată Bălcescu — cade în foamete, aceasta îl împlintă în datorie și datoria în sărăcie . . . Atunci vezi pe țăran alergînd la coșarele boierești, pline de produse lucrate în timp de dînsul, plînge și se roagă a i se da mămăligă. Boierul milostiv, pricinuitoarea lipsei țărănilor . . ., i-o vinde, cum ar putea vinde la Galați sau la Brăila, și în loc de bani, pe care țăranul a și uitat ce fel de formă au de cînd nu i-a văzut, îi cere muncă. Țăranul viață are, viață dă, și munca cea obligată de Regulament, grămădită peste munca cea obligată de boier, consumă tot timpul țăranului, care atunci dorește a fi mai bine țigan decît țăran român, căci cel dintîi este îmbrăcat și hrănit de boier, căruia sacrifică timpul, iar cel de pe urmă gol și flămînd muncește pentru boier”¹).

¹ N. Bălcescu: *Reforma socială la romîni*, Opere, vol. I. Ed. Acad. R. P. R., 1953, p. 267.

Țăranul trebuie să mai plătească apoi o mulțime de dări boierilor care, în urma abuzurilor administrației, se dublează față de sarcinile stabilite prin lege.

Nicolae Bălcescu subliniază prăpastia dintre cele două clase fundamentale ale societății feudale, prezentînd un tablou impresionant al exploatării boierești : „ . . . singurul muncitor producător de bogăție în țară este țăranul, că cel care trăiește în bordeie . . . clădește palate . . . ” Acest mic producător este fără încetare „despuiat de tot aceiași oameni, cînd în numele statului, cînd în numele proprietății . . . Că el care n'are nimic, nici drepturi nici stare, nici măcar proprietatea brațelor sale, cea mai dintîi și mai sacră proprietate, dă tot, și tribut în bani, și tribut în muncă, și tribut în persoană, în vreme ce cei ce au tot și pămînt și capital, și drepturi de stat, nu dau nimic, nu ajută cu nimic statul . . . ”²) De aceea, cu simțul său de dreptate socială, Nicolae Bălcescu ajunge la concluzia că ceasul dreptății a sunat, proprietarii trebuie să se recunoască datornici de veacuri ai țăranimii, fiindcă din munca acestora au trăit și trăiesc în belșug și trîndăvie, că țăranii trebuie să fie stăpîni pe pămîntul pe care-l muncesc.

Aceasta este explicația faptului că problema țărănească este cea mai importantă dintre problemele sociale care frămîntă veacul al XIX-lea, de la răscoala lui Tudor Vladimirescu la societățile pregătitoare ale revoluției din 1848, la 1848 și chiar și după aceea. De aceea, în punctul 13 al Proclamației de la Islaz, punct formulat de Bălcescu, se cerea „eliberarea țăranilor cari se fac proprietari prin despăgubire”. De aceea Nicolae Bălcescu, avînd sprijinul maselor țărănești, va cere înfăptuirea imediată a punctului 13 al Proclamației, în timp ce gruparea burgheziei liberale, în frunte cu Eliade Rădulescu, va încerca pe toate căile și mijloacele să amîne împrumutarea clăcașilor pentru a menține neștirbită proprietatea boierească. În acest sens burghezia liberală va da o serie de proclamații, prin care va îndemna țărănimia să-și continue munca pe pămîntul boierilor pînă se vor termina muncile agricole, sau le va promite plata în bani pentru munca depusă. Dar țăranii își pierd răbdarea și refuză îndeplinirea prestațiilor feudale, taie pădurile moșierești, pun stăpînire pe grîne, cosesc fînul boieresc, pescuiesc în lacurile boierești etc. Se întîmplă chiar turburări în fostele județe Ilfov, Romanați, Teleorman, Dolj etc. Guvernul Provizoriu, speriat de avîntul revoluționar al maselor, alcătuieste la 26 iunie 1848 Comisia Proprietății, cu scopul de a înșela masele țărănești și a le crea speranța în realizarea punctului 13 al Proclamației de la Islaz. Dar dezbaterile din sînul Comisiei dezvăluie criza boierimii, astfel că în cele din urmă ea este dizolvată la 19 august 1848, de către locotenența domnească, lăsînd astfel nerezolvată cea mai importantă problemă a revoluției, problemă pentru care a luptat atîtea veacuri țărănimia.

Înăbușirea revoluției de către armatele turcești aliate cu reacțiunea internă și instaurarea noului guvern contrarevoluționar a însemnat restabilirea cîrmuirii boierilor, restabilirea vechilor relații feudale, a vechilor obli-

² N. Bălcescu : *Reforma socială la romîni*, Opere, vol. I, Ed. Acad. R. P. R., 1953, p. 250.

gații iobăgești ale țărănimii. Cîrmuirea cere țărănimii prin circulare pline de amenințări : „să depărteze fieșce care rătăcirea ce se încuibase în inimile unora dintre săteni despre propaganzii trecutei revoluții”³), îndemnînd-o „să iasă cu plugul la munca pămîntului, de la carile este izvorul fericii, să are cu supunere proprietarilor și arendașilor pe a căroră moși lăcuiesc, cît se vor mai cunoaște datori după legiurile regulamentare”⁴).

Sprijiți de căimăcămie, boierii și arendașii obligă pe țărani să iasă la munca cîmpului, să culeagă porumbul, să cosească cîmpul, ba mai mult îi obligă să plătească despăgubiri pentru daunele provocate în timpul revoluției și să le servească dijma în produse.

Cu toată presiunea din partea conducerii centrale și a autorităților locale, instaurate după înăbușirea revoluției, țărănimea și-a manifestat nesupunerea prin multiple și variate forme de luptă de clasă, începînd cu nesupunerea la lucru și terminînd cu organizarea armată a unor răscoale. O ceretare amănunțită a materialului documentar existent arată amploarea pe care au luat-o nemulțumirile populare atît în timpul revoluției, cît mai ales după înăbușirea ei. Nu întîmplător organele locale și centrale ale puterii de stat, prin multe adrese, se plîng în special de starea de spirit a maselor țărănești și de acțiunile lor îndrăznețe îndreptate împotriva proprietarilor și arendașilor. Într-un raport adresat de Departamentul din Lăuntru, Căimăcămiei, din 17 octombrie 1848, se arată că pagubele suferite de proprietari și arendași nu se datoresc în întregime revoluției, ci „din singura și într-adins înrăutățire a sătenilor și din a lor pornire spre paguba proprietăților”. În continuare raportul menționează că pe alocurea, țărani „porniți pe principiul comunismului, că pămîntul particular va trece în a lor stăpînire” au ridicat de pe cîmp semănăturile fără a da dijma proprietarului, au cosit livezile de fîn și au dus acasă nutrețul, fără a se învoi cu proprietarul, au lăsat vitele să pască în grînele și porumbul proprietarilor și arendașilor „într-adins. . . . s-au dărîmat de săteni case și împrejurii de livezi cu pomi roditori și cu vie și s-au mîncat rodul de dînșii și de vitele lor”⁵).

Dacă în timpul desfășurării acțiunilor revoluționare din 1848, lupta țărănimii pentru pămînt s-a împletit cu lupta elementelor radicale din cadrul Guvernului Provizoriu, pentru aplicarea punctelor fundamentale ale Proclamației de la Islaz, după înăbușirea revoluției luptele țărănimii vor fi mai numeroase și mai puternice, îndreptîndu-se direct împotriva aparatului de stat și a proprietarilor.

Primele semne de nesupunere apar în județul Vlașca, unde locuitorii din satul Hodivoaia bat pe ispravnici și alungă cu ciomegele pe dorobanți, declarînd că nu vor mai lucra nici o zi pentru arendași. În satul Stănești, același județ, țărani refuză să-și achite datoriile feudale față de proprietari, atît la treierat cît și în alte munci, amenințînd că nu va fi bine dacă autoritățile vor recurge la ajutorul dorobanților pentru a-i supune la lucru.

Semnificativ este faptul că cele mai multe manifestări de nesupunere

³ Proclamația din 13 septembrie 1848, Biblioteca Academiei R. P. R., Serviciul de documentare și manuscrise, Ms. nr. 3867.

⁴ Idem.

⁵ *Anul revoluționar 1848 în Principatele Romîne. Acte și documente*, vol. V, București 1904, p. 189.

ale țăranilor s-au produs în județele din jurul Capitalei. Fiind mai aproape de București, unde s-a desfășurat pe scară largă acțiunea maselor populare pentru sprijinirea Guvernului Provizoriu și pentru aplicarea în practică a programului revoluționar, formulat de acesta încă de la Islaz, țăranii din aceste județe au luat contact direct cu revoluția, participând chiar la unele din acțiunile ei. Experiența acumulată în timpul revoluției și conștiința că numai prin luptă hotărâtă își poate câștiga drepturile, va face ca acțiunile ei să se desfășoare aci mai viguros. Astfel, clăcașii de pe moșia Pîrlita, județul Ilfov, care nu-și achitaseră obligațiile nici pe anul precedent, acum refuză să-și plătească îndatoririle, mai mult, chiar să-l recunoască pe proprietar. În satul Mitreni, același județ, țăranii au cules strugurii, au făcut vinul și l-au dus la casele lor, refuzând să dea moșierului partea de obligații. Ieșind un ipistat pentru a le cere „dreptul boieresc”, țăranii „l-au necinstit și au sărit cu ciomegele asupra-i să-l bată, încît a scăpat cu fuga”⁶).

Această formă de manifestare a nemulțumirilor, nesupunerea la lucru, se extinde și asupra altor județe: Teleorman, Prahova, Rm. Sărat etc.

În Teleorman, clăcașii din satul Măgura Lăceanca, pe lângă faptul că refuză să treiere grîul, să taie și să lucreze parcela arendașului, au intrat cu vitele în semănăturile acestuia, luîndu-i și porumbul dintr-un pătul. La presiunea autorităților, țăranii continuă să refuze îndeplinirea obligațiilor. Aceeași opoziție o manifestă și țăranii de pe moșia Năsturelu, același județ.

Arendașul de pe moșia Provița, județul Prahova, se plînge autorităților că deși țăranii în timpul revoluției nu s-au supus la datoriile lor, din care cauză o mare parte a recoltei a rămas pradă vitelor, astăzi se află tot în aceeași idee dă mai înainte, căci nu voiesc a-mi da ascultare, nici a se supune la răspunderea drepturilor proprietărești către mine”⁷).

Clăcașii de pe moșia Jirlău, județul Rm. Sărat, care încă în timpul revoluției au refuzat să secere orzul de pe moșia proprietarului, în octombrie continuă să refuze îndeplinirea obligațiilor de clacă, fapt care determină pe arendașul moșiei susmenționate să reclame Departamentului din Lăuntru că și „după statornicirea liniștii se arată cu aceeași nesupunere la ale lor netăgăduite, îndatorite, întocmite”⁸).

De nemulțumirile boierilor sînt sezimate nu numai organele de conducere ale țării, ci și puterile străine, care au dat un ajutor efectiv în înăbușirea revoluției. Astfel, într-o scrisoare din 20 octombrie 1848, marea proprietăreasă Anica Filipescu adresîndu-i-se lui Fuad Effendi, îi arată că nu are decît „două moșioare cu care de-abia îmi pociu scoate neapăratele cheltuieli ale vieții”. În continuare ea menționează că deși dădea clăcașilor „o plată mai potrivită decît chiar legiurile cuprinse”, în loc să se bucure de recunoștința clăcașilor, aceștia în vremea „căzutului nepravilnic guvern, îmbătați de amăgitoarele făgăduieli” au lăsat semănăturile nesecerate pe cîmp, altele netreierate și altele le-au mîncat cu vitele lor „în heleșteul ce-l aveam făcut cu destulă cheltuială, l-au pescuit în tot cursul revoluției, pe care l-au stricat scurgîndu-l cu totul, asemenea și pădurea mi-au tăiat-o, ograda cu pometuri

⁶ Biblioteca Academiei R. P. R., Serv. de documentare și manuscrise, Ms. nr. 3886, fila 33.

⁷ Idem, Ms. nr. 3886, fila 77.

⁸ Idem, Ms. nr. 3886, fila 30.

în silnicie mi-au cules și au slobozit vitele într-însa, precum și neplata clăcii și alte asemenea simțitoare pagubi pentru mine⁹).

Lista nesupunerilor la lucru poate fi mult prelungită. Nenumăratele plângeri ale boierilor și arendașilor către autorități nu rămân fără răspuns. Sînt luate o serie de măsuri, începînd cu amenințarea țăranilor, pînă la trimiterea unor ajutoare armate. Este semnificativă în acest sens adresa Ministerului de interne către conducerea județului Ilfov, în care se dau dispoziții categorice: „... să cerceteze și dacă arătările... se vor dovedi adevărate, să grăbească a lua îndată măsurile convenite pentru desăvîrșita supunere a țăranilor clăcași la răspunderea datoriilor proprietărești asemenea cu plinirea legiuirilor întocmite și a poruncilor departamentului¹⁰).

Măsura nu se dovedește a fi eficace, deoarece țăranii nu se supun. Cîrmuirea județului Mehedinți raportează că, clăcașii de pe moșia Ostrovul Gîrbovii „deși au fost forțați în trei rînduri de autorități să-și facă obligațiile, au lăsat nemuncite 15 pogoane de porumb¹¹).

Boierii și arendașii încearcă atunci să-și facă singuri dreptate, aducîndu-i pe clăcași la ascultare prin bătăi. În județul Ilfov, în satul Obileștii Vechi, arendașul Hristodor Moshu a omorît în bătăi pe țăranul Ion Nica. Pe moșia Popești, același județ, arendașul „supune prin bătăi pe lăcuiitori, a le căra mereu stînji de lemne în datoria clăcii, socotindu-le cîte o zi și jumătate un transportu, fără voia și mulțumirea lăcuiitorilor¹²).

Locuitorii satelor Fundu, Spantogu, Valea lui Soare, Ungureni și Ulmenii, din județul Ilfov, se plîng împotriva subcîrmuitorului: „După ce ne-au ridicat tot orzul, nelăsîndu-ne nici de sămîntă ca să punem în pămînt, apoi bătăile necontenite, cerînd să le dăm și parale pentru vin, după cum le-am și dat. Apoi au dat încă în păsări, cu sulițe, de vii le omora. Țipete . . . , bătăi necontenite din porunca zapciului, căutînd a ne hrăpi încît sufletele, zicînd zapcii că o să omoare trei, patru aleși¹³).

Nici bătăile arendașilor și proprietarilor nu reușesc să readucă la supunere și ascultare pe țăranii. În fața acestei situații, Departamentul Treburilor din Lăuntru propune la 8 octombrie 1848, Căimăcămiei, să ia măsuri imediate pentru rezolvarea numeroaselor reclamații făcute de proprietari împotriva țăranilor care refuză să-și îndeplinească „legitimele lor îndatoriri de clacă”. Ca răspuns, la 10 octombrie, Fuad Effendi anunță că a hotărît trimiterea prin sate a cinci coloane mobile turcești, pentru a îndemna pe țăranii la munca de care ei încă nu s-au apucat. Pentru fiecare județ, Fuad Effendi trimite cîte 200 soldați otomani „lăsîndu-le la dispoziția cîrmuitorului de a-i împărți prin sate cu analoghie, după numărul caselor ce vor fi avînd fiecare, spre îndemnare la lucru . . . Cei ce se vor arăta îndărătnici se vor pedepsi strașnic¹⁴).

⁹ *Anul 1848 în Principatele Romîne*. Acte și documente, vol. V, București, 1904, p. 224.

¹⁰ Biblioteca Academiei R. P. R., Serv. de documentare și manuscrise, Ms. nr. 3885, fila 196

¹¹ Biblioteca Academiei R. P. R., Serv. de documentare și manuscrise, Ms. nr. 3886, fila 202.

¹² Idem, Ms. nr. 3889, fila 12.

¹³ Idem, Ms. nr. 3888, fila 481.

¹⁴ *Anul revoluționar 1848 în Principatele Romîne*. Acte și documente, vol. I, București, 1904, p. 86.

În județul Vlașca nesupunerea la lucru luînd proporții mari, Omer Pașa, în urma ajutorului solicitat, trimite trupe înarmate turcești de la Giurgiu.

Boierii și arendașii cer ajutor armat și personal. Arendașul moșiei Vinju, Dimitrie Pașa, a adus pe moșia sa pe Usein Bairatoglu dat de pașa din Vidin, împreună cu șase turci, „ca să executeze îndeplinirea cererilor sale de la locuitori”¹⁵).

Desele intervenții ale trupelor armate turcești solicitate de boieri și arendași erau singurul și ultimul sprijin al lor pentru salvarea marilor proprietăți de furia legitimă a maselor.

Lupta țăranimii împotriva noii ocîrmuiri a proprietarilor și arendașilor nu se reduce numai la nesupunere la lucru. Țărănimea avînd la îndemînă armele primite de la guvernul revoluționar, arme pe cari, cu toate insistențele noii ocîrmuiri, refuză să le predea, avînd la îndemînă furci și lănci, vor porni la luptă pentru a-și apăra cu prețul vieții cuceririle. Obiectivele răscoalelor sînt distrugerea nedreptăților sociale și a celor ce le instauraseră și le apărau. Unele răscoale sînt îndreptate împotriva autorităților, împotriva aparatului administrativ nou instaurat, pentru îndepărtarea lui, — altele împotriva noilor legiuiri care consacrau vechile stări regulamentare, dar cele mai multe erau îndreptate împotriva boierilor și arendașilor.

Încă de la începutul lui octombrie 1848, turburări mari s-au ivit în județul Dolj de unde se recrutaseră mulți voluntari ai armatei revoluționare a lui Magheru. Aceștia și după înfrîngerea revoluției mai păstrează armele duse cu ei. Peste 200 de foști voluntari se revoltă, avînd în fruntea lor doi soldați și un comisar, cu scopul de a înlocui administrația nouă reacționară cu cea veche revoluționară. Răsculații, înarmați cu puști, sulite, topoare și coase, se îndreaptă cu steaguri în frunte spre Craiova, cu scopul de a răscula orașul contra noii ocîrmuiri. Cîrmuitorul județului trimite împotriva lor vreo 30 dorobanți, în frunte cu pitarul Gheorghe Bibescu și tîstul dorobanților. Aceștia îi așteaptă pe răsculați lîngă oraș. Aci se dă lupta între răsculați și dorobanți, care se termină cu înfrîngerea răsculaților, arestarea a vreo sută de țărani, care sînt legați și aruncați în închisoare.

Islazul devine iarăși un focar de mișcări de mase. Aci, pe la mijlocul lui octombrie, un număr de aproape 500 de țărani depun jurămîntul, făgăduind că nu se vor supune „la nici o datorie proprietăricească și la ale stăpînirii de acum”¹⁶). Răsculații atacă și alungă autoritățile, strigînd că „nu cunosc... stăpînirea, ci numai pe Magheru și pe guvern”¹⁷). După aceea eliberează pe participanții la revoluție care se găseau închiși. Armata trimisă împotriva lor reușește să pună mîna pe unii răsculați, majoritatea, însă fug la București și în pădure.

Țăranii din satele Fundu-Danciului, Chisiletu, Fundu, alungă din sat, la începutul lui noiembrie 1848, pe subcîrmuitor, deoarece autoritățile

¹⁵ Idem, p. 131.

¹⁶ Biblioteca Academiei R. P. R., Serv. de documentare și manuscrise, Ms. nr. 3863, fila 229.

¹⁷ *Anul revoluționar 1848 în Principatele Romîne*, Acte și documente, vol. V, București, 1904, p. 127.

încercaseră să ia cu forța orzul de la săteni, pentru aprovizionarea armatelor turcești. Pentru a-i liniști este trimis un reprezentant al subcîrmuirii, care este însă arestat, legat și închis de răsculați. După aceea pun stăpînire pe sat, oprind intrarea în el. Liniștea se restabilește abia după ce cîrmuirea trimite în sat trupele cazace.

În județul Argeș se răscoală țărani din satele Martalogii, Slobozia-Ciobanii și Hîrșeștii, care sar cu „zurba” asupra subcîrmuitorului, îndemnînd satele vecine să le urmeze exemplul. Pentru a-i liniști pe țărani, subcîrmuitorul împreună cu un număr considerabil de cazaci, se deplasează în satele răscolate și după ce ia diferite măsuri reușește să aresteze vreo 36 de răsculați. Aceștia sînt bătuiți, iar cei mai vinovați, în număr de 8 sînt aruncați în închisoare.

Teleormanul merge și el pe acelaș drum. În număr mare satele urmează pilda celorlalte județe. Mișcarea pornește din satul Piatra, unde țărani „nu vreau să primească nici poruncile cinstitei Căimăcâmii, nici ale Excelenței Sale Comisarului Împăratesc, fiind numai de ale căzutului guvern”¹⁸). Pentru a restabili liniștea, cîrmuitorul județului împreună cu 30 ostași, în frunte cu comandantul lor Costache Arion, se deplasează la fața locului. Intervenția armatei provoacă furia țăranilor care, în număr de 500, înarmați cu ciomege și pietre, se răscoală și atacă armata. În ciocnirea care a avut loc au căzut morți și răniți. Disperat, comandantul trupelor cere ajutor divizionului 3 aflat la Zimnicea. Lupta dintre răsculați și armată a durat de la 10 dimineața pînă la 1 noaptea, fără a reuși să liniștească pe răsculați. Dimpotrivă, răscoala izbucnește cu și mai mare furie în satul vecin, Viișoara. Cu forțe întărite, răsculații într-un iureș, atacă armata, arestînd pe căpitan cu soldații săi. Nevoită, administrația județului cere ajutorul armatelor rusești și otomane. În sprijinul satelor răscolate, în semn de solidaritate, vin și locuitorii satelor Căcănău și Lisa. La sosirea divizionului 3, răsculații se risipesc prin satele din împrejurimi, îndemnînd pe țărani să li se alătore, pentru ca împreună să atace armata ce a venit pentru a-i liniști. Îndemnul este urmat de țărani din Suhaia. Răsculații se adună în satul Viișoara, hotărînd ca noaptea să năvălească cu toții asupra armatei. Însă măsurile pentru reprimarea răscoalei nu întîrzie. Divizionul 3 pornește în urmărirea răsculaților. Pentru a-i determina pe țărani să se înapoieze la casele lor, se pune „execuție” asupra caselor țăranilor. Pe de altă parte, cîrmuirea trimite la 10 octombrie o trupă de cazaci din Capitală, sub comanda maiorului Costi, care alăturîndu-se divizionului 3 a început reprimarea răscoalei, preîntîmpinînd atacul lor general. Sînt prinși 56 de țărani. Liniștea nu se restabilește decît după ce sosește și ajutorul armat turcesc la 10 seara, în frunte cu Mehmet Pașa, secondat de o altă trupă otomană rămasă la Zimnicea. Răsculații sînt predepsii cu bătaia, majoritatea sînt îndepărtați din satele lor pe termen îndelungat, pentru a evita în felul acesta reizbucnirea răscoalei. Tot pentru asigurarea liniștei, la propunerea generalului Lüders, se lasă în satele răscolate 200 de cazaci. Totuși, liniștea nu se menține. Dintr-un raport reiese că și după aceea țărani refuză să se supună obligațiilor cerute de stăpînire și îndatoririi lor față de proprietari, mai mult, au izgonit

¹⁸ Op. cit., p. 128.

pe dorobanți cu bătaie¹⁹). Se trimite din nou o armată de 250 cazaci pentru a prinde pe cei mai îndărătnici și a-i obliga pe țărani să se supună stăpînirii.

Răscoale asemănătoare îndreptate împotriva autorităților au mai avut loc în multe alte sate, printre care Roșiorii de Vede și Turnu, din Teleorman, Luica și Herești din județul Ilfov etc. Ele au fost înăbușite rînd pe rînd cu ajutorul armatelor rusești și otomane.

Împotriva noilor legiuri impuse de noua conducere reacționară, prin care căutau să readucă vechile stări de fapte, țăranii răspund prin alte răscoale. Astfel, țăranii din satele din jurul Calafatului, conduși de Costache Zaman, se răscoală și refuză recunoașterea legiuirilor noi ocîrmuiri. Pitarul Dimitrie Pîrîianul este bătut, legat în lanțuri și arestat. Comunicația cu restul județului este întreruptă. Caracterul organizat și amploarea răscoalei determină autoritățile să solicite ajutor turcesc. Ca răspuns, garnizoana turcească din Vidin trece Dunărea în frunte cu Ismail Pașa. Agentul de legătură dintre armata turcă și cei asediați a fost prins, bătut și arestat de locuitorii Calafatului. De-abia după două săptămîni de lupte răsculații au putut fi înfrîniți de către o numeroasă armată otomană, formată din 800 de soldați. În luptă este prins chiar Costache Zaman, arestat de Husein Pașa. Aceleași cauze determină împotrivirea țăranilor în multe sate, printre care Corjani, Bîrzeiul de Gilort din județul Gorj ș. a.

Cele mai mari și mai îndîrjite răscoale au fost cele îndreptate împotriva boierilor și mînăstirilor.

În plasa Obileștilor, județul Ilfov, țăranii din satul Ulmeni, conduși de Radu Băcanu și Anghel, unindu-se cu țăranii din satele vecine, au bătut pe proprietarul Dimitrie Cernea, dărîmîndu-i pînă la temelii conacul. Slujbașii trimiși în sat sînt bătuti și alungați. Răsculații caută să ridice la răscoală și satele vecine. În cele din urmă, dorobanții înăbușe răscoala, arestînd pe conducători; majoritatea participanților scapă refugiindu-se în pădurea din plasa vecină.

Răscoalele se extind și în județul Prahova, unde o mulțime de sate sînt cuprinse de valul nemulțumirilor. Țăranii din satele Cornul de Jos și Comarnic, de pe moșia pitarului Procopie, distrug pietrele ce împrejmuiau moșia, iau în stăpînire cîrciuma și moara, refuză să-și achite obligațiile către proprietar, amenințîndu-l chiar cu moartea. Apariția în sat a unor grupe de cazaci veniți în ajutorul proprietarului, îndîrjește mulțimea, care bate pe reprezentantul autorităților și atacă pe cazaci. Cu mare greutate și cu noi întăriri militare răscoala a fost înăbușită. Arestații au fost aspru pedepsiți, dîndu-li-se cîte 50 lovituri de toiege în mijlocul satului. O parte din conducători au fost trimiși pe timp de șase luni în surghiun la una din mînăstirile județului.

Cele mai puternice răscoale țărănești ca intensitate și amploare s-au produs în județul Argeș. Proprietarii moșiei satului Runcu, Ioniță Brăteanu și Petrache Ticneanu, au încercat prin forță să oblige pe țărani să-și satisfacă obligațiile feudale. În acest scop, boierii au folosit cele mai barbare mijloace. Cu ajutorul a 30 de dorobanți înarmați aduși pentru acest scop, devastează

¹⁹ *Anul revoluționar 1848 în Principatele Romîne. Acte și documente*, vol. V, București 1904, p. 58.

casele, ard copiii și arestează pe țărani. Nici bătăile și caznele nu aduc pe țărani la ascultare, dimpotrivă dorobanții sînt atacați cu ciomege și alungați din sat. Din rîndul lor țăraniii aleg trei reprezentanți care sînt trimiși la subcîrmuitor, arătîndu-i hotărîrea unanimă a sătenilor de a nu se supune. Cei trei delegați sînt bătuiți, doi dintre ei închiși iar unul lăsat liber, cu scopul de a arăta sătenilor cele întîmplute și a-i determina să-și îndeplinească obligațiile față de boieri. Ca răspuns țăraniii se răscoală, eliberează pe cei arestați și încep agitația pentru a răscula și satele vecine. Dorobanții trimiși sînt bătuiți, dezarmați, arestați și închiși într-o casă, pe care unii răsculați voiau să o dărîme, alții să-i dea foc. Răsculații pun stăpînire pe satul Runcu și pe cele din jur și zdrobesc ajutoarele armate trimise pentru a elibera pe cei arestați. După o rezistență îndîrjită și îndelungată, răscoala a putut fi înăbușită de puternicele unități de dorobanți și cazaci trimise de Căimăcămie. Satul Runcu a fost ocupat militarmente de cazaci, arestîndu-se 150 de țărani.

Numărul răscoalelor izbucnite este cu mult mai mare decît cel arătat. Agitațiile țărănești ajunseseră atît de mari încît au constituit o preocupare nu numai în presa romînească, ci și în cea străină. Astfel, un ziar din Frankfurt, din primele zile ale lunii octombrie, relatează că în Țara Romînească : „sînt simptome foarte rele în popol și amenință o sculare generală în contra dușmanilor ; prin urmare rele pentru ruși și turci”²⁰).

Pentru reprimarea răscoalelor a fost nevoie de ajutorul armatelor invadatoare. Chiar și măsurile de represiune dovedesc amploarea răscoalelor ; căci patru armate turcești și una rusească, formată din 5000 de oameni, cu greu au putut înăbuși nemulțumirile și răscoalele izbucnite din Buzău pînă în Mehedinți și din Argeș pînă în Brăila.

Manifestările luptei de clasă în anul 1848 în Țara Romînească s-au concretizat în puternice acțiuni țărănești cu caracter social-politic. Ele au demonstrat dorința vie a țărănimii pentru pămînt și libertate.

Majoritatea răscoalelor țărănești au izbucnit abia după înăbușirea revoluției și au durat pînă în primele luni ale anului 1849. Ele nu s-au putut transforma într-un larg torent revoluționar, deoarece au izbucnit spontan, au fost neorganizate și de cele mai multe ori aveau un caracter local, limitat. În lupta sa, țărănimea s-a găsit singură, căci burghezia liberală, prin interesele sale comune cu moșierimea, trădase scopurile revoluției, în timp ce reprezentanții burgheziei radicale, în frunte cu Nicolae Bălcescu au fost nevoiți să se refugieze sau au fost închiși, iar clasa muncitoare era încă prea slabă și lipsită de conștiința misiunii sale istorice.

Răscoalele țărănești au constituit aportul prețios și jertfele pe care cea mai numeroasă și obidită clasă socială de la noi le-a adus revoluției din Țara Romînească.

Catedra de istoria Romîniei
Universitatea „V. Babeș”

²⁰ *Anul revoluționar 1848 în Principatele Romîne. Acte și documente*, vol. V, Buc. 1904, pag. 37.

КРЕСТЬЯНСКИЕ ВОССТАНИЯ 1848 ГОДА В ЦАРА РОМЫНЯСКЭ

(Краткое содержание)

Настоящая работа была написана на основе материала, находящегося в Отделе документации и рукописей Библиотеки Академии Р.Н.Р., не опубликованного до сих пор, кроме которого авторы использовали и материал, опубликованный в труде „Революционный 1848 год в Румынских Принципатах”, Документы, Бухарест 1904 год. Она включает и новые данные о сильных крестьянских волнениях и восстаниях, вспыхнувших в Цара Ромыняскэ после подавления революции 1848 года, восстания, охватившие огромные пространства от города Бузэу до города Мехединц и от Арджеша до Браилы. Они были направлены как против нового реакционного правительства, так и против помещиков и арендаторов, восстановивших прежние порядки, отменённые революцией 1848 года. Крестьяне, в руках которых было оружие, полученное от революционного правительства, кроме того, вооружившись вилами и пиками, выступили на борьбу, защищая свои права, завоёванные во время революции.

Для подавления крестьянских восстаний были пущены в ход самые дикие способы, от угроз и побоев до использования вооружённых сил. И на этот раз помощь, оказанная захватническими армиями, была на стороне господствующих классов. Известно, что четыре турецких армии и одна русская, в составе 5000 человек, с трудом смогли подавить вспыхнувшие волнения и восстания. Эти крестьянские восстания, вспыхнувшие после подавления революции и продолжавшиеся до начала 1849 г., не смогли перерасти в широкий революционный поток, так как они вспыхнули стихийно, не были организованными и часто носили местный характер. В своей борьбе крестьянство оказалось изолированным, ибо либеральная буржуазия, благодаря общности своих интересов с помещиками, предала цель революции, а представители радикальной буржуазии, во главе с Николае Бэлческу, были вынуждены бежать за границу или же были арестованы, а рабочий класс был ещё слишком слабым и не осознал своей исторической роли.

Крестьянские восстания являются ценным вкладом в дело освобождения народа, внесённым во время революции 1848 г. самым многочисленным и закабалённым классом.

LES SOULÈVEMENTS PAYSANS DE 1848 EN VALACHIE

(Résumé)

L'étude précédente a utilisé les matériaux encore inédits se trouvant au Service de documentation et de manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie R. P. R., ainsi que d'autres matériaux déjà publiés dans l'ouvrage „L'Année révolutionnaire 1848 dans les Principautés roumaines, Actes et

documents" (en roumain, Bucarest, 1904). Le travail apporte de nouvelles informations sur les importants soulèvements paysans qui ont éclaté en Valachie après la répression de la révolution de 1848, soulèvements qui se sont étendus à toute la province, de Buzău à Mehedinți et d'Argeș à Brăila. Ces mouvements étaient dirigés contre le nouveau gouvernement réactionnaire et surtout contre les propriétaires et les fermiers qui avaient remis en vigueur les anciens règlements supprimés par la révolution de 1848. Les paysans, armés non seulement de fourches et d'épieux mais aussi des armes reçues auparavant du gouvernement révolutionnaire, vont déclencher la lutte et risquer leur vie pour la défense des droits acquis par la révolution.

Pour écraser la révolte, les moyens les plus barbares furent mis en oeuvre, des sévices corporelles à la répression armée. Cette fois aussi l'aide des troupes étrangères se révéla des plus précieuses pour les classes au pouvoir : il fallut néanmoins quatre armées turques et une armée du Tsar, forte de 5000 hommes pour étouffer mécontentements et révoltes.

Si ces soulèvements paysans, qui se sont prolongés de la fin de la révolution de 1848 aux premiers mois de 1849, n'ont pas pu se transformer en un vaste mouvement révolutionnaire, c'est qu'ils avaient éclaté spontanément, n'étaient pas organisés et n'avaient qu'un caractère local et limité. La paysannerie s'est trouvée seule à se battre, car la bourgeoisie libérale, par suite de sa communauté d'intérêts avec les gros propriétaires, avait trahi les objectifs de la révolution, tandis que les représentants de la bourgeoisie radicale, Nicolas Bălcescu en tête, avaient dû se réfugier ou avaient été emprisonnés ; quant à la classe ouvrière, elle était trop faible et encore dépourvue de la conscience de sa mission historique.

Les soulèvements paysans et les sacrifices de la classe sociale la plus nombreuse et la plus opprimée de chez nous constituent un apport précieux à la révolution de 1848 en Valachie.

AZ ERDÉLYI PARASZTSÁG TÁMADÁSA A TÓKÉS-FÖLDESÚRI HATALOM HELYI SZERVEI ELLEN 1918 NOVEMBERÉNEK ELSŐ FELÉBEN

KOVÁCS JÓZSEF

I.

1. Az első világháború utolsó éveiben a gazdasági nehézségek, a népre nehezedő terhek s a sorozatos katonai kudarcok a kirobbanás küszöbéig vitték a század elejétől érlelődő forradalmi hangulatot Magyarországon. Nem sokkal később, 1918 októberében, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására ki is robbant az 1848-as törekvéseket továbbvívó, de az új történelmi körülményeknek megfelelően, tartalmában újabb követelésekkel fellépő és formájában magasabb szinten mozgó polgári demokratikus forradalom. Magyarországon az addig szinte példátlan erővel kitörő forradalom rövid idő alatt elsöpörte a tókés-földesúri osztályok érdekeit képviselő kormányt: *azonban nem az idők követelményeinek megfelelő munkás-paraszt hatalom született meg.* A még ki sem hűlt miniszteri bársonyszékekbe a liberális burzsoázia érdekeit szolgáló Károlyi Mihály és kormányának tagjai kerültek. Az új típusú marxista párt hiánya vezetett oda, hogy a forradalom első győzelmes lépése után a hatalom átcsúszott a liberális burzsoázia kezébe.

A Károlyi kormány nagy zajjal programot készített s el akarja hitetni a tömegekkel, hogy végrehajtja a forradalom fő célkitűzéseit. Azonban minden intézkedésével arra törekszik, hogy megakadályozza a munkások és parasztok forradalmi akcióinak a kiszélesedését, elfojtsa a kibontakozó forradalmat. A burzsoázia érdekeit képviselő Károlyi kormány legfőbb feladatának a burzsoá tulajdon sértetlen megőrzését, a polgári berendezkedés fenntartását tekintette. Támogatta a burzsoáziával egyetértő birtokos osztályt s védelmezte ennek földbirtokát. A liberális burzsoázia uralmának biztosítása érdekében kész volt kezét nyújtani a dualizmus évtizedeiben hatalmas vagyonra szert tevő nagyburzsoáziának is. Lényegénél fogva ez a kormány a kizsákmányoló osztályok uralmának fenntartója volt.

Az orosz forradalom eseményeit ismerő tömegek követelése merőben ellentétes a liberális burzsoázia érdekeit szolgáló kormány törekvéseivel így a világháború alatti szenvedésektől elgyötört tömegek bizalmatlanul fogadták a kormány meghirdetett programját.

A kormány, hogy saját programját végrehajthassa, érintetlenül hagyta a régi közigazgatási szerveket, és attól sem idegenkedett, hogy a tőkés-földesúri kormányokat kiszolgált karhatalmi erőkre támaszkodjék. Ezzel magyarázható az, hogy örömmel fogadta a tőkés-földesúri kormányokat kiszolgált rendőrség csatlakozását az új kabinethez, s az is, hogy maga szólította fel a vidéki nagybirtokos főispánokat, alispánokat és a közigazgatási bizottságok tagjait a hűségeskű letételére.

Így alakul ki az a sajátos helyzet, amit legjobban a következőkkel jellemezhetünk: liberális burzsoá kormány a fővárosban, tőkés-földesúri hatalmi szervek a vidéken; nagy zajjal meghirdetett reformtervezetek, valóságban a régi állapotok továbbélése, melyeket a megcsontosodott tőkés-földesúri jellegű közigazgatás szívósan védelmez.

Ez jellemezte az 1918 október végi, november eleji napokat Magyarországon. Ráillett ez az 1867-ben az osztrák-magyar monarchiához kapcsolt Erdélyre is, azzal a különbséggel, hogy itt az előbbi helyzet még kirívóbban jelentkezett, minthogy a román burzsoázia elszakadási törekvései, a munkás- és paraszti tömegek folytonos mozgolódásai feszült légkört teremtettek. Emiatt a magyar uralkodóosztály sietett megszilárdítani a tőkés-földesúri rend helyi képviselőinek és hatalmi szerveinek helyzetét Erdélyben. Ezért az öt képviselő régi hatalmi szervek gyorsan kijelentették, hogy csatlakoznak a forradalomhoz, a kormányhoz, és sebtében bevásárlottak egy-két tagot a liberális burzsoázia soraiból a közigazgatási bizottságokba. Mindössze ennyi történt Erdélyben a forradalom kitörésének napján és az ezt követő egy-két nap alatt akkor, amikor az egész monarchiában a régóta várt, egyelőre csak néhány helyen lezajlott események híre néhány óra alatt a legtávolabbi városkába is elérkezett.

Lényegében tehát Erdélyben a forradalom első napjai után közvetlenül semmi sem történt s úgy látszott, hogy a forradalmi törekvések zsákutcába jutottak.

A forradalom küszöbéig jutó tömeghangulatot azonban a tőkés-földesúri osztályok nem tudták leszerelni s a kormány sem tudta ígéreteivel megakadályozni annak kirobbanását. A tőkés-földesúri rend ellen kirobbanásra mindig kész gyűlöletet, hosszú évtizedek igen súlyos elnyomatása végsőkéig fokozta. Az uralkodó-osztály elleni harci elszántság az 1848. évi forradalom utáni idők keserűségéből táplálkozott, s ezt a század eleji fokozottabb elnyomatás és a háború alatti idők szenvedései csak elmélyítették s a forradalom küszöbéig vitték, míglen november első napjaiban elemi erővel ki nem tört.

2. A parasztság elsősorban a világháború alatt elszenvedett igazságtalanságok (rekvirálás, hadiszolgáltatás, katonaadás)¹ megbosszulásáért fogott fegyvert s támadásai azok ellen a közigazgatási szervek ellen irányultak, amelyek ennek közvetlen végrehajtói voltak. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a parasztság elégedetlenségét csak ezek az igazságtalanságok okozták s harcában csupán bosszúja, gyűlölete jutott volna kifejezésre. A kérdés ilyenszerű felfogása a parasztság harcának leegyszerűsítéséhez,

¹ Constantin Daicoviciu, Bányai László, Victor Cheresesiu, Vasile Liveanu: *A tömegek forradalmi harca — döntő tényező Erdély Romániával való egyesülésével.* „Korunk”, 1959, I. 18.

sőt meghamisításához vezetne. A parasztság túllépte e szűk keretet, miután látta, hogy támadása következtében menekülnek a tőkés-földesúri rendszer helyi hatalmi szerveinek képviselői, és nyilvánvaló, hogy ösztönösen is a közigazgatás demokratizálására is törekedett. Különösen akkor lépett ez a törekvés előtérbe, amikor a forradalom tüzeiben született új kormány megalakulása után, továbbra is nyakán maradtak a gyűlölt tőkés-földesúri rendszer helyi képviselői: a jegyzők, szolgabírók, főispánok.

A feltárt dokumentumok alapján megállapíthatjuk, hogy a parasztság 1918 novemberében nemcsak a közigazgatás helyi szervei ellen támadt. A legtöbb helyen a parasztok a jegyzők mellett a csendőrök elűzésére is törekedtek és támadást intéztek a nagybirtokosok ellen is. Egyes helyeken a földosztás követelésével is felléptek sőt földet is foglaltak. Természetesen az események során nem mindenütt lehet világosan látni az egyes akciók elkülönülését. A legtöbb helyen egy és ugyanazon időben zajlik le a jegyzők, írások, csendőrök elleni harc és a birtokosok megtámadása is.

Dolgozatunknak ebben a részében csupán a parasztság által a tőkés-földesúri hatalom helyi szervei ellen intézett támadásnak eseménytörténeti leírását adjuk, helyszűke miatt ennek minden oldalról való elemzésétől kénytelenek vagyunk eltekinteni.

3. Még folytak a forradalom győzelmét üdvözlő tüntetések, felvonulások az erdélyi városokban, de már sok helyen követelésekkel állott elő a forradalom „gyümölcsseiben” még nem részesült tömeg, „a szegényebb néposztály”. Aradon pl. a szegényebb népréteg asszonyai a kaszárnyafogdáknban lévő katonák azonnali szabadonbocsátását követelték. Kolozsváron a „szegény lakosság” nyitotta ki a politikai börtönök ajtóit és kiszabadította a foglyokat.² Több városban munkáscsoportok szállták meg az élelmiszerraktárakat és élelmet osztottak. Vajdahunyadon pl. két katonaviselt ember a helybeli sónagyárudában ingyen osztogatta a sőt.³

A városi munkásság percről-percre aktívabbá vált, s látva az uralkodó-osztály magatartását a forradalom kérdésében, erősebben hallatta hangját. Komolyabb eredményt azonban nem tudott elérni, mert nem volt forradalmi pártja, a bonyolult helyzetben a helyes irányt világosan látó marxista pártja. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tájékozatlan volt az adott helyzetben. Gyors cselekvésre lett volna szükség. Erre azonban nem volt alkalmas a gyorsan pergő eseményeket csak szemlélő szociáldemokrata vezetőség. Még inkább elmondhatjuk ezt a szociáldemokrata pártnak és a szociáldemokrata párt román szekciójának erdélyi vezetőségeiről. Lényegében a szociáldemokrata vezetők tétlenül nézték, hogyan tartják kezükben a tőkés-földesúri rendszer erdélyi helyi képviselői a hatalmat a Károlyi kormány megalakulása után, s hogyan igyekeznek a tömegek tevékenységét számukra kedvező irányba terelni, sőt: egyes helyeken a szociáldemokrata párt vezetői valóságilag támogatták a soraikba szociáldemokratákat befogadó, a régi viszonyokat támogató közigazgatási bizottságokat. Ilyen körülmények között azután a hatalmat kézben tartó s kormánybiztosokká átvedlő főispánok, alispánok, polgármesterek már csírájában könnyű-

² Gazeta Poporului. 1918. nov. 3. 2.

³ Vajdahunyad, 1918 nov. 10. 3.

szerrel fojtották el a munkásosztály törekvéseit. Ezzel lehetővé tették azt is, hogy az uralkodóosztály felkészüljön a parasztság mozgalmának az elfojtására is.

A munkások követeléseivel egyidejűleg a helyőrségek laktanyáinak jórészt parasztokból álló katonái megtagadják az engedelmisséget, fellázadnak, megtámadják a fegyverraktárakat és állig felfegyverzik magukat puskákkal, revolverekkel, kézigranátokkal és megindulnak hazafelé.

A monarchia katonai erejének összeomlása következtében megindul a frontkatonák és az oroszországi hadifoglyok hazaözlése is.

Ez lényeges változást idéz elő az események fejlődésében. A hazatérő katonák lendületet adnak a már-már visszaeső forradalmi harcoknak s megmozgatják a falvakat is. Erdélyben a valóságban a hazatérő katonák a forradalmi mozgalom kiöklentői. Ezek a katonák nem az 1914-ben vagy később bevonult parasztfiúk. Sokan közülük a háború alatt kapcsolatba kerültek bolsevik katonákkal s ennek nyomán rádöbbennek arra, hogy ez a háború nem az ő érdekeikért folyik, s kezdték felismerni azt, mit kell tenniük hazatérésük után. A fronton lévő erdélyi katonák az 1917 telétől kezdve intenzívvé váló fraternizálások következtében megismerkedtek az oroszországi eseményekkel is, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányaival s így egyesekben — különösen azokban, akik orosz fogságból tértek vissza — megfogant az a gondolat, hogy jó volna követni az orosz proletárok példáját, és ennek érdekében megfelelő agitációt végezzenek. Erre utal az egyik temesvári besúgó jelentése is, aki az Oroszországból hazatért hadifoglyok temesvári gyűjtőállomásán szerzett tapasztalairól számol be még 1918 áprilisában: „Folyó hó 5-én bizalmasan arról értesültem — olvashatjuk a felsőbb hatóságoknak küldött jelentésben — hogy saját, Oroszországból hazatért hadifoglyaink... a legnagyobb mértékben izgatnak. Ugyanis ezen egyéneket úgy a helybeli, valamint a vidéki egyének — hozzátartozóik keresése címén — nap-nap után többen keresik fel, kikkel az Oroszországban lefolyó eseményeket rendszeresen letárgyalják... Ezen hadifoglyok azt hangoztatják, hogy más a rendszer Oroszországban, mint minálunk, mivel ott már nincs csendőz és rendőr, mert ezeket a munkás-ság leverte. Továbbá ott nem nyomorognak a parasztok, mint minálunk”.⁴

Bár Erdélybe meglehetősen kevés olyan oroszországi, magyar, román vagy német hadifogoly tért vissza november elején, aki maga is részt vett volna az Októberi Forradalom ellen fellépő ellenforradalmárok leverésére folyó harcokban, vagy olyan, aki tagja lett volna a bolsevik párt által szervezett forradalmi hadifogoly szervezeteknek, a megközelítően helyesen tájékozódó katonák száma Erdélyben mégis igen nagy volt. Ez úgy volt lehetséges, hogy a Magyarországra visszatérő hadifoglyok átadták az ittenieknek ismereteiket Világosan utal erre a belügyminiszter 1918. február 2-án kelt, 700. res. számú rendelete, amelyben felhívta a főispánokat, hogy az Oroszországból hazatérő hadifoglyok forradalmi agitációjának megakadályozása érdekében a hatóságok területére érkező hadifoglyokat a legéberebb figyelemmel kísérjék és „izgatás” esetén azonnal

⁴ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (Ezután: MMTVD) V. 165–166.

⁵ MMTVD V. 135.

tartóztassák le.⁵ 1918. március 2-án a belügyminiszter megismétli e rendeletét, ezt hangsúlyozván: „Újabb időben ismételten megbízható forrásokból értesültem arról, hogy Oroszországban levő hadifoglyaink között az ottani bolsevik kormányzat igen széleskörű propagandát fejtett ki oly célból, hogy őket a forradalmi eszméknek megnyerje, s így a világforradalmat szervezze”.⁶ Erre gondolva adta ki a belügyminiszter a 2090/V.H.K. sz. iratát is, amelyben a következőket olvashatjuk: „Bizalmasan arról értesültem, hogy Oroszországban a hazájukba visszatérő hadifoglyoknak célszerűen igen sok alkalmat adnak arra, hogy a maximalista eszmék propagálásában és megvalósításában részt vegyenek és hogy közülük sokat teljesen megnyertek ezen eszméknek.”

Milyen törekvéseket tudatosítottak, milyen feladatokat adhattak át az Oroszországból hazatérő hadifoglyok?

Utálnak erre az előbb említett belügyminiszteri rendeletek is, de egész pontos adatokat szolgáltatnak a különböző oroszországi helységekből forradalmi szervezetekbe tömörült hadifoglyok forradalmi lapjai s maguk a hadifoglyok is visszaemlékezéseikben.⁷ Az 1918 januárjától megjelenő lapok részletesen beszámoltak a forradalmi szervezetekbe tömörülő hadifoglyok politikai tevékenységéről. E beszámolókból, hírekből világosan kirajzolódik az a feladat, melyre az e szervezeteket irányító bolsevik párt felhívta a figyelmet: részvétel az egész világ proletáriátusának érdekében is harcoló orosz proletáriátusnak az intervenciók és belső osztályellenesség ellen vívott harcában, hogy győzelmet aratva itt, más országban is megdönthessék a tőkés-földesúri rendszert, megszüntethessék a kizsákmányolást.⁸ Ez utóbbira jellemző Kun Bélának az 1918. április 13–18-án Moszkvában tartott országos hadifogly-kongresszuson elhangzott felhívása, amikor is egész pontosan megjelölte a hazatérők feladatát: „Mindenünket elvesztettük a háború négy esztendeje alatt, az asszonyt elhervasztották, a gyerekeket, az öreg szülőt a nyomor, az éhhalál vitte a sírba. Most mintán négy keresves esztendőt végigszenvedtetek a fronton és a fogságban, most hazatértek, hogy tovább harcoljatok a francia, olasz vagy a balkáni fronton. Menjetek haza, de a puskát, melyet a kezetekbe fognak nyomni, fordítsátok az igazi ellenségeitek ellen. Borítsátok lángba az országot. Nem a gyűlölet lángjával, hanem igazi lángokkal. Gyűjtsátok fel az imperialisták, a tőkésék, a papok és a rablólovagok országát. Hazatérő proletárok, lázadjatok fel!”⁹

Ennek szellemében íródtak a *Forradalom, Népszava, Foaria Țăranului* stb. a különböző városokban, megannyi hadifogly-központokban megjelent újságok cikkei, amelyek sohasem mulasztották el, hogy rövid, tartalmas, a feladatot pontosan meghatározó jelszavakkal felkészítsék a hazatérőket a tőkés-földesúri rend megdöntésére.

Csak így juthattak el az oroszországi fogolytáborokban levő erdélyi magyar, román és német hadifoglyok ahhoz a gondolathoz, hogy a gyűlölt rendszer elnyomása alól csak úgy szabadulhatnak meg, ha fegyveres erővel támadnak ellene.

⁵ Uo.

⁷ Október zászlaja alatt. Visszaemlékezések. Kvár. 1957.

⁸ Forradalom. 1918 március 3/18. Forradalom. 1918 május 19.

⁹ MMTVD.V 107..

Közvetett úton ezekkel az eszmékkel gyarapodtak a laktanyákból, frontokról Erdélybe hazatérő forradalomra kész katonák is. Ezeket ismerve állhattak a forradalmi mozgalom élére az erdélyi falvakban és ezért sikerülhetett nekik komoly eredményt is elérniök a tömegekkel együtt. Így érthető, hogy miért robban ki oly nagy erővel a harc az erdélyi falvakban, községekben, s miért folyt oly heves küzdelem a liberális burzsoázia által megrekesztett forradalom teljes diadalra juttatásáért.

Sok helyen — mint már említettük — a közigazgatási vezetők elleni támadás csupán a háború alatt elszenvedett igazságtalanságok megbosszulásáért történt. De kétségtelen, hogy ebben is a forradalmi lendület tüzét kell látnunk. Nem véletlen a polgári beállítottságú, a parasztság mozgalmát elítélő *Aradi Közlöny* alábbi megállapítása: „A hazament katonák elvitték a hírt a szétszórt helységekbe, hogy kiűtött a szabadság. Akadtak, akik rosszul értelmezték a lejárott eseményeket s a szabadságot önkényűleg szabadosságra változtatták át. Ezek a könnyen befolyásolható elemek azt hitték, hogy mindazért a keserűségért, mely öt esztendő alatt felgyülemlett lelkükben, most bosszút állhatnak. Most leszámolhatnak mindazokkal, akik a háború folyamán joggal vagy jogtalanul zaklatták őket és családjukat, s kik esetleg a hatósági tekintély fegyverével anyagi károkat okoztak nekik.

Most a forradalmi láz kitorésében a leszámolás¹⁰ órájának¹¹ elérézését vélik s azt hiszik, nincs többé törvény, nincs tehát sem bíró, sem igazság. Megteszik önmagukat bírónak a saját ügyükben...¹⁰

Az oroszországi példát ismerő volt hadifoglyok és frontkatonák¹² megkísérlik utánozni az orosz proletariátus példáját. Persze nem arról van szó, hogy nagy vonalakban is körvonalazódtak volna e katonákban a forradalmi harc célkitűzései. Nem e katonák maguk is, forradalmi párt hiányában — csak ösztönösen, minden tervszerűség nélkül, csupán harcra buzdították a paraszti tömegeket a régi rend falusi képviselői és a nagybirtokosok ellen. Ebben állt az oroszországi eseményeket ismerő és hazatért katonák forradalmi tevékenységének jelentősége.

II.

1. A felfegyverzett katonák kisebb egységekben való megjelenése Erdély falvaiban november elsején volt észlelhető. Ezek a katonai egységek a frontról hazaözönlő és a laktanyákból tömegesen elszökő katonákból toborzódtak. Elsőnek 1918. október 31-én az Aradon állomásozó katonaság hagyta el fegyverével állomáshelyét és özönlött a megyebeli községekbe „de közben az aradi katonai barakkokat porrá égette”¹¹ írja az aradmegyei alispán egyik jelentésében. A katonák igazi céljairól tanúskodik az, hogy egy-egy katona a katonai raktárakból több fegyvert is vitt magával,¹² feltehetőleg abból a célból, hogy másoknak is juttasson. A kolozsvári

¹⁰ Aradi Közlöny. 1918. nov. 3. 1.

¹¹ Állami Levéltár, Arad. Megyei közigazgatási iratok. 1918.50. sz 12

¹² Arad és Vidéke. 1918. nov. 1.

laktanyákból november 1-én szöktek meg a katonák. Másnap a dési és szebeni helyőrség katonasága tagadta meg az engedelmességet és özönlött haza fegyveresen.¹³ Az erdélyi magyar fegyveres erők főparancsnokának már november 2-án nem volt kinek parancsolnia.¹⁴

A laktanyákból és frontokról, vonatokon, szekereken és gyalog hazaözönlő katonák elvitték a forradalom híret Erdély minden részébe. S hogy mi követte az oroszországi Októberi Forradalom tanulságait ismerő katonák megjelenését a falun, azt híven kifejezésre juttatta a *Nagyváradai Napló* egyik cikke: „Haza engedték a katonákat felszereléssel, fegyverestől... — írja az oroszországi szocialista forradalom erdélyi hatásától féltő s a paraszti tömegek mozgalmát ellenségesen figyelő polgári lap. — Aki vidéken lakik s akinek nyitva van a szeme és nem siket a füle, látja és hallja, hogy az orosz jelszó, az orosz iskola nagyon is meglátszik a katonaságban.”¹⁵ Ugyanerről számol be az ugyancsak polgári irányzatú *Függellen Újság* is: „A frontról és a kaszárnyákból a Nemzeti Tanács határozott ellenzésének dacára szabadult katonaság... az egész országban, igen veszedelmes helyzetet teremtett. Különösen a kisebb helységeekben veszélyeztetni nagy mértékben a közbiztonságot...”¹⁶ A lap kétségbeesésében a burzsoa rend védelméért az uralkodó osztályok összefogását sürgeti.

Az otthonuk felé vonuló fegyveres katonák mindenütt felkelésre szólítják a falvak lakosságát s a gyalogszerrel vonuló egységek maguk mozgósítják a falvak lakosságát forradalmi akciókra. Szétszéledve pedig otthonaikban a mozgalom élére állanak. A járási főszolgabírók felsőbb intézkedésre utasítják a községi bírákat, közigazgatókat, csendőrörsöket, hogy a községekbe érkező katonáktól azonnal szedjék el a fegyvereket. Ez a rendelkezés azonban mit sem ér már. Mindenütt végsőkig feszültek az idegek, csupán kezdeményező erőre volt szükség, hogy a tömeg akcióba lépjen. Ezt az uralkodó osztály is érezte. Az *Unirea* című lap írja ebből az időből: „A katonák hazatérése borzalmat keltett a falvakban... Elsősorban a nemesi udvarok remegtek, de nem kevésbé félték a jegyzők és a többi tisztviselők sem. Sokan fenyegetőzésekre a városokba kezdtek menekülni, otthagynya vagonukat...”¹⁷

A november 1-én és 2-án a laktanyákból távozó és hazaözönlő katonák november 3-ára, 4-ére már falvaikba érkeztek. Ezzel magyarázható az, hogy ekkor lobbant fel egész Erdélyben a néhány napig tartó forradalom tüze.

A tömegek forradalmi akciója elsősorban a katonai helyőrségű városok és a vasúti gócpontok közelében lévő községekben kezdődött. Mivel a katonák útjukban hazafelé faluról-falura szólították harcba a parasztokat, a forradalmi mozgalom azután a távolabbi falvakba is áttért. A városokról a falvakra kiszélesedő forradalmi mozgalom a leginkább sújtott területeken éri el tetőpontját. A katonáktól szított mozgalom a falvakon november

¹³ Vármegyei Közélet (Szolnok-Doboka) 1918. nov. 7. 1.

¹⁴ Apáthy István, *Erdély az összeomlás után*. Új Magyar Szemle. 1920. 155.

¹⁵ Nagyváradai Napló, 1918. nov. 6. 1.

¹⁶ MMTVD. V. 327.

¹⁷ Unirea. 1918. nov. 9. 3.

4-re általános jellegűvé vált, s három-négy napig ugyanazon intenzitással folyt Erdély jelentős részén. Erdélyben, ahol a paraszti tömegek jó része, a román parasztság a nemzeti elnyomatás súlyát is viselte, különös erővel robbant ki a parasztek forradalmi harca.

A katonák segítségével fegyvert ragadt parasztság a legtöbb helyen először a jegyzőket támadta meg. Ez érthető. A közel négy és fél évig húzódó háború, a maga borzalmaival rendkívüli terheket rótt a népre. Ezeket a terheket a tőkés-földesúri rendszer legalsó falusi képviselője rótt ki az egyénekre. A parasztek a sok rekvirálást, a folyton megismétlődő felesleges zaklatásokat a jegyzők rovására is írták, emiatt először velük akartak leszámolni. Említést kell tennünk arról, hogy nagyon sok helyen a jegyzők visszaéltek hatalmukkal, durván bántak az otthonmaradottakkal, igazságtalan módon egyeseket — főként a szegényebb rétegeket — fokozottabban terhelték meg. Különösen a román községekben szenvedett sokat a parasztság a magyar jegyzőktől, ezek le is nézték, gúnyolták őket. A tőkés-földesúri hatalom e helyi képviselőinek a világháború alatti szerepét jellemzően juttatta kifejezésre az egyik Kolozs vármegyei menekült jegyző az *Újság* című egykori lapnak adott nyilatkozatában: „Az eddigi kormányrendszer hóhérszerepet osztott ki nekünk. A község lakosságának úgyszólván — a bőrét kellett lenyúznunk. A rekvirálások alkalmával kénytelenek voltunk szájából kivenni a kenyeret, mert a Haditermény úgy kívánta. Az Állatforgalmi Részvénytársaság előírta, hogy a községből hány marhát tereljünk össze s nem törődött vele, hogy honnan veszünk. Nem lep meg bennünket legkevésbé sem a nép elkeseredése, de hóhér-szerepre többé nem vállalkozunk.”¹⁸

Az adatok tanúsága szerint leelőször Arad, Temesvár, Nagyvárad, Kolozsvár környékén léptek akcióba a katonák vezette parasztek.

Pankotán és Ószentannán már november 1-én megmozdult a parasztság¹⁹. A parasztság támadását a jegyzők ellen a laktanyákból és frontokról hazatérő katonák vezették és irányították. Mozgósító tevékenységük hatására rövid idő alatt a szomszédos községek parasztsága is fegyveres erővel űzi el a tőkés-földesúri rendszer falusi képviselőit. Gyors, határozott akcióik következtében fejesztve menekülnek a jegyzők, szolgabírók.

Ószentannára mintegy 4—500 román katona érkezett haza november 1-én. A katonák teljes felszereléssel, fegyverrel és kézigránatokkal érkeztek meg. Megérkezésük után tüntetve végig vonultak a község utcáin. Másnap gyűlést tartottak, amelyen megtárgyalták feleségeiknek a község jegyzője elleni panasztát, aki nem fizette ki nekik pontosan a hadisegélyt. A katonák a gyűlésen elhatározták, hogy a jegyzőt halállal fogják megbüntetni. Ezután fegyveresen a község háza elé vonultak, letartóztatták a jegyzőt, kihírdették előtte a halálos ítéletet, s közölték vele, hogy másnap, vasárnap reggel a falu főterén az egész lakosság előtt végre fogják hajtani rajta az ítéletet. A jegyzőt lakásába zárták és fegyveres katonai őrizetet állítottak a ház elé.

¹⁸ *Újság*. 1918. nov. 10.

¹⁹ *Aradi Közöny*. 1918. nov. 3. 3.

A jegyző néhány híve azonban értesítette az aradi alispánt, aki azonnal érintkezésbe lépett a katonai hatóságokkal. A térparancsnokság egy százados vezetésével katonákból, rendőrökből és polgárőrökből álló 80 főnyi csapatot küldött gépfegyverekkel felszerelve különvonattal a jegyző kiszabadítására és a mozgolódás elfojtására.

Az Őszentannára megérkező karhatalom szabályos támadást intézett a jegyzői lak ellen s rohammal bevette az épületet, amelyet ekkor már 70 leszerelt katona őrzött. Gépfegyvertűz segítségével harcképtelenné tették az őrséget és a jegyzőt kiszabadították. Az ütközetben a rendőrök és polgárőrök 12 leszerelt katonát öltek meg és sokat megsebesítettek. A támadó karhatalmiak közül mindössze 1 halt meg. A kiküldött csapat Őszentannán maradt a parasztok támadásának megakadályozására.²⁰

„A tömeg hangulata Ópécskán is — írja az *Aradi Közlöny* — legelső sorban az állami hatalom... képviselője... a községi jegyző ellen irányult.”²¹ A jegyzőt s a község tisztviselőit elüzték. Ez történt számos más helységben is.

Pankotán néhány szökött katona szólította fel a szomszédos községekből: Muszkáról, Magyarádról, Kovászírról a városba jött parasztokat, hogy támadást intézzenek a hatóságok, valamint Pankota vagyonos lakosai és kereskedői ellen. A sebtében megalakult polgárőrség fegyveres erővel igyekezett a tömeget széteszlatni. Heves harc után a fegyvertelen parasztok visszavonultak.²² Az innen a szomszédos favakba visszatérő parasztok fellátották falvaikat. Kovásziban a pénzügyőröket és jegyzőt, Aradkövön és Monorlakon a jegyzőt támadták meg.²³ Hasonló volt a helyzet Arad megye más járásaiban is. A kisjenői járás körjegyzőségeiből november 5-én már csak „... a kisjenői, erdőhegyi, kőröscsentei, szapáryligeti, szintei, simonyifalvi, ágyai, vadászai és feketegyarmati jegyzők voltak a helyükön”, de az 5-én feladott táviratában a főszolgabíró az alispánnak azt jelentette, hogy az éj folyamán valószínűleg menekülnie kell a simonyifalvi, szintei és kőröscsentei jegyzőnek is.²⁴

Rövid idő alatt Arad megye valamennyi jegyzője menekülni volt kénytelen. Az *Aradi Közlöny* írja november 7-én, hogy: „néhány nap óta Aradon tartózkodik Arad vármegye majdnem minden jegyzője.”²⁵ Ezt megerősítette az Arad megyei közigazgatási bizottság novemberi ülésén az alispán által az aradi helyzettel kapcsolatban előterjesztett jelentés is, melynek minden sora egyrészt az uralkodó osztály félelmét, másrészt a parasztok elleni gyűlöletet tükrözi: „Az általánosságban megnyilvánult erőszak következtében — olvashatjuk a jelentésben — a községi jegyzők nagyrésze ezidőszert is távol van állomáshelyétől, mert kellő karhatalom hiányában visszatérése esetén élete is veszélyben foroghat.”²⁶

²⁰ Uo. 9.

²¹ Uo. 3.

²² Uo. Lásd még: Állami Levéltár, Arad. Megyei közigazgatási iratok. 1918. 50. sz.

²³ Uo.

²⁴ L. Vajda, *Documente despre mișcările țărănești din Transilvania din noiembrie 1918*. Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C. C. al P. M. R. 1957. V. 150.

²⁵ *Aradi Közlöny*, 1918 nov. 7. 2.

²⁶ Állami Levéltár, Arad. Megyei közigazgatási iratok. 1918. 50. sz.

Egyes helyeken a jegyzők mellett elűzték a főszolgabírókat is, így például Világoson.²⁷

Ezek után érthető az alispánnak az alábbi jelentése az említett ülésen: „A közigazgatás menekülni kénytelen, a jegyzőségek a jegyzők távolléte folytán alig tengődnek, ha a jegyzői teendő ellátása iránt sürgős intézkedés nem történik, mindennemű közigazgatási tevékenység meg fog szünni.”²⁸

Forradalmi mozgalmat szítottak a hazatérő katonák Temesvár vidékén is.

A bánsági eseményeket az uralkodó osztály szemszögéből vizsgáló lapok már november elején elsősorban a jegyzők és községházak megtámadásáról számolnak be. Így a buziás- fürdői és csákovai járásban elűzték a jegyzőket és községvárosi irnokokat, pénztárosokat.²⁹ Giládon halálra ítélték s kivégezték, másutt súlyosan bántalmazták s a faluból kiűzték a jegyzőt.³⁰ Nagyköves községben a községháza mellett az erdőhivatalt is megtámadták. A temesvári főispánhoz küldött egyik, november 2-ről keltezett távirat Sósdról azt jelenti, hogy 100 fegyveres katona támadása várható Gátalján. Birdán pedig átutazó fegyveres katonák szőlítették fegyverbe a lakosságot — hangsúlyozza a távirat.³¹ Ugyancsak lázítottak a Delta környékére visszatért felfegyverzett katonák is, írja az eseményekre később visszaemlékező *Romínul* c. lap.³²

A többségében román lakosságú Erdélyi Érchegeység vidékén és ennek szomszédságában is a jegyzők elűzése domborodik ki a parasztek mozgalmaiból. Már november 3-án a Hunyad vármegyei nemzeti tanács ügyvezető alelnöke a budapesti Magyar Nemzeti Tanácsnak azt táviratozta, hogy a közigazgatási szervek nagy része elmenekült, több körjegyzőt megöltek. Az alelnök a legsürgősebben fegyveres erőt kér, esetleg repülőket Aradról. Késedelem esetén végveszély fenyeget — fejeződik be az alelnök távirati segélykiáltása.³³ Jellemző, hogy ezen a területen a parasztek sok helyen elégették a hivatalos iratokat. Szohodolon és Szerkerisorán, miután megszállták a községházát, az iratokat máglyába rakták és elégették.³⁴ Ugyanígy jártak el a parasztek Remetén³⁵, a cserbeli és bunyillai községházán is.³⁶ Ezen a területen egyébként alig volt község, amelyben a hazatérő katonaság ne mozgósított volna felkelésre.³⁷ Nem kímélte a lakosság ezen a vidéken a magasabbrangú tisztviselőket sem. „A nép nem vár — jelenti az új kormánynak hűségessé tett alispán a közigazgatási bizottságnak — s így esik meg a közhatalmi tekintély legnagyobb rovására az, hogy egy főszolgabírókat az utcán végighurcolt a nép és kényszerítette, hogy magánosoktól 100

²⁷ Aradi Közlöny. 1918. dec. 8. 2.

²⁸ Állami Levéltár, Arad. Megyei közigazgatási iratok. 1918. 50. sz.

²⁹ Aradi Közlöny. 1918. nov. 6. 4. Lásd még *Romínul*, 1918. nov. 25/dec. 8. 3.

³⁰ *Az 1918-as novemberi parasztmozgalmak*. Századok. 1956.406.

³¹ Vajda, i. m. 146.

³² *Romínul*, 1918. nov. 25/dec. 8. 3.

³³ Vajda, i. m. 147.

³⁴ I. Clopoşel, *Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu România*. Cluj, 1926. 67.

³⁵ *Unirea*. 1918. nov. 15. 2.

³⁶ Vajdahunyad. 1918. dec. 22. 2.

³⁷ Vajdahunyad. 1918. nov. 10. 3.

és 200 koronánként kölcsönt vegyen, azt a pénzt, amit a népnek fizetnie kell. Nem vár a leszerelt földéhes katona a földosztási törvény megalkotására. végrehajtására sem. Mindent azonnal akar.”³⁸ — olvashatjuk a parasztsággal szemben gyűlölettel teli alispán jelentésében.

E vidék lakossága még november végén is a helyzet ura volt. A Hunyad megyei alispán az 1918. december 10-én tartott közigazgatási bizottsági ülésen a következőket mondotta: „Az 1918. évi november hó 1-től kezdve, mind a mai napig közállapotunk a teljes anarchia képét mutatja. A nép egymás után űzi el a községi tisztviselőket, sőt a járási hatóságokat is. Ennek következtében immár ott állunk, hogy alig van község, melynek hozzáértő vezetősége lenne, s így az adminisztráció teljesen fennakad. De még ott is, ahol a legitim hatóságok helyükön maradtak, a hatóságok rendelkezéseinek érvényt szerezni nem lehet, mert a nép csak követel, de engedelmeskedni nem akar és karhatalom nincsen, mely őt engedelmességre szorítsa.”³⁹ A mozgalom nagyságára jellemző az, hogy a Hátszeg járási parasztság, miután a jegyzőket elűzte, november 8-ára Hátszeg városának a megtámadását vette tervbe. A főszolgabíró táviratilag repülőgépet kért a város védelmére a dévai alispán útján.⁴⁰

Nagyvárad környékén ugyancsak a leszerelt és hazatérő katonák vezették a mozgalmat. Itt is elsősorban a jegyzők ellen indítottak támadást. A jegyzőkkel rokonszenvező *Nagyvárad* című újság november 7-i számában a következőket olvashatjuk: „Érdekes, hogy legtöbb helyen a jegyzők ellen fordul a nép dühe. A tatarosi jegyző családjával együtt csak pusztá életét tudta megmenteni. Az oláhhomorógi jegyzőt fegyverrel üldözték ki a községből, a jegyző úgy került el a meglincselést, hogy egy nádasba menekült, ahol elrejtőzött, később gyalog jött be Nagyváradra, innen tovább menekült. Hasonló sors jutott a fekete-győrösi, ökrösi, nagybárodí, vizesgyáni, csékei jegyzőnek is.”⁴¹ Oláhszentmiklóson mintegy 70 harcterről hazatért, felfegyverzett katona a jegyzői lakot ostrom alá vette. A jegyző elmenekült, a telefondrótokat elválták. A kivezényelt csendőröket sortűzzel fogadták.⁴² Piskolton, Vasadon és Szalárdon is a hazatért katonaság lázította fel a lakosságot. Lelkesítő tevékenységük folytán az itteni lakosság mozgalma az egész környéket megmozgatta. A helyi vezetőség két század katonai karhatalmat kért a nagyváradai katonatanácstól, mert különben — ahogy jelentették — „ezek az állapotok az egész járásra átterjednek...”⁴³ Jánosdon 60 fegyveres katona támadta meg a községházát és a jegyzőt menekülésre készítették.⁴⁴ Vizesgyánon halálraítélték a jegyzőt.⁴⁵ Élesd járás főszolgabírája is azt jelentette a biharmegyei alispánnak, hogy „a hazatért katonák a jegyzőket elűzték, minek következtében

³⁸ Állami Levéltár, Déva. Hunyad megyei közigazgatási iratok. 1918. 411. fasc. 2541. sz.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Párttörténeti Intézet Levéltára. Bpest. Belügyminisztériumi iratok. 1918. Kutatáskor rendezetlen.

⁴¹ Nagyvárad, 1918. nov. 7. Lásd MMTVD. V. 328.

⁴² Nagyvárad Napló, 1918. nov. 6. 3.

⁴³ Párttörténeti Intézet Levéltára. Bpest. Belügyminisztériumi iratok. 1918 év. Kutatáskor rendezetlen.

⁴⁴ Vajda, i. m. 148.

⁴⁵ Századok. 1956. i. m. 406.

„a közigazgatás rövidesen megszűnik” — hangsúlyozta a főszolgabíró. Egy század az uralkodó osztály számára megbízható katonaság kirendelését és a statárium bevezetését kérte. Arra hivatkozott, hogy amennyiben ezt nem kapja meg, ő maga is elhagyja állását.⁴⁶ A hazatérő katonaság forradalmi hangulatát a közbejött események nagymértékben növelték. Nagyváradon az itt szolgálatot teljesítő hadapródok egy katonavonatra — miután a katonák megtagadták, hogy fegyvereiket átadják — sortüzet adtak. 13 katonáé esett áldozatul.⁴⁷ Ilyen kegyetlenkedések más helyen is előfordultak. Ez mind hozzájárult a katonák elkeseredéséhez és magásra szította a hatóságok elleni gyűlöletet.

Jellemző, hogy a parasztság ezen a területen is, a magasabb hivatali szervek ellen is fegyvert ragadt. A Tisza István temetéséről hazafelé tartó bihari főispánt, alispánt és egy országgyűlési képviselőt Váradles lakossága fegyverrel várta, s lövöldözni kezdett, amikor kocsijuk a faluba ért. A nagyváradi nemzeti tanács 50 tisztből álló különítményt küldött a községbe különvonattal a parasztok ellen.⁴⁸

Szilágy megyében hazatérő magyar és román katonák ölték meg a felsőszéki jegyzőt, utána szétugrasztották a Kraszna menti jegyzőségeket, elfoglalták a horváti jegyzőséget, a krasznai főszolgabírói hivatalt, majd bejelentették, hogy ők veszik át a vezetést, a köztisztviselők, kivéve a krasznai főszolgabíróságot, mind elmenekültek.⁴⁹ A megyében a 72 körjegyzőség éléről a parasztok elől már az első napokban 30 jegyző menekült, s december 19-ig 9 jegyző egyáltalán vissza se tért.⁵⁰ Szilágy megyének a kormánynál járt egyik küldöttsége december elején a vármegye közállapotait súlyosnak nevezte, és a közigazgatás csődjéről beszélt.⁵¹ Jellemző erre Török István megyei alispán megállapítása: „... a katonák a közigazgatást országosan mennyire megbénították.”⁵²

Kolozsvár környékén hasonlóképpen az itteni laktanyákból fegyveresen hazaözönlő katonaság indította el a jegyzők és a tőkés-földesúri hatalom helyi szervei elleni támadást. Már november elsején a korai órákban a cs. és kir. 63-as gyalogezred felfegyverzett katonái megszállják az állomás épületét és ők intézik a vonatok különböző irányba való indítását. Kolozs megye főispánja a belügyminiszterhez küldött egyik táviratában arról panaszkodik, hogy elégtelen a katonai ereje s három gépfegyverrel ellátott harci repülőgépet kér, majd sürgősen fegyvereket Nagyváradról.⁵³ November 10-én az *Ujság* már azt jelenti, hogy Kolozsvár vidékéről majdnem minden jegyző Kolozsvárra menekült.⁵⁴ Az elmenekült jegyzők azt hangoztatták, hogy semmiképp sem hajlandók visszamenni székhelyeikre.

A kolozsvári helyőrség katonái hazaözönlésének hatására Désen a 32. pótzászlóalj legénysége is megkezdte a hazaszéledést, de előbb „...levo-

⁴⁶ Vajda, i. m. 156.

⁴⁷ Nagyváradi Napló, 1918. nov. 7. 3.

⁴⁸ Nagyváradi Napló, 1918. nov. 5. 5.

⁴⁹ Szilágysomlyó, 1918. nov. 7.

⁵⁰ Szilágysomlyó, 1918. dec. 19. 2.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Vajda, i. m. 154.

⁵⁴ Ujság, 1918. nov. 10.

nultak a honvéd laktanya elé, oda behatoltak, a raktárakat feltörték és onnan kihordani kezdték a fegyvert, lőszert, kézigránátot... és aztán elszéledtek a városon folytonos és rettenetes lövöldözés között..."⁵⁵ A szamosvölgyi vasút vonalain ezután egyre sűrűbben érkeztek a sok száz katonával megrakott vonatok.

A távozó katonák fegyverbe szólították a falvak parasztságát. Szolnok-Doboka megyében Alsókosályon és Felsőkosályon, Oroszmezőn, Lóznán és Nagykeresztesen úzték el a jegyzőt már az első napokban.⁵⁶

Gyors ütemben terjedt a katonák vezette mozgalom Erdély középső területein is. A Maros-Torda megyei alispán november első felében a belügyminiszterhez intézett táviratában azt jelentette, hogy a jegyzők kétharmad része elmenekült.⁵⁷ Itt is katonák állottak a mozgalom élén. A Küküllő megyei főispánnak az Erdélyi Nemzeti Tanácshoz november 4-én küldött táviratában⁵⁸ azt olvashatjuk, hogy karhatalmi egységeit megsemmisítették s támasz nélkül tehetetlenségre van ítélve.

E vidék forradalmi mozgalmainak kiobbantásához kétségtelenül hozzájárult a Szebenben állomásozó katonaság hazaözoñlése. Szebenben november 2-án a helyőrség katonasága fellázadt, majd kiszabadította a katonafoglyokat s az orosz hadifoglyokat. Ezek az utcán magyar és román katonákkal együtt felvonultak a Marseillaisét énekelve.⁵⁹ Utána otthonaikba özoñltek, útközben fellázítva a parasztokat. Kétségtelenül innen hazatérő katonák álltak a mozgalom élére Lövöte községben is, ahol november 6-án a község népe gyűlést tartott. Határozatot hoztak, hogy a katonafiúk megtámadják a községházát, felrobbantják a csendőrs laktanyáját, elcsapják a csendőrséget, községi elöljáróságot.⁶⁰ Nem kis részük lehetett abban, hogy több helyről elűzték a jegyzőket és egy főszolgabíró is menekülésre kényszerítettek.⁶¹

Az Udvarhely megyei alispán arról panaszkodik a kolozsvári honvédkerület parancsnokának november 8-án küldött táviratában, hogy a megyében a közbiztonság sok helyt megszűnt.⁶²

A katonák és parasztok — mint láttuk — elsőnek a tőkés-földesúri kormányzat legelső helyi szervei, a jegyzők ellen támadtak s a legtöbb helyen el is úzték őket. Azokon a helyeken pedig, ahol a jegyzők tartani tudták magukat, ott a parasztok megtagadták az engedelmséget; így lényegében a közigazgatás 1918. november első felében Erdélyben megbénult. A parasztságnak a jegyzők elűzése utáni magatartásából kitűnik az, hogy nem az adott személy ellen, hanem a jegyzői kar által képviselt hatalmi rendszer, a tőkés-földesúri kormányzat ellen léptek fel, ugyanis a legtöbb helyen a parasztok ismét megtámadták a visszatérni akaró jegyzőt

⁵⁵ Vármegyei Közélet (Szolnok-Doboka). 1918. nov. 7. 1.

⁵⁶ Vármegyei Közélet. (Szolnok-Doboka). 1918. nov. 14. 2.

⁵⁷ Századok 1956. i. m. 405.

⁵⁸ Párttörténeti Intézet Levéltára. Bpest. Belügyminisztériumi iratok. 1918. Kutatáskor rendezetlen.

⁵⁹ Telegraful Román. 1918. okt. 23/nov. 5. 447.

⁶⁰ Vajda, i. m. 151.

⁶¹ Vajda, i. m. 151.

⁶² Uo.

és hallani sem akartak arról, hogy más jegyző kerüljön a falu élére. A parasztek véglegesen meg akartak szabadulni a tőkés rend e képviselőjétől, de ugyanakkor, a marxista párt hiányában nem jutottak el odáig, hogy érdekeiket képviselő szerveket hozzanak létre azonnal. Ez azután odavezetett, hogy az uralkodó osztály visszanyerte erejét s megakadályozhatta demokratikus parasztképviseletek létesítését a falvakban.

2. A jegyzők elleni harc során a parasztek szembekerültek a tőkés-földesúri kormányzat egy másik, a tömegek által még inkább gyűlölt hatalmi képviseletével, a csendőrséggel. A forradalmi lendületben a parasztek sok helyen fegyverezték le, üzték el, vagy kényszerítették menekülésre a csendőrök legénységét is. Az Arad megyei öthalmi csendőrőrsöt egy hatvan tagból álló katonacsoport támadta meg és fegyverezte le.⁶³ A Kisjenő környéki őrsöket a főszolgabíró kénytelen volt Kisjenőre összpontosítani, hogy teljes szétszóródásukat megakadályozza, mert például a színteit lefegyverezték, a zarándi csendőrőrs legénysége pedig eltűnt.⁶⁴ November 5-én a kisjenői járásban egyedül Kisjenőn és Kerülőszón volt már csak csendőrség.⁶⁵ A csendőrség helyzete ezen a vidéken később sem javult, mert a parasztek szívósan védelmezték kivívott jogaikat. Székudvaron például a főszolgabíró két ízben is megkísérelte a csendőrőrs visszaállítását, de ez eredménytelen maradt.⁶⁶ Erre vonatkozólag Arad vármegye és Arad város kormánybiztosa 1918. november 22-én az alábbiakat jelentette a debreceni Csendőrkerületi Parancsnokságnak: „A vármegyében lefolyt és folyamatban lévő zavargásokkal kapcsolatos nemzetiségi mozgalmak következtében a legtöbb helyen tarthatatlanná vált a csendőrség helyzete...”⁶⁷

Komoly harc folyt Temesvár környékén is a csendőrség ellen. Már november 2-án távirat érkezett a karánsebesi csendőrszárnyparancsnokságra, hogy a fellázadt parasztek hazatérő katonák vezetésével lefegyverezték a néranádasi, mercsényi, szakalári, rakasdi őrsöket.⁶⁸ Harcképtelenné tették a begalankási őrs járőrét is és az általa kísért orosz hadifoglyokat kiszabadították.⁶⁹ A lugosi őrs egy járőrét is lefegyverezték. Ennek hatására az ide beosztott pótcsendőrök teljes felszereléssel megszöktek.⁷⁰

A hazatérő katonák kiméretlen harcot indítottak a jegyzőket védelmező csendőrök ellen Hunyad megyében is. Dr. Leitner Mihály, a Hunyad megyei nemzeti tanács ügyvezető alelnöke jelentette már november elején, hogy az egész megye veszedelemben van.⁷¹ November első napjaiban Batrina község parasztjai a visszatért felfegyverzett katonák segítségével megtámadták a csendőrőrsöt, határtalan gyűlöletük kifejezésésképpen a laktanya összes berendezéseit összetörték, az irományokat és az összes szolgálati könyveket elégették, a legénység ruhatárát, ágyneműjét s a bútortzatot

⁶³ Aradi Közlöny. 1918. nov. 3. 249.

⁶⁴ Vajda, im. 150–151.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Állami Levéltár, Arad. Megyei közigazgatási iratok. 1918. 27504 sz.

⁶⁷ Állami Levéltár, Arad. Megyei közigazgatási iratok. 1918. 27422 sz.

⁶⁸ Vajda, i. m. 146.

⁶⁹ Vajda, i. m. 147.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

hasznavehetetlenné tették, a fegyvereket és tartalék töltényeket pedig magukkal vitték.⁷² A csendőrőrs laktanyáját Bucsumon is felégették, Obráznán, Alsógárdon és Havasgárdon pedig megrongálták.⁷³ A lakosság rövid idő alatt erről a vidékről is elűzte a csendőrök zömét. Igen sok helyen a csendőrség be sem várta a parasztok támadását és elmenekült. Így például az egyik legnagyobb őrsről — (a tövisiről) — 4 csendőr és 33 pótcsendőr szökött el attól való félelmében, „hogy a tömeg bombákkal és gépfegyverekkel van felfegyverkezve.” Az így szétvert, illetve szétszórodott és megritkult harcceptelen őrsöket az Erdélyi Érchegység vidékén éppenúgy, mint Arad megyében is a nagyobb központokba vezényelték, így Brádra, Tordára.⁷⁴ A december 10-én tartott közigazgatási ülésen a Hunyad megyei alispán a következőket jelentette: „Nincs pedig karhatalom, nevezetesen csendőrség, azért, mert a nép ezeket is elűzte, vagy kieroszakolta bevonásukat, talán azért is, mert ezekben látta megtestesülni az államhatalmat.”⁷⁵

A jegyzők ellen folytatott harcok során a parasztok Bihar megyében is összeütköztek a csendőrökkel. Jánosdon lefegyverezték a karhatalmi szerveket,⁷⁷ Bélegregyben szabályos ütközet fejlődött ki a lakosság, a polgárőrök és a csendőrök között. A csendőröket, mintegy 70–80 főből álló, mannlicher- és vadászpuskákkal felfegyverzett tömeg támadta meg és visszavonulásra kényszerítette őket.

A csendőrök elleni harc már az első órákban Erdély jelentős területeire kiterjedt.

A Beszterce vidéki csendőrszárnyparancsnokság már november 2-án az alábbiakat táviratozta a brassói csendőrkerületnek: „Legtöbb őrs kiüldözés miatt működését teljesen beszüntetni volt kénytelen. E miatt több laktanya csendőri felügyelet nélkül maradt.”⁷⁹

A hazatérő katonák agitációja nyomán november 6-án már Torda-Aranyos egész területének parasztsága forrongott s támadást intézett a csendőrök ellen. Topánfalván a helyi lakosságnak és az Erdélyi Érchegységből ideseregletteknek mintegy 200 főből álló fegyveres csapata megtámadta a topánfalvi csendőrlaktanyát, elűzte a csendőröket és fegyvereiket elszakmányolta. Menekülésre kényszerítették a tordaszentlászlói csendőrörsöt is, a mezőörményesit pedig leszerelték.⁸⁰

Néhány nap alatt erről a vidékről is elűzték a csendőrök zömét.

Összeütköztek a parasztok a csendőrökkel Erdély keleti területein is. Az előbbieken már láttuk hogyan készítettek elő támadást Lővéte csendőrörse ellen s azt is, hogy Udvarhely megyében november 8-ára a közbiztonság teljesen megszűnt.

⁷² Vajda, i. m. 155.

⁷³ Vajda, im. 154.

⁷⁴ Vajda, i. m. 154–155.

⁷⁵ Párttörténeti Intézet Levéltára. Bpest. Belügyminisztériumi iratok. 1918. Kutatáskor rendezetlen.

⁷⁶ Állami Levéltár, Déva. Hunyad megyei közigazgatási iratok 1918. 411. fasc. 2541. zs.

⁷⁷ Vajda, i. m. 148.

⁷⁸ Vajda, i. m. 156.

⁷⁹ Vajda, i. m. 146.

⁸⁰ Vajda, i. m. 157.

III.

Csak néhány példát ragadtunk ki a parasztságnak a csendőrség elleni harcából, de a néhány adat is arra utal, hogy a parasztság éppen olyan szívósan harcolt a fegyveres erők ellen, mint a jegyzők ellen és sok helyen komoly eredményt ért el. A győzelem azonban rövid ideig tartott. Ugyanis az uralomra kerülő liberális burzsoázia mint lényegében a tőkés társadalmi rend hű védelmezője nem nézte ölbetett kezekkel a parasztságnak a helyi közigazgatás szervei és a csendőrség elleni harcát, s rögtön a megmozdulások kirobbanásakor a helyükön maradt régi hatalmi szervek segítségével hozzáfogott a forradalmi mozgalom elfojtásához. Polgárőrségeket és nemzetőrségeket szerveztetett, amelyek azután kiméretlenül támadtak a fegyverben álló parasztságra. Gépfegyverek, ágyúk, sőt repülőgépek bevetésétől sem riadt vissza a „forradalmi kormány” a tömegek mozgalmának megfékezése érdekében. Borosjenőn nyolc parasztot öltött agyon a polgárőrség, húszat súlyosan és kétszázat könnyebben megsebesített.⁸¹ Bélegregyén a püspöki uradalmat megtámadó parasztságot közül tizet gyilkoltak meg.⁸² Csucsán hat parasztságot esett áldozatul a terrornak és tizennégyen megsebesültek.⁸³ A Krassó-Szörény megyei Facsád községben száznegy parasztságot ölt meg repülőgépről ledobott bombákkal.⁸⁴ Sokáig sorolhatnók fel ezeknek az eddig még össze nem írt áldozatoknak a számát; a liberális Károlyi-kormányának és támogatóinak a parasztsággal szembeni magatartására nézve azonban, úgy véljük, ez is elégséges.

A kormány más úton-módon is igyekezett elfojtani a parasztság forradalmi mozgalmát. Rendeletet adott ki, amelyben leszögezte, hogy rövidesen megkezdje a földosztást, de nyomatékosan közhírré tette, hogy mindazok, akik részt vesznek a forradalmi mozgalomban, elesnek a földjuttatástól.

A kormányt ilyen irányú akciójában a legmesszebbmenően támogatta a megalakult nemzeti tanácsok jórésze. A nemzeti tanácsok sok helyen szembeszálltak ugyan a régi tőkés-nagybirtokos közigazgatási képviselőkkel, de mint a polgári mérséklet szervei, ellene voltak a földbirtok forradalmi felosztásának és a „rend” helyreállítására törekedtek.

A magyar, román és német nemzeti tanácsok karöltve siettek a forrongó parasztság megfékezésére. Noha az adott korszaknak megfelelően a román nemzeti tanácsok más politikai irányvonalat követtek, mint a magyar nemzeti tanácsok, a parasztság lefegyverzésében egyetértettek. A Segesváron november 5-én megalakult Nagykovácsos megyei román nemzeti tanács — miután kijelentette, hogy mindenben a központi román nemzeti tanács irányelvei szerint cselekszik — leszögezte: „Ami a mai rendkívüli helyzet által veszélyeztetett közrendet illeti — a román nemzeti tanács kijelenti, hogy kész együttműködni az idegen vagy a magyar, szász nemzet hasonló szerveivel, valamint az összes magyarországi vagy erdélyi polgárokkal a megye összes polgárainak élet- és vagyonbiztonságáért.”⁸⁵ Hasonló-

⁸¹ Századok, 1956. i. m. 403.

⁸² Uo.

⁸³ Uo. 403—404.

⁸⁴ MMTVD. 327.

⁸⁵ I. Clopotel, i. m. 64.

képpen nyilatkozott a Szolnok-Doboka megyei román nemzeti tanács is. Egyik november eleji nyilatkozatában a román nemzeti tanács vármegyei elnöke kijelentette „hogy minden politikai vonatkozás nélkül a személy-és vagyónbiztonság tekintetében a legnagyobb készséggel összeműködnek (értsd a magyar nemzeti tanáccsal)”.⁸⁶ A Szilágysomlyón megalakult román nemzeti tanács is szükségesnek látta az együttműködést az uralkodóosztály uralmi helyzetét biztosítani kívánó „béke és közrend” fenntartása érdekében. A Szilágy megyei román nemzeti tanács elnöke, dr. Gheție Alexandru, püspöki helynök ugyancsak „összeműködést” ajánl „a béke és közrend fenntartására.”⁸⁷ A november 3-án alakult belényesi román nemzeti tanács ezzel kapcsolatban a következőket tette közzé: „A román nemzeti tanács üdvözli a helyi magyar nemzeti tanácsot, és mindaddig, míg a Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottságától más intézkedést nem kap, támogatja a rend fenntartásában és a közügyek zavartalan végrehajtásának biztosításában.”⁸⁸ Erre az összeműködésre utal Apáthy István, Erdély akkori fő kormánybiztosa is. 1920-ban írt egyik tanulmányában -- ahol az erdélyi nemzeti tanácsok tevékenységéről ír -- ezeket olvashatjuk: „A magyar, a román és a szász nemzeti tanácsok mindenütt barátságos és eleinte mondhatni testvéries együttműködése, kerülve mindenik részről bármiféle kihívást, továbbra is biztosította volna a rendet.”⁸⁹

A magyar és román nemzeti tanácsok a forradalmi mozgalom lokalizálására delegátusokat küldtek a falvakba, hogy a parasztokat „felvilágosítsák”. Majd felkérték az egyházak püspökeit is, hogy pásztorlevelet küldjenek a falvak papjaihoz a „kedélyek lecsendesítésére.” Ennek nyomán intézett közös pásztorlevelet hiveihez a római katolikus, református és unitárius püspök, „melyben a nehéz időkben a vett és adott sérelmek kölcsönös elfeledésére, szeretetteljes megértésre, a népkormány intencióinak támogatására, a belső békesség és rend megőrzésére” hívta fel a híveket.⁹⁰ Felhívást bocsátott ki Ciorogariu nagyváradi görög keleti püspök is: „Tudomásunkra jutott, hogy egyes helyeken a szenvedélyek uralkodnak — olvashatjuk a felhívásban. — Felhívom a lelkészeket, hirdessék a szószékről a közeli béke áldásos napját és a közrend, a békés megegyezés köteleességét.”⁹¹

A kormány a nemzeti tanácsokon kívül minden más szervezetet megmozgatott a parasztság forradalmi harcának elnyomása érdekében. A földművelésügyi miniszter november 5-én a következő táviratot intézte az Erdélyi Gazdasági Egylet vezetőségéhez: „A hadügyminiszter úrral és nemzeti tanáccsal történt megállapodás alapján felhívom, hogy legsürgősebben hasson oda, hogy a működési területén a köz- és magánvagyon védelmére polgárőrség szerveztessék, hogy ezekben mind a gazda közönség,

⁸⁶ Vármegyei Közélet (Szolnok-Doboka). 1918, nov. 7. 2

⁸⁷ Szilágysomlyó, 1918. nov. 21. 3

⁸⁸ Gazeta Poporului, 1918. nov. 24. 6

⁸⁹ Apáthy, i. m. 158.

⁹⁰ Vármegyei Közélet (Szolnok-Doboka). 1918. nov. 21. 3.

⁹¹ Nagyváradi Napló, 1918. nov. 7. 6.

mind a tisztviselők és alkalmazottak is résztvegyenek. A szükséges fegyverekért forduljon a legközelebbi katonai parancsnoksághoz.”⁹²

Ilyen eszközökkel sietett a liberális burzsoázia elfojtani a parasztság forradalmi mozgalmát. Így vált lehetővé az, hogy a régi rendet védő összes intézmények és a legtöbb magyar, román és német nemzeti tanács által már megalakulása első percétől támogatott főispánok, alispánok és a tőkés-földesúri hatalom érdekeit képviselő más helyi szervek megrekeszthették a parasztságnak a közigazgatás demokratizálásáért folyó spontán jellegű harcát, mielőtt az a részbeni győzelemet kihasználhatta volna és megteremthette volna az egész dolgozó nép érdekeit képviselő szervezet a falun.

Az erdélyi parasztságnak a tőkés, földesúri hatalom helyi szervei elleni harca mégsem volt teljesen eredménytelen. A munkások és parasztok forradalmának következményeként 1918 november elején megszűnt a monarchia-hű magyar nagybirtokos arisztokráciának alárendelt régi magyar államhatalom. A hadsereg, közigazgatási apparátus, csendőrség a teljes bomlás állapotába került, és így az az erő, melynek segítségével mindaddig fenntartotta magát a társadalmi és nemzeti elnyomás reakciós rendszere, összetört a néptömegek harca folytán, „ez pedig elsősorban annak a forradalmi harcnak tulajdonítható, amelyet a Habsburg-birodalom elnyomott népei a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására folytattak. Erdély Romániával való egyesülésének döntő tényezője az 1918 novemberi polgári-demokratikus forradalom volt. Ezt a burzsoázia igyekezett megakadályozni, de a társadalmi és nemzeti felszabadulásért harcoló erdélyi munkás- és paraszttömegek mégis csak kirobbantották”.⁹³

Bolyai Tudományegyetem
Egyetemes történelmi tanszék

⁹² Az RNK Akadémiájának Kolozsvári Történelmi Levéltára. Az Erdélyi Gazdasági Egylet lvt. 1918. 564.

⁹³ C. Daicoviciu, I. Bányai, V. Cheresteşiu, V. Liveanu: Lupta revoluţionară a maseilor — factor hotărîtor în unirea Transilvaniei cu România. Studii. 1958. 6. 48.

О НАПАДЕНИИ ТРАНСИЛЬВАНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ НОЯБРЯ 1918 ГОДА НА МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ БУРЖУАЗНО-ФЕОДАЛЬНОЙ ВЛАСТИ.

(Краткое содержание)

Под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции и в Венгрии усиливалось революционное настроение в последние годы войны, на почве всё более и более возрастающего экономического и политического кризиса. В конце концов, в последний день октября, оно завершилось буржуазно-демократической революцией. Революция, поднимающая огромные массы, во главе с рабочими и солдатами, через несколько часов победила в столице. Правительство, представляющее интересы капиталистического класса и крупных помещиков, было свергнуто. Однако, в соответствии с требованиями времени, не формировалось властное представительство рабочих-крестьян, а на место предыдущего правительства вступило правительство Кароли Михай, служащее интересам либеральной буржуазии.

Уже этот факт и то, что либерально-буржуазное правительство, после его формирования, вместо немедленных мер, сделало только программные заявления, и особенно то, что в провинции по существу ничего не случилось — представители местных органов капиталистического-помещичьего правительства остались на своем месте — вызывало ещё более усиленный боевой подъём народных масс. Везде требовали сместить сторонников старого правительства, отстоять демократические права, разделить помещичьи земли и т. д.

Борьба стала живой особенно в национальных областях, где по мнению масс, пришло время прогнать чужих угнетателей. На революционное настроение крестьян в известной мере оказали влияние солдаты, возвращающиеся домой с фронта и из казарм. Они уже знали события и достижения октябрьской революции и услышав о будапештских событиях, начали возвращаться в огромных массах с оружием в руках.

Борьба крестьянства достигла своей кульминационной точки между 4 и 12 ноября 1918 года. В это время, особенно в средних и западных территориях Трансильвании, прогоняют большую часть нотариусов и жандармов, а во многих местах крестьяне заставляют префектов и заместителей префектов скрыться.

Правительство организует вооружённые силы из сторонников старого правительства — гражданскую гвардию и национальную гвардию. Таким образом удалось ему подавить революционное движение крестьянства. Это движение было лишено руководства марксистской партии и организованной поддержки рабочего класса, прежде чем оно могло бы пользоваться частичной победой и могло бы создать в провинции органы, представляющие интересы всего трудового народа.

LA LUTTE DES PAYSANS DE LA TRANSYLVANIE CONTRE LES ORGANES LOCAUX DU RÉGIME DE LA BOURGEOISIE ET DES PROPRIÉTAIRES FONCIERS EN NOVEMBRE 1918

(Résumé)

Sous l'influence de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre, et comme conséquence de la crise économique et politique de plus en plus grave, dans les dernières années de la première guerre mondiale, en Hongrie, l'atmosphère révolutionnaire devenait de plus en plus chargée, pour aboutir, le dernier jour d'octobre 1918, à une révolution démocratique-bourgeoise. À la tête du mouvement révolutionnaire se trouvaient des ouvriers et soldats, cependant il mobilisait des masses plus importantes. Dans la capitale la révolution vainquit en quelques heures, et le gouvernement représentant les intérêts de classe des gros propriétaires et des capitalistes fut renversé. Toutefois — telles étaient les conditions — le pouvoir ne passa pas entre les mains d'une représentation d'ouvriers et de paysans, et le gouvernement renversé fut remplacé par un cabinet bourgeois-libéral sous la présidence de Michel Károlyi.

Du fait que ce nouveau gouvernement ne prit aucune mesure immédiate et se contenta de faire des déclarations sur son programme, du fait surtout qu'en province au fond rien n'avait changé (les organes locaux du régime des propriétaires fonciers et des capitalistes conservant toutes leurs positions) l'élan révolutionnaire des masses populaires croissait sans cesse. Elles commençaient à réclamer partout la destitution des partisans de l'ancien régime, l'instauration des libertés démocratiques, le partage des terres des propriétaires fonciers etc.

La lutte fut particulièrement acharnée dans les régions habitées par les nationalités, où les masses ont considéré que le moment était venu pour chasser les oppresseurs étrangers.

L'esprit révolutionnaire des paysans fut fortement aiguïté par les soldats rentrés du front et des casernes, connaissant les événements et les succès de Budapest, et qui informés de ces événements affluaient en masse vers leurs foyers, tout en conservant leurs armes.

La lutte des paysans atteignit son apogée entre le 4 et le 12 novembre 1918. Dans cette période, surtout dans les régions centrales et occidentales de la Transylvanie, les paysans chassent la plupart des gendarmes et des secrétaires communaux, dans plusieurs endroits ils obligent même les vice-préfets et les préfets à se réfugier.

Le gouvernement organise des forces de l'ordre : la garde civile et la garde nationale, recrutées parmi les éléments restés fidèles à l'ancien régime. Ainsi il réussit à étouffer le mouvement révolutionnaire de la paysannerie dépourvue de la conduite du parti marxiste et du soutien de la classe ouvrière, avant même que les paysans pussent tirer profit de leur victoire partielle et eussent créé à la campagne les organes représentatifs de intérêts de tout le peuple travailleur.

CONTRIBUȚII LA STUDIAREA LEGII CONVERSIUNII DATORIILOR AGRICOLE DIN APRILIE 1932

de

A. PAȚICA și I. BOGOSAVLIEVICI

Problema pământului a constituit întotdeauna în decursul istoriei o preocupare permanentă pentru masele populare asuprite. Apăsată de jugul sîngeros boieresc, privată de cele mai elementare drepturi social-politice, roasă de nevoi și lipsuri, țărănimea și-a manifestat nemulțumirea sub cele mai variate forme.

Toate măsurile luate de clasele posedante, mai mult sau mai puțin substanțiale, departe de a constitui o „grijă” în vederea „ameliorării” situației țărănimii, au fost făcute sub presiunea acesteia.

Legiuirile de după marea răscoală din 1907, reforma agrară efectuată în urma primului război mondial, legea conversiunii și asanării datoriilor agricole din 1932, care constituie obiectul lucrării de față, toate trunchiate și fără pretenția de a rezolva problema agrară, au dovedit că burghezo-moșierimea a folosit toate armele pentru a demobiliza avîntul revoluționar al maselor populare.

Studierea acestor legiuiri și concluziile care pot fi trase nemijlocit nu se poate face decît printr-o analiză a situației social-politice concrete care le-a indicat calea de rezolvare, punîndu-și pecetea în cele mai mici detalii. Toate au fost făcute într-o perioadă de avînt revoluționar, cînd marile proprietăți erau amenințate direct de puternice răscoale țărănești.

O scurtă privire asupra situației din agricultură în ajunul și în timpul crizei economice (1929—1933) ne va ajuta să înțelegem mai bine problema conversiunii și asanării datoriilor agricole, caracterul, scopurile și urmările ei.

Deși România pornise pe drumul dezvoltării capitaliste încă demult, ea făcea totuși parte dintre țările înapoiate, cu puternice rămășițe feudale. Dezvoltarea anarhică a Romîniei o făceau incapabilă să-și pună în valoare bogățiile, limitîndu-i exportul la materii prime și produse agricole. De aceea, greutatea specifică în venitul național revenea agriculturii, deoarece aceasta reprezintă cîmpul principal de activitate al mării majorități a populației țării.

Reforma agrară din 1921, prin felul în care a fost făcută, a urmărit menținerea pe mai departe a marilor proprietăți, baza economică a existenței clasei moșierești, consolidarea pozițiilor chiaburimii și crearea condițiilor

unei mai rapide dezvoltări a capitalismului în agricultură. În exploatarea țărănimii muncitoare de moșieri și chiaburi, formele precapitaliste de exploatare au ocupat un loc important. Persistența lor deși constituia o frână, nu demonstra că în România agricultura nu se dezvoltă pe drumul capitalismului. Împletirea celor două forme de exploatare, semifeudale și capitaliste, a însemnat, după cum arată Lenin când se referă la regiunile înapoiate „o regiune . . . de maximă umilire și asuprire a maselor muncitoare”¹).

Subapreciind dezvoltarea capitalistă a agriculturii, cu toate consecințele legate de ea pentru masele țărănești, unii economiști și politicieni burghezi au prezentat sectorul agricol ca fiind dominat în mod absolut de micile exploatare agricole ale țărănimii sărace și mijlocașe „bazate pe muncă”.

Într-o lucrare a sa „Evoluția economiei românești”, Virgil Madgearu dezvoltă această teză, prezentînd-o ca o reflectare a realităților social-politice din România.

„Întreprinderea capitalistă — arată el — formă tipică de organizare în ordinea economică capitalistă . . . nu și-a deschis drumul în domeniul producției naționale decît în industrie, pe cînd în agricultură forma tipică de organizare îndeosebi după expropriere și împroprietărire este gospodăria țărănească familială sau semifamilială, care nu folosește salariați decît ocazional. Întregul sistem agricol . . . este dominat de prezența unui număr de cîteva milioane de economii familiale țărănești . . . caracterizat prin alt sistem de valori economice decît categoriile proprii ale economiei capitaliste”²).

Procesul diferențierii de clasă la țară, conturat tot mai precis în urma reformei agrare din 1921, consecință directă a dominării capitalului în agricultură, era trecut sub tăcere cu mare ușurință. După el, „tipul reprezentativ” rămîne „țăranul independent, muncitor exclusiv al ogorului său”. De aici concluzia falsă că micile gospodării nu numai că puteau să coexiste alături de marea proprietate, ci chiar să se dezvolte alături de aceasta.

Teoriei false a „statului țărănesc” care nega dezvoltarea capitalistă a agriculturii și admitea funcția socială a mării proprietăți moșierești, Comitetul Central al Partidului Comunist Român i-a opus ideea alianței revoluționare a clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare.

„Încercarea național-țărăniștilor de a înăbuși lupta muncitorilor și țăranilor — arată raportul C. C. — și de a introduce între ei dezbinarea (lozinca „statului țărănesc”, afirmațiile lor mincinoase cum că muncitorii „cer” prea mult salariu etc.), cere de la organizațiile de partid să contrapună acestei politici o acțiune stăruitoare în scopul legării mișcării proletare cu cea țărănească, organizînd acțiuni comune, precum și susținerea revendicărilor țărănești de către muncitori, sub lozinca „unirii pentru lupta muncitorilor și țăranilor”, „pămînt țăranilor muncitori” și „guvern muncitoresc-țărănesc” . . .³).

Reforma agrară din 1921 nu numai că a lăsat un număr însemnat de țărani fără pămînt, dar și celor împroprietăriți nu li s-a dat nici un fel de

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, p. 14—15, Edit. PMR 1952.

² Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești*, București, 1940, p. 357, cf. Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Edit. Acad. PMR 1956, p. 125.

³ *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, ed. II, Edit. pt. lit. polit., 1953, b. 171.

inventar agricol, fapt care i-a determinat să se îndatoreze la diverse bănci cu dobânzi cămătărești, amanetîndu-și în schimb pămîntul primit la reformă. De asemenea ratele de bani care trebuiau plătite pentru răscumpărarea pămîntului l-au împins pe țaran chiar din timpul reformei agrare să se îndatoreze la chiaburi, bănci populare, cămătari, cu sume care creșteau an de an din cauza dobînzilor. Calea urmată de agricultură după reformă, datorită celor arătate mai sus, la care s-a adăugat legea Mihalache din 29 august 1929, a dus la pulverizarea gospodăriilor țărănești create prin reformă, la pauperizarea țărănimii și a înglodării ei în datorii din ce în ce mai mari.

*

În urma unei anchete făcute în timpul crizei de către Serviciul statisticii judiciare de pe lângă Ministerul justiției, asupra numărului debitorilor și a cuantumului datoriilor agricole în România, s-a ajuns la următoarele constatări, deși aceste cifre nu reflectă în întregime situația reală.

Din datele statistice reiese că în întreaga țară au făcut cereri de asanare a acestor datorii 16.839 proprietari, avînd terenuri agricole mai mari de 10 ha sau 20 jugăre.

Față de cei 154.525 proprietari care posedau proprietăți mai mari de 10 ha, cei care au făcut cereri de asanare a datoriilor agricole reprezentau 11,03% din totalul lor. Numărul hectarelor debitorilor agricoli care au cerut beneficiul legii asanării datoriilor agricole se cifra pentru cei 16.839 debitori, la 887.533 ha, deci 26% din totalul proprietăților mari și mijlocii, care însumau 4.453.046 ha.

Suma datoriilor agricole, numai la acest procent, se ridica la 14.970.795.549 lei, revenind cîte 877.239 lei pe cap de debitor și 16.840 lei la hectar.

Cel mai mare număr de debitori îl găsim în vechiul regat, urmează Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina etc.

Din discernămîntul cifrelor cu privire la conversiunea datoriilor debitorilor agricoli sub 10 ha se relevă următoarele concluzii cu caracter general. Din numărul mare al țăranilor care posedau proprietăți sub 10 ha, ceruseră deja conversiunea datoriilor 64% din totalul lor. În ce privește media datoriilor raportată la hectar debitorilor era de 6.600, medie care varia după județ sau provincie. Astfel, pe cînd în Moldova media datoriilor la hectar ajunsese abia 2.000 lei, în Bucovina această medie depășea 21.000 lei la hectar. Majoritatea datoriilor erau contractate la băncile private. Se știe că o dată cu reforma agrară trebuia să se creeze instituții de credit agricol care să acorde țăranilor împrumuturi credite cu dobînzi scăzute și eșalonate și rambursate pe termene lungi. Trecîndu-se circa șase milioane hectare de pămînt în mîna țăranilor, neacordîndu-le inventarul necesar și lăsați în voia soartei, doritori de a-și cultiva pămîntul, în lipsa unei instituții de credit agricol s-au împrumutat de unde și de la cine au putut, cu dobînzi oneroase, amanetîndu-și pămîntul. Într-un memoriu prezentat adunării generale uniunii camerelor de agricultură din 11 mai 1933, Virgil Potîrcă, fost senator și ministru, referindu-se la criza din agricultură, este nevoit să recunoască neglijența condamabilă a statului în ce privește acordarea de credite ieftine țăranilor împrumuturi. Referindu-se la urmările reformei agrare el spune :

„Această situație a fost cu atât mai bogată în consecințe cu cât marea proprietate ... avea credit și era organizată ... încît producea aproape întreaga cantitate de grâu pe care noi îl exportam. Iar mica proprietate a rămas și fără inventar și fără credit. N-a avut inventar fiindcă soldatul reîntors din Moldova nu s-a reîntors bogat în resursele financiare, iar dincoace în teritoriul ocupat nu și-a mai găsit inventarul lăsat aici. De aici cele două consecințe. Neexistînd instituția necesară care să rezolve problema creditului, a înflorit comerțul de bancă. Era o fericire atunci să fii conducător de bancă; dar această fericire a adus după ea nenorocirea de azi, de ale cărei consecințe nu ne-am vindecat încă; nenorocirea datoriiilor cu dobînzi uzurare, care s-a întins ca o pacoste în special asupra agriculturii”⁴).

Încă din 1931 statul crează instituții de credit cu participarea masivă a capitalului străin, în scopul acordării de credite marilor proprietari de pămînt. Statul a căutat să creeze instituții de credit agricol, urmărind transformarea datoriiilor pe termen scurt și cu dobînzi mari, în datorii plătibile în termen mai lung și cu dobînzi micșorate. Astfel prin legea din 18 martie 1931 se crează „creditul agricol ipotecar”, iar prin legea din 4 aprilie, același an, „Banca agriculturii romînești”.

Înființarea creditului agricol ipotecar s-a prevăzut în așa zisul program de dezvoltare economică și financiară pentru folosirea împrumutului de dezvoltare din 1931. În felul acesta i s-a repartizat din împrumut suma de 200.000.000 franci francezi. Mergînd pe linia aservirii complete a țării finanței străine, politică economică caracteristică perioadei crizei economice 1929—1933, guvernul, sub pretextul că tranșa repartizată din împrumut creditului agricol ipotecar nu era suficientă, a creat încă o instituție de credit: „Societatea de credit agricol ipotecar al Romîniei”, cu un capital de 330.000.000 lei aur. Sarcina înființării acestei instituții a revenit „Băncii de credit romîn” din București, care împreună cu „Banque de Paris et des Pays Bas”, „Deutsche Bank”, „Mendelssohn et Cie” (Amsterdam), „Hambros Bank Ltd London” și „Crédit Suisse” din Zürich au vărsat capitalul inițial.

În ce privește „Banca Agriculturii Romînești”, care avea ca scop asanarea financiară și economică a agriculturii, a fost înființată de Ministerul de finanțe, agriculturii și industriei, împreună cu instituțiile financiare particulare din țară. Noua bancă, creată pe bază de societate pe acțiuni, a avut un capital inițial de 650.000.000 lei vărsați de stat. Creșterea capitalului a fost subscrisă de alte bănci și de particulari, cu o dobîndă garantată de stat 7%.

Asemenea măsuri luate de stat, într-un moment cînd toate sectoarele economice ale țărilor capitaliste și în special ale statelor slab dezvoltate, printre care și Romînia, erau grav zdruncinate de criza pustiitoare, dovedesc grija permanentă pentru salvarea marilor proprietăți grevate de uriașe datorii.

Scopul urmărit de banca susamintită era asanarea financiară și economică a proprietăților ipotecate grevate de datorii prin transformarea acestor datorii pe termene scurte și cu dobînzi ridicate în obligații pe termene lungi și cu dobînzi scăzute.

⁴ Virgil Potîrcă, *Criza actuală economică și agricultura noastră*, p. 12.

Condițiile impuse de bancă pentru a trece la îndeplinirea sarcinilor indicate au fost următoarele :

În primul rînd datornicul trebuia să aibe ca ocupație principală agricultura și să fie proprietarul pămîntului lucrat. În al doilea rînd suprafața exploatată trebuia să fie de cel puțin 2 ha întindere. Țăranii săraci, a căror proprietăți erau mai mici de 2 ha nu beneficiau de creditul băncii. Împrumutul se făcea cu condiția ca datornicul să accepte un program economic impus de bancă prin care își lua obligația să execute unele clauze de ordin tehnic.

Banca Agriculturii Romînești, prin faptul că acorda credite proprietăților mijlocii pînă la 2 ha, lărgea sfera de operații financiare a creditului ipotecar care impunea condiții riguroase de care nu puteau beneficia decît paturile mai înstărite și moșierimea.

Este limpede că cele două instituții prin scopul urmărit, căutau să salveze doar proprietățile mari și mijlocii, pe cele mici lăsîndu-le mai departe la discreția a tot felul de instituții spoliatoare și cămătari. De altfel, Banca Agriculturii Romînești, pe bazele pe care s-a constituit, nici nu a funcționat, desființîndu-se în 1932.

Întocmirea proiectului de lege pentru conversiunea datoriilor agricole s-a făcut cu mare greutate. În jurul lui s-au purtat discuții prelungite. Atît guvernul, Banca Națională, dar mai ales consilierul tehnic de pe lîngă Banca Națională, căutau să limiteze aplicarea legii la un număr cît mai restrîns de debitori, sub pretextul că ea ar atinge grav finanțele statului și a institutului de emisiune. Astfel, după el, creditul public și privat era în pericol.

Proiectul de lege este supus discuției parlamentului la 5 decembrie 1931, fapt ce determină pe consilierul tehnic să adreseze o scrisoare confidențială ministerului de finanțe și guvernatorului Băncii Naționale, prin care le atrage atenția că votarea și aplicarea legii conversiunii contravine aplicării programului așa ziselor împrumuturi de stabilizare și dezvoltare din 1929 și 1931. Apărînd interesele băncilor care rulau importante capitaluri străine și ținînd seama de gravitatea problemei, el caută să concilieze menținerea stabilizării leului cu asanarea datoriilor agricole a proprietăților pînă la 5 ha.

În aceeași scrisoare, consilierul tehnic atrage atenția și face „propunerea” ca prin lege să nu se ruineze spiritul de economie favorizînd pe agricultorii îndatorați în detrimentul acelor agricultori care făcînd economii le-au plasat în băncile populare. „Sacrificiul” statului să fie fixat la o anuitate fixă anuală, fiindcă o obligație prea mare, în situația dată a tezaurului și a bugetului național ar fi dus la un faliment sigur și la o inflație inevitabilă ; să nu se arunce pe piață o cantitate mare de obligațiuni, al căror curs real ar fi fost prea scăzut și în care ar fi atras și cursurile celorlalte titluri de rentă ale statului. De asemenea să se evite orice repercusiune a legii asupra Băncii Naționale. El condiționa armonizarea scopurilor legii cu necesitățile financiare ale statului și ale Băncii Naționale de unele măsuri generale luate în favoarea proprietarilor pînă la 5 hectare, o reducere a datoriilor în ce privește dobînzile acumulate. În ce privește proprietățile care depășeau 5 ha, măsurile luate să fie facultative, în sensul că dacă datornicul se oferă

singur să-și achite într-un termen scurt o parte a datoriei, poate să obțină o reducere a dobânzii. În cazul că banca refuză să accepte reducerea dobânzilor oneroase acumulate, statul era obligat să sprijine pe datornic împotriva executărilor silite. Dacă creditorul accepta reducerea, Banca Agriculturii putea să intervină în interesul comun, fie făcând avansuri datornicului pentru a se achita, fie garantând angajamentul față de creditor.

Scrisoarea mai conține și alte propuneri care nu au fost luate în considerare de guvern și parlament, după cum reiese din studiul amănunțit al legii; din această cauză consilierul tehnic⁵⁾ a fost nevoit să adreseze o nouă scrisoare guvernatorului Băncii Naționale la 10 februarie 1932, unde nu face altceva decât să repete conținutul din prima.

Sub presiunea marilor bănci din apus, statul român garantează cu veniturile sale Băncii Naționale acoperirea tuturor pierderilor ce le va suferii în urma aplicării legii conversiunii. Mai mult, printr-o lege dată statul a preluat toate pierderile suferite de Banca Națională în urma deprecierei lirei sterline pe piața internațională⁶⁾.

De asemenea, statul a dat garanții Băncii Naționale pentru suma de un miliard lei, sumă ce fusese acordată sindicatului bancar, care în momentul acela se afla în stare de faliment⁷⁾.

Atotputernicia Băncii Naționale, expresie a marelui finanțe românești, s-a văzut cu ocazia stabilirii unor raporturi de natura celor arătate mai sus între ea și stat. Subordonarea statului interesului marilor bănci este evidentă. Astfel, convenția dintre Banca Națională și stat pentru așa zisele pierderi de la sindicatul bancar, precum și cele rezultate din aplicarea legii conversiunii datoriiilor agricole nu puteau fi impuse parlamentului spre ratificare, iar Banca Națională, protejată de statutele sale, precum și de legea monetară de stabilizare din 7 februarie 1929, pe care însuși statul o garantase nu era obligată să le accepte.

Deși țărănimea achitase de cel puțin două ori sumele împrumutate inițial, din cauza dobânzilor ridicate nemaîntîlmite încă în alte părți și cunoscute în toată lumea sub denumirea de „dobânzi balcanice” ce se ridicau la un procent de sută la sută, datoriile lor ajunseră atât de ridicate încît aproape 60% din pămînturi urmau să fie scoase la licitație. Dacă moșierimea și chiaburimea, datorită „solvabilității” plăteau o dobîndă care se ridica de la 7—8% anual, țărănimea muncitoare fiind socotită „nesolvabilă” era nevoită să plătească procente urcate la diverși cămătari. Acest lucru este recunoscut chiar de economistul burghez Virgil Madgearu, care în lucrarea sa *Evoluția economiei românești*, arată că „dobînzile curente au variat între 18—36%, iar dobînzile uzurare percepute micilor debitori agricoli erau

⁵⁾ În urma împrumutului de „stabilizare” din 1929, băncile străine au numit pe lângă Banca Națională „experti” străini, care aveau sarcina de a dirija și controla dacă împrumuturile obținute de statul român erau folosite în scopul îndeplinirii planului pentru care se efectuase împrumutul.

⁶⁾ În momentul deprecierei lirei sterline, în depozitele Băncii Naționale se afla un important stoc de lire sterline cumpărate în contul statului pentru efectuarea operațiunilor financiare și mai ales pentru efectuarea plăților externe.

⁷⁾ În aprilie 1931 s-a constituit sindicatul bancar din următoarele bănci: Banca Românească, Banca de Credit Român, Marmorosch Blank, Chrissoveloni și Moldova. El constituia o persoană juridică deosebită de fiecare bancă în parte care intra în compoziția lui. Era protejat de Banca Națională și avea ca scop principal salvarea de la faliment a marilor bănci Marmorosch Blank.

mai urcate, ajungînd la 50—60% pe an⁸⁾. Criza agrară, prin scăderea catastrofală a prețurilor la produsele agricole, prin scăderea rentabilității pămîntului, au adîncit pauperizarea țăranilor și i-a pus în imposibilitate de a putea face față datoriilor din trecut, mărite prin dobînzii uzurare.

În rezoluția cu privire la criza agrară, congresul V al P. C. R. arată în cuvinte simple și impresionante situația grea în care ajunseră masele țărănești. „Criza agrară — se spune în rezoluție — care se exprimă printr-o scădere mare a prețurilor la produsele agricole, duce la deprecierea muncii țăranimii, la ruina ei economică și la înrobirea ei chiaburimii și cămătarilor⁹⁾).

Greutățile provocate de datorii, povara impozitelor meru crescînde, forțau — după cum arată aceeași rezoluție — „diferențierea de clasă și pauperizarea și condamnă la foame și pieire majoritatea copleșitoare a țăranilor. Exproprierea țăranimii de către bănci și de către cămătari, vînzarea averii ei cu toba lovesc nu numai țăranimea săracă și mijlocie, ci și păturile de jos ale țăranimii înstărite ...”¹⁰⁾.

Spre deosebire de celelalte partide și grupări politice care căutau căi de „rezolvare” a problemei țărănești numai cu scopul de a potoli spiritele agitate și pentru a salva de la faliment băncile și marile moșii, Partidul Comunist din România, încă de la înființarea sa, a luptat pentru soluționarea radicală a acestei probleme. În perioada crizei economice 1929—1933, cînd burghezia folosea calea ieșirii capitaliste din criză prin aruncarea poverilor asupra maselor muncitoare, P. C. din România, legînd lupta țăranimii cu sarcinile revoluționare ale proletariatului, conducea masele pe calea ieșirii revoluționare din criză. Sarcina partidului, fixată de congresul al V-lea, era de a înfăptui în practică „în lupta contra impozitelor, datoriilor etc. și în lupte zilnice¹¹⁾), alianța dintre clasa muncitoare și țăranimea muncitoare și întărirea în cadrul acestuia a rolului de hegemon al proletariatului.

Ca urmare a legii lui Mihalache din 1929, de liberă circulație a bunurilor rurale, făcută cu scopul de a lichida reforma agrară din 1921. mari suprafețe de pămînt ale țăranilor săraci și mijlocași trec în mîna moșierilor și chiaburilor.

P. C. din România își fixează poziția și elaborează un program menit să mobilizeze și să activeze masele țărănești în lupta împotriva exploatatorilor satelor. Programul cuprindea :

„Pentru predarea fără plată a întregului pămînt, cu vitele și inventarul, a tuturor pășunilor și pădurilor regelui, moșierilor și mănăstirilor în mîinile muncitorilor agricoli, țăranimii sărace și mijlocașe ale populației băștinașe din regiunea respectivă, fără deosebire de naționalitate. Pentru înapoierea către țăranimea muncitoare, către organizațiile naționale culturale, către comune a pămînturilor și averilor care le-au fost luate. Contra grelei poveri a impozitelor și datoriilor, pentru refuzul de a plăti impozitele și datoriile și pentru organizarea unei opuneri active în masă contra vînzării cu toba a

⁸ V. Madgearu, *Evoluția economiei Romînești*, Buc. 1940, p. p. 303.

⁹ *Documente din istoria P. C. din România*, ed. II, 1953, p. 153.

¹⁰ *Documente din istoria P. C. din România*, ed. II 1953, p. 153.

¹¹ *Idem*, p. 129.

averii țărănești, pentru anularea tuturor datoriilor maselor muncitoare de la orașe și de la țară etc.”¹²).

După congresul al V-lea, P. C. din România găsește forme variate de sprijinire a revendicărilor și luptelor țărănești. Criza agrară provoacă încă în toamna anului 1930 răscoale țărănești. Astfel, în nordul Maramureșului, în regiunea Borșa-Suceava au loc răscoale pe care guvernul încearcă să le canalizeze în direcție șovină. În unele sate țărani boicotează vânzările prin licitație, în altele jandarmii veniți să execute sentințele judecătorești sînt alungați. Polițele și băncile cămătărești sînt distruse. În 1932 mișcările țărănești îmbracă forma din ce în ce mai violente: pămînturile boierești sînt ocupate, se taie pădurile, moșiile sînt incendiate. Asemenea acțiuni au avut loc în comunele: Periețeni-Dîmbovița, Dobrești-Muscel, Gropnița-Iași, Rîșnov-Brașov etc. Mai grea era situația țăranilor din regiunile în care trăiau minoritățile naționale unde „rezolvarea problemei agrare se agrava și se împletea cu asuprirea națională crescîndă a maselor poporului”¹³). Astfel, mai ales în Dobrogea guvernul trimitea în scopul „romînzării” coloniști cărora le da pămînt, nu prin exproprierea moșierilor, ci prin exproprierea țăranilor minorităților naționale. Numai pînă în 1929 fuseseră colonizați în partea de sud a Dobrogei „30.000 de coloniști romîni, cărora li s-a dat în proprietate 250.000 ha de pămînt arabil”¹⁴). Acțiunea de „romînzare” a provocat puternice rezistențe din partea țărănimii locale. Așa în comuna Covotolți, între populația tătară și romîni coloniști, ajutați de autoritățile respective, a avut loc o ciocnire sîngeroasă. De menționat că coloniștii erau recrutați din elementele care au avut diverse funcții de presiune în statul burghezo-moșieresc, ca: foști jandarmi, subofițeri, polițiști etc. Nemulțumirile și mișcările țărănești se împleteau tot mai strîns cu acțiunile proletarietului condus de Partidul Comunist.

Deși prigonit, partidul duce o muncă propagandistică și agitatorică printre țărani. În acest scop apar o serie de ziare legale ca: „Țarina” (Buzău), „Cuvînt Nou” (Brașov), „Cîmpul” (Teleorman), „Clopotul” (Botoșani), „Ogorul” (Cluj), „Horia” (Hunedoara), „Népakarat” (Cluj), „Dobrujanska Duma” (Bazargic) etc. care alături de „Scînteia” vor demasca măsurile guvernului și regimului burghezo-moșieresc.

De la mobilizare se trece la organizarea țărănimii. Astfel, în decembrie 1932 se înființează, în județul Hunedoara, „Frontul Plugarilor”, organizație care se va lărgi mereu. De asemenea Blocul Muncitoresc Țărănesc va juca un rol important în lupta politică. Cu toată teroarea, arestarea agitatorilor, furtul și anularea voturilor, Blocului Muncitoresc Țărănesc a reușit, în urma alegerilor din 1931, să trimită în parlament 5 deputați. Rezultatul alegerilor demonstrează simpatia și influența crescîndă a acestei organizații, condusă de partidul comunist, în rîndurile muncitorilor și țăranilor. Blocul Muncitoresc Țărănesc trebuia să devină o puternică organizație „de luptă permanentă pe baza frontului unic al tuturor păturilor exploatate de la orașe și sate”¹⁵).

¹² Idem, p. 139.

¹³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, E. S. P. L. P. 1955, Ed. IV, p. 18.

¹⁴ Viitorul, 22 august, 1929.

¹⁵ *Doc. ist. P. C. din România* ... p. 153.

Țărănimea învață prin luptă din propria-i experiență care-i este prietenul și care-i dușmanul.

Din cauza mișcărilor țărănești și datorită mentalității create că statul va fi nevoit să anuleze datoriile, sau în cazul cel mai rău, statul le va reduce, legea reglementării raporturilor dintre creditori și debitori agricoli devenise absolut necesară. Amânarea ei sine die nu elimina posibilitatea unei rezolvări radicale a problemei, prin ridicarea generală a țăranimii. Deși promisă și elaborată, legea va fi în așa fel manevrată încît cu ajutorul ei se va ajunge la consolidarea economică a chiaburimii și moșierimii.

După discuții prealabile prelungite, în 14 aprilie 1932 s-a votat în parlament legea conversiunii datoriilor agricole.

Legea conversiunii datoriilor agricole din aprilie 1932 este largă și complexă, cuprinzînd 59 de articole. Ea a oferit diverse interpretări din partea organelor judiciare menite să asigure aplicarea ei. Spre deosebire de legile clare și cuprinzătoare, de orice natură, elaborate în perioada regimului de democrație populară, legea conversiunii, ca și altele de altfel, prin scopurile urmărite, procedura complicată și însăși aplicarea ei, dovedește un pronunțat caracter de clasă, favorizînd păturile înstărite.

Deși a fost făcută cu scopul de „a veni în ajutorul cetățenilor romîni proprietari de bunuri rurale și de terenuri destinate agriculturii, oricare ar fi așezarea lor”¹⁶), de a li se reduce acestora datoriile către orice instituții de credit, bancă sau creditor particular, legea, prin caracterul său limitat, nu a salvat micile proprietăți; dimpotrivă a dus la creșterea și consolidarea celor mari.

Legea considera ca datorii agricole asanabile datoriile proprietarilor de terenuri agricole, de vii, livezi, grădini, pomi fructiferi, terenuri de legume, păduri, pepiniere de tot felul, care-și cultivau în dijmă, asociație sau regie proprie pămîntul. De asemenea erau cuprinse și acele obligații bănești pe care datornicul le garantase cu inventarul viu și mort sau cu o parte a bunurilor sale imobile.

Interesul deosebit acordat de lege mării proprietăți se vede din anexa articolului 2, articol ce se ocupă cu obligațiile asanabile: „Intră în prevederile prezentei legi și datoriile debitorilor ale căror bunuri au fost arendate de reprezentanții sau administratorii lor legali, precum și acei ale căror datorii au fost contractate prin acte cu dată certă, înainte de a-și arenda proprietățile”¹⁷).

Legea pentru asanarea datoriilor agricole cuprinde două părți distincte și anume:

- a) Conversiunea de drept pentru debitorii agricoli pînă la 10 ha.
- b) Asanarea agricolă pentru debitorii agricoli, care posedă mai mult de 10 ha.

În conversiunea de drept intrau toți agricultorii proprietari pînă la 10 ha sau 20 jugăre; preoți, învățătorii, țărani proprietari care nu posedau mai mult de 10 ha, a căror datorii reprezentau 30% din valoarea patrimoniului agricol. Acestora li se reducea cu 50% datoriile, restul se plătea în 30 de ani,

¹⁶ Legea pentru asanarea datoriilor agricole, art. 1. Vezi Monitorul oficial, partea II-a, aprilie 1932.

¹⁷ Legea pentru asanarea datoriilor agricole, art. 2. Monit. oficial din aprilie 1932, partea II-a

cu o dobândă de 4% anual. Termenul de 30 de ani era obligatoriu pentru creditori și facultativ pentru debitori, care se puteau elibera de datorii înainte de termenul fixat. Dacă datoriile rezultate din cumpărări de pământ, deși reduse cu 50%, ar fi depășit valoarea pământului în momentul elaborării legii, se reduceau la nivelul prețurilor mijlocii de vânzare din 1931. Erau reduse cu 25% datoriile agricultorilor cu proprietăți de la 5—10 ha inclusiv și ale proprietarilor de grădini de flori sau legume, cultivate în sere, de la 1—10 ha, contractate la cooperativele de credit sau la orice instituție de credit care îndeplineau următoarele condiții: 70% din împrumuturile acordate să fi fost plasate în agricultură, iar dobânzile, comisioanele și speșele să nu fi depășit procentul de 18% anual. De asemenea 50% din depuneri să fi provenit de la sătenii cultivatori de pământ, fundațiuni școlare și bisericesti sau orice asociațiune fără scop lucrativ și care la 1 ianuarie 1931 aveau un capital cel puțin egal cu cel inițial.

Mai beneficiau de conversiunea de drept toți cei împrumutăriți cu loturi mici de pământ, cu drepturi stabilite, chiar dacă nu aveau titluri definitive de împrumut, toți coloniștii, indiferent de întinderea pământului fără titluri de proprietate, însă așezați definitiv pe loturi. De asemenea, în dispozițiunile conversiunii de drept mai intrau proprietarii anterior datei de 15 august 1916, cei care au suferit de pe urma războiului și moștenitorii lor, cei din regiunea frontului de războiu, indiferent de natura și întinderea pământului¹⁸).

Tot aci se încadrau și datoriile acelor care aveau pînă la 25 ha, în regiunile muntoase pînă la 600 m altitudine și a celor pînă la 50 ha în majoritate finețe și pășuni, în regiunile muntoase ale Bucovinei, care depășeau 600 m altitudine. Nu făceau excepție datoriile obștilor de moșneni și razeși „proprietari de păduri, poeni și goluri de munte constituiți conform codului silvic, indiferent de întinderea și natura proprietății lor¹⁹).

Grija deosebită pentru marile proprietăți reiese și din faptul că de aceste dispoziții beneficiau și cei care avînd mai mult de 10 ha trebuiau să declare că-și restrîng cererea la 10 ha lăsînd restul proprietății în prevederile legii care cuprind datoriile posesorilor peste limită. Profitul dublu al chiaburilor și moșierilor de pe urma legii este evident.

Nu beneficiau de conversiune debitorii ale căror datorii față de bănci nu depășeau în total 300 lei de hectar sau două jugăre. Tot aci se încadrau și acei ale căror obligații față de cooperativele de credit nu depășeau 600 lei de hectar sau două jugăre.

Statul, luîndu-și sarcina de a prelua 50% din obligațiile celor care se încadrau în limitele conversiunii de drept, avea dreptul să dea dis-

¹⁸ Regiunea frontului de război a fost determinată prin decretul regal. nr. 2014 din 7 mai 1920 și publicat în Monitorul oficial nr. 28 din 9 mai același an. Legea conversiunii mai socotea zonă de război unele regiuni care nu fuseseră prevăzute în decretul regal. Astfel, în fostul județ Rîmnicu Sărat era socotită ca zonă de război regiunea cuprinsă la nord de o linie trasă la 2 km la sud de șoseaua Brăila-Boldu-Rîmnicu Sărat, mergînd pînă la frontiera fostului județ Buzău. În fostul județ Tecuci erau socotite zonă de război și comunele Poiana și Buciumeni. În Dobrogea nu se bucurau de avantajele legii debitorii cărora li se plătiese total sau parțial, sub orice formă, despăgubiri de război.

¹⁹ Monitorul oficial, partea II-a, aprilie 1932. Legea asanării datoriilor agricole, art. 3, alin. d.

poziții, prin Ministerul agriculturii, de felul cum țărani să-și cultive loturile.

Atît ratele cît și dobînzile anuale datorate de debitorii converțiți se încasau pe baza legii în vigoare de urmărire a statului, în cazul că datornicul nu-și achita cota direct creditorului. De obicei achitarea ratei anuale se făcea în octombrie²⁰). În cazul că rata nu era plătită, creditorul avea dreptul asupra veniturilor proprietăților agricole. Neplata integrală a ratelor în trei ani consecutiv atrăgea după sine dreptul pentru creditori de a executa însăși proprietatea agricolă.

Aplicarea legii impunea îndeplinirea unor formalități complicate atît din partea creditorilor, cît mai ales din partea celor care cereau conversiunea. În termen de trei luni de la data publicării legii, băncile sau orice instituție creditoare erau obligate să facă declarații la judecătoriile în raza cărora domiciliu sau își aveau bunurile datornicii, declarații care să cuprindă capitalul, dobînzile și accesoriile acestora. Alături de acestea trebuiau depuse copii certificate de pe titlurile de creanțe ce posedau și acte doveditoare că terenurile agricole și bunurile rurale reprezentau mai puțin de 30% din valoarea averii datornicului. Datornicii, la rîndul lor, trebuiau să dea, tot în termen de trei luni de la publicarea legii, o situație amănunțită asupra proprietăților active și pasive ce posedau, o listă a creditorilor și a sumelor datorate. În cazul că titularii creanțelor nu le declarau în termenul fixat, pierdeau dreptul, după cum arată legea, „de a le mai putea valorifica asupra bunurilor prevăzute în prezenta lege, și nici asupra inventarului mort sau viu și nici asupra produselor lor agricole afectate achitării creditorilor declarații”²¹). Ivirea anumitor litigii între cele două părți, referitoare la existența sau cantitatea sumelor datorate trebuiau judecate cît mai urgent de judecătoriile de ocol, a căror sentințe nu erau obligatorii. Apelurile trebuiau făcute în termen de o lună la tribunal. Și hotărîrile tribunalelor puteau fi atacate prin recurs din partea creditorilor sau debitorilor, în termen de o lună, la curțile de apel. Instanțele judecătorești susamintite decideau „printr-o singură hotărîre asupra creanțelor și litigiilor supuse judecății”²²).

În general, aceste dispoziții se aplicau și proprietarilor agricoli care aveau mai mult de 10 ha, cu condiția ca cererea de conversiune să cuprindă numai 10 ha. În acest caz organele judiciare aveau dreptul să indice, locul unde trebuiau defalcate cele 10 ha; de preferință se alegea terenul pe care se afla casa și gospodăria datornicului.

Din statisticile întocmite cu această ocazie reiese că datoriile agricole ale proprietarilor pînă la 10 ha erau de 28 miliarde lei, asupra cărora instituțiile de credit, adică băncile creditoare, urmau să facă o reducere de circa 14 miliarde lei.

A doua parte a legii cuprinde asanarea agricolă pentru debitorii agricoli care posedau mai mult de 10 ha. Acei care aveau mai mult de 10 ha și dacă aveau cel puțin 60% din datorii în care figurau ca debitori principali

²⁰ S-a ales luna octombrie deoarece atunci se făcea recoltarea, iar produsele puteau să fie valorificate, încasîndu-se sumele necesare pentru achitarea ratei.

²¹ Monitorul oficial partea II-a, aprilie 1932. Legea asanării datoriilor agricole, art. 5.

²² Idem, art. 6.

pentru cultura pământului, se bucurau de avantajile legii prin reducerea datoriilor între 10—15%.

Datornicii trebuiau să dovedescă că împrumuturile au fost folosite pentru cumpărarea de pământ, înființarea și sporirea inventarului viu și mort, pentru construcții agricole, plantațiuni și îmbunătățiri funciare, irigații, îndiguiri și drenaje, acoperiri de pagube rezultate din exploatarea agricole, asigurarea unui minimum de existență, cheltuieli pricinuite de forță majoră. Calcularea se făcea pînă la data de 18 decembrie 1931.

Reiese clar posibilitățile largite oferite marilor proprietari de a se încadra într-o formă sau alta în prevederile legii.

Dacă la acestea se adaugă alte măsuri de ordin financiar ca, înființarea unor instituții de credit specializate, legea premiilor pentru export etc., măsuri de care țărănimea săracă și mijlocașe nu se bucura, se poate trage concluzia în ce direcție și în favoarea cui acționa statul.

Putea fi de asemenea asanate și datoriile agricultorilor cu bunuri rurale sub 10 ha care nu doreau să intre în conversiunea de drept. Excepția o făceau exploatarea de păduri care se ocupau cu comercializarea sau industrializarea lemnului, chiar dacă erau proprietari ai terenului exploatat.

Legea cuprinde un capitol special care se ocupă de asanarea prin reducerea a dobînzilor acumulate la proprietarii de pământ ce depășeau 10 ha. Îndeplinind anumite condiții, pe care le vom arăta mai jos, ei puteau să beneficieze de reducerea sumelor datorate prin scăderea dobînzilor acumulate. Normele după care se calcula reducerea erau următoarele: 10% pentru datoriile contractate în cursul anului 1931, 20% în anul 1930, 30% pentru anul 1929 40% pentru 1928 și 50% pentru 1927 sau anii precedenți.

În acest caz datornicul era obligat în termen de 60 de zile de la publicarea legii să înainteze o cerere către tribunalul în raza cărui se găseau bunurile afectate, în care să fie menționat: situația amănunțită a datoriilor pentru care se cere asanarea, numele fiecărui creditor cu indicarea domiciliului, precum și o declarație prin care se obligă de a plăti în termen de șase luni de la data hotărîrii tribunalului „10% din totalul creanțelor reduse, iar restul în termen de doi ani de la data exigibilității”²³).

Neplata la termen a cotelor stabilite prin hotărîrea tribunalului din partea debitorului atrăgeau după sine „pierderea beneficiului asanării, bunurile sale rămînînd supuse urmărilor și executărilor din dreptul comun”²⁴).

În general, cererile de conversiune de drept, pentru îndeplinirea formalităților judiciare, erau scutite de timbru, pe cînd cererile de asanare erau supuse anumitor taxe: cînd totalul datoriilor ce se cereau asanate nu trece de 500.000 lei, erau supuse unei taxe de 500 lei. Între 500.000 lei și un milion se plătea 1000 lei, de la un milion la cinci milioane 3.000 lei, iar peste cinci milioane se plătea 5.000 lei.

Datoriile agricole ale proprietarilor peste 10 ha se cifrau la circa 7 miliarde lei, de unde urma să se facă o reducere de 1.750 milioane lei. Datoria la ambele categorii era de 35 miliarde lei, din care se reduce prin lege 16 miliarde de lei.

²³ Idem, art. 10.

²⁴ Idem, art. 11.

Legea mai favoriza unele instituții de credit și unele categorii de comercianți și industriași. Astfel, cooperativele de credit și sindicatele și cooperativele de orice fel de agricultori, instituțiile de bancă sau credit cu firmă individuală, colectivă sau constituite în societăți anonime, dacă 10% din depuneri sau împrumuturi îndeplineau condițiile legii nu puteau fi declarate timp de cinci ani în stare de faliment. De aceleași drepturi se bucura societățile sau comercianții de inventar necesar exploatărilor agricole și viticole, dacă nu aveau debite de băuturi spirtoase și dacă „cel puțin 50% din plasmamentele lor cuprinde creanțe supuse asanării și derivând din vânzări de asemenea mărfuri”²⁵). Aceste categorii fără a mai face apel la legea concordatului preventiv din 1929 puteau cere tribunalului comercial lichidarea judiciară.

În tot cuprinsul său legea nu cuprinde nici un avantaj la unele categorii de datornici. Astfel, rămăneau pe mai departe supuse aceleiași regim spoliator din trecut datoriile către stat, județe, comune către societăți ori „persoane fizice străine de naționalitate”²⁶), dacă acestea erau creditorii nemijlociți ai debitorului agricol sau dacă — după cum arată legea „au devenit posesori ai creanței ; prin gir sau censiune cu dată certă înainte de 18 septembrie 1931”²⁷).

Rămăneau de asemenea în afara legii datoriile invalizilor, orfanilor și a văduvelor de război pînă la suma 150.000 lei, chirile imobilelor urbane, sumele restante pentru prestațiuni de muncă, datoriile către cooperativele de credit ale corpului didactic și ale corpului preoțesc provenite din partea membrilor acestora, cele către asigurările sociale, către parohii și fondurile minorilor și interzișilor, etc. Legea conversiunii datoriilor agricole din aprilie 1932, completată cu o altă lege din octombrie aceleiași an, cuprinde o serie de stipulațiuni de natură juridică menite să o clarifice și să contribuie la aplicarea ei.

Legea conversiunii și asanării datoriilor agricole, determinată de rezistența țărănimii, făcută și aplicată de guverne reacționare în favoarea clasei stăpînitoare, urmărea în primul rînd consolidarea sumelor împrumutate. Ea nu numai că a încercat, prin dispozițiile pe care le cuprinde, să clarifice raporturile dintre debitori și instituțiile de credit, și dintre aceștia din urmă și creditorii și deponenții lor, ci a constituit primul pas spre lichidarea crizei bancare. Beneficiind de avantajii față de depunători și creditorii, băncile își vedeau asigurate capitalurile împrumutate și dobînzile prin garanțiile date de stat. La aceasta adăugîndu-se legea pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă din 8 mai 1934 și legea pentru înlesnirea și refacerea creditului din 20 aprilie 1935, ajungem la concluzia că statul, cu ajutorul acestor mijloace „legale”, căuta căile pentru salvarea marelui credit. Perioada de după criză se caracterizează prin dispariția băncilor mici, prin lichidarea și concentrarea acestora, rămînînd în funcție numai cele mari. Astfel, din 1048 bănci active cîte erau în 1929, rămîn în 1939, 458, dintre care 38 jucau un rol preponderent în operațiunile financiare. Deși numărul lor scăzuse, capitalurile crescuseră enorm. Marile bănci, în fruntea

²⁵ Idem, art. 41.

²⁶ Legea conversiunii agricole, art. 52. Vezi Monitorul oficial, partea II-a, aprilie 1932.

²⁷ Ibidem.

căroră era Banca Națională, prin operațiile financiare, dar mai ales prin monopolul comercial de deține controlau celelalte bănci, industria și comerțul, deținând astfel cele mai înalte posturi de comandă în stat.

Din punct de vedere economic legea conversiunii, acordând anumite avantagii țărănimii, care în aparență duceau la salvarea micilor proprietari, nu făcea altceva decât să transforme pe micul cultivator, ros de nevoi și datorii, într-un izvor permanent de aprovizionare al marelui capital. Că legea nu a dus la însănătoșirea micilor gospodării o dovedesc mișcările țărănești începute în 1937, iar mai târziu, în timpul războiului antisovietic, măsurile guvernului antonescian de împrumut în regiunile răsăritene de graniță, luate în scopul de a salva în interior marile moșii. Obligând pe țăran față de stat pe o perioadă de 30 de ani, legea îl făcea să nu mai fie stăpîn pe munca lui.

Legea a urmărit și scopuri politice, acela de a pune capăt agitațiilor țărănești crescînde, de a sustrage țărănimea de sub influența proletariatului și de a consolida bazele economice ale chiaburimii, sprijin politic al regimului burghezo-moșieresc la sate.

Catedra de istoria Romîniei
și catedra de istorie universală
Universitatea „V. Babeș”

К ИССЛЕДОВАНИЮ ЗАКОНА О КОНВЕРСИИ СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ДОЛГОВ ОТ АПРЕЛЯ 1932 г.

(Краткое содержание)

Авторы исследуют важнейшие аспекты закона сельскохозяйственных долгов.

В первой части анализируется вообще положение крестьянства после аграрной реформы 1921 г. Выявляются недостатки реформы, её характер и последствия для трудовых крестьянских масс. Преследуя упрочение кулаческих хозяйств, политическая сила буржуазно-помещичьего режима в деревне, реформа привела к раздроблению мелких крестьянских хозяйств и к развитию сельскохозяйственной эксплуатации, особенно крупных, по капиталистическому пути.

Поддерживая только крупные хозяйства через создание различных банковских учреждений, буржуазно-помещичье государство, преследуя сознательно некоторые классовые цели, оставило бедное и среднее крестьянство на произвол судьбы. В таких условиях, без орудий труда и рабочего скота, вынужденное добавить необходимые суммы для оплаты земли, полученной во время реформы, большинство крестьянства было вынуждено погрузиться в долги у различных ростовщиков и банков с ссудным процентом, равняющимся иногда отдолженной сумме. Поэтому процесс разрушения мелких хозяйств углубился, значительно увеличив число крестьян, попадающих в кабалу к кулакам и помещикам.

Дойдя до настоящей нищеты в период экономического кризиса 1929—1933 гг., не будучи в состоянии уплатить долги, возрастающие до огромных сумм из-за ссудного процента, крестьянство проявляет своё недовольство в различных формах.

Испугавшись общего крестьянского восстания, буржуазия и помещики вынуждены принять ряд превентивных мероприятий, среди которых и „Закон о конверсии сельскохозяйственных долгов от апреля 1932 г.

Этот закон имеет две части:

а) Юридическая конверсия для сельскохозяйственных должников, имеющих до 10 га, в которые включились те должники, долги которых представляли 30% из сельскохозяйственного достояния; этим должникам понизили на 50% долга, с обязательством выплатить остаток за 30 лет, с ссудным процентом в 4%. Юридическая конверсия охватывала и имущество в 25—50 га. в горных местностях.

в) Санация через понижение ссудных процентов, в которые включились, владельцы более 10 га, уплатившие самое меньшее 60% долгов, в которых числились главными должниками по сельскому хозяйству. Этой категории понизили долги на 10—15%.

Этот закон способствовал укреплению отдолженных сумм через укрепление долгов со стороны государства. Таким образом были спасены деньги ростовщиков и помещиков. С экономической точки зрения закон обеспечивал дальнейшую эксплуатацию крестьянства. Введением задолженности крестьян перед государством, закон также принуждал их быть в распоряжении государства на протяжении 30 лет, обрабатывая свои наделы по распоряжению министерства сельского хозяйства.

В заключительной части авторы показывают, что последствия применения этого закона не привели к спасению крестьянства, а к укреплению собственности кулачества и помещиков.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE LA LOI DE LA CONVERSION DES DETTES AGRICOLES D'AVRIL 1932

(Résumé)

Cet article s'occupe de quelques aspects plus importants de la loi sur la conversion des dettes agricoles.

Dans la première partie on analyse la situation générale des paysans après la réforme agraire de 1921. On y met en relief les insuffisances de la réforme, son caractère et ses conséquences pour la masse des travailleurs, Visant à la consolidation des exploitations de paysans riches, force politique du régime bourgeois-latifundiaire dans les villages, la réforme a abouti à l'émiettement des petites exploitations paysannes et au développement des moyennes et surtout des grandes exploitations agricoles. dans le sens du capitalisme.

En ne soutenant que les grandes propriétés par la fondation de diverses institutions bancaires, l'état bourgeois-latifundiaire a poursuivi consciemment

certains buts de classe et a abandonné à son destin la paysannerie pauvre et moyenne. Dans ces conditions, manquant de bétail et d'instruments agricoles, forcés de se procurer les sommes nécessaires au paiement des termes dus pour la terre reçue en vertu de la réforme, la majorité des paysans se sont vus contraints de s'enliser dans les dettes chez des usuriers et dans certaines banques spoliatrices, obérés d'intérêts qui égalaient parfois le montant des sommes empruntées. C'est pourquoi le processus de destruction des petites propriétés s'est accentué, accroissant considérablement le nombre des paysans qui tombaient sous l'exploitation et le joug des paysans riches et des grands propriétaires.

Réduite au dernier degré de la misère durant la période de la crise économique de 1929—1933, incapable de payer ses dettes qui avaient atteint des chiffres énormes en raison des intérêts, la classe paysanne manifeste son mécontentement de différentes façons.

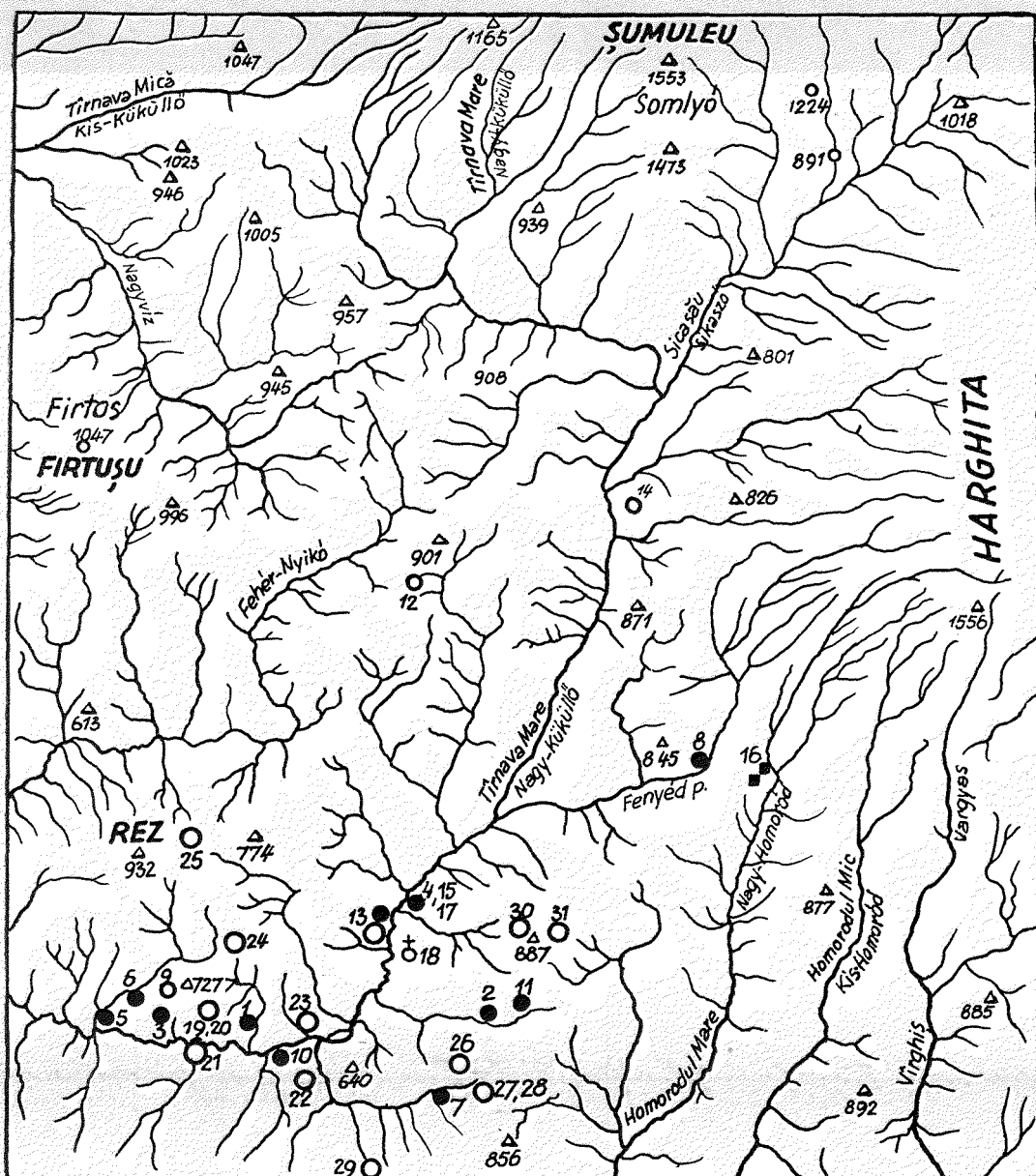
Dans la crainte d'un soulèvement général des paysans, la classe bourgeoise-latifundiariaire est contrainte de prendre une série de mesures préventives, dont la loi de conversion des dettes agricoles, d'avril 1932. La loi comprend deux parties distinctes :

a) La conversion de droit pour les débiteurs agricoles propriétaires de 10 ha au plus et dont les dettes représentaient 30% de la valeur du patrimoine agricole ; leurs dettes étaient réduites de 50%, le reste étant payable en 30 ans avec un intérêt de 4%. Bénéficiaient aussi de la conversion de droit les propriétaires de 25—50 ha en région montagneuse.

b) L'assainissement par réduction des intérêts, mesure dont bénéficiaient ceux qui avaient plus de 10 ha, s'ils avaient au moins 60% de dettes où ils figuraient comme débiteurs principaux pour la culture sol. Pour ceux-ci les dettes étaient réduites entre 10 et 15%.

Par cette loi on est arrivé à la consolidation des sommes prêtées, grâce à la consolidation des dettes de la part de l'état ; on sauvait ainsi l'argent des gros usuriers et des grands propriétaires. Au point de vue économique, la loi assurait la continuité de l'exploitation des paysans endettés. De même la loi, en provoquant l'endettement des paysans envers l'état, les obligeait à se tenir à la disposition de l'état pendant 30 ans en cultivant leurs lots de terre selon les directives du ministère de l'agriculture.

En conclusion de cette étude, on montre comment l'application de la loi a abouti non pas au salut des paysans, mais à la consolidation des propriétés des paysans riches et des latifundiariaires.

A Nagy-Küküllő völgyének felső része. — Bazinul superior al Tîrnavei Mari.

A telt körök a településeket, az üres körök a nem településnek bizonyuló helyeket jelzik.

Cercurile pline indică așezările, cercurile goale indică punctele cercetate unde nu s-au găsit așezări.

A térkép-vázlat számainak magyarázata. — Explicația numerelor de pe schiță.

1. Bögöz — Mugeni (Pagyvan-tető)
2. Patakfalva — Văleni (Szőlőpatak)
3. Székelymagyarós — Aluniș (Kisvár)
4. Székelyudvarhely — Odorhei (Szabadság-tér)
5. Nagyalambfalva — Porumbenii Mari (Küküllő-pad — terasa Tîrnavei)
6. Nagyalambfalva — Porumbenii Mari (Várfele)
7. Telekfalva — Teleac (Tamafalva)
8. Méréfalva — Satu Mare (Várnyakfok, Mérévára)
9. Székelymagyarós — Aluniș (Vágás)
10. Bögöz — Mugeni (Tóhely)
11. Patakfalva — Văleni (Gáronpataka)
12. Oroszhegy — Dealu (Mákvár)
13. Székelyudvarhely — Odorhei (Budvár, Csicsér)
14. Zetelaka — Zetea (Zetevára — Deság dombja)
- 15, 17. Székelyudvarhely — Odorhei (Szabadság-tér)
16. Homoródfürdő — Băile Homorod (Földvár)
18. Székelyudvarhely — Odorhei (Jézus-kápolna)
- 19, 20. Székelymagyarós — Aluniș (Abavára, Csákvára)
- 21, 22. Bögöz — Mugeni (Fancsikfalva, Hangyi-vár)
23. Ocfalva — Oțeni (Mihályfalva)
24. Béta — Beta (Tatárhalom)
25. Sükő — Cireșeni („Vár”)
26. Telekfalva — Teleac (Somoserdő)
- 27., 28. Telekfalva — Teleac (István, Csomafalva)
29. Ábránfalva — Obrănești (Szent László vára)
- 30, 31. Székelyudvarhely — Odorhei (Záldogos, Tihodár)

ERATA — HIBAIGAZTÁS

Pag. Lap	Rîndul Sor	În loc de Hibás szöveg	Se va citi Helyes szöveg
32	26 de jos	en	on
35	17 de sus	tévedéseink	tévedéseinek
37	23 de sus	incarnalionis	incarnationis
71	7 de sus	Atanasie	Afanasie
76	30 de sus	de ea	despre ea
76	36 de sus	puse din partea	din partea
78	30 de sus	Samuilovici	Samoilovici
96	nota 7	consulului	consulului
96	1 de jos	Austrie	Austrieci
99	4 de jos	Colquhoun	Colquhoun
104	nota 57	consilului	consulului
107	15 de jos	TeŃcani	TeŃcanu